

*На създателя
на Българското техническо дружество
в Русе 1885 г.*

*Флотския инженер-механик
ПАВЕЛ ДМИТРИЕВИЧ КУЗМИНСКИ
с дълбок поклон пред паметта му!*

БЛАГОДАРЯ
на СПОМОЩЕСТВОВАТЕЛИТЕ
за отзивчивостта,
с която подкрепиха издаването на тази книга:

УЛА ООД – Варна

д-р инж. Радослав Радушев от Варна

инж. Огнян Маринов от Русе

*** * ***

*Книгата се издава без авторски хонорар и се разпространява
безплатно от автора.*

e-mail на автора: parahod_ia@abv.bg

Иван Алексиев

ХРАМ НА ЗНАНИЯ ТЕХНИЧЕСКИ...

*БЪЛГАРСКОТО ТЕХНИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО
В РУСЕ 1885 г.*

Варна, 2010

Алексиев, Иван Алексиев. ХРАМ НА ЗНАНИЯ ТЕХНИЧЕСКИ... Българското техническо дружество в Русе 1885 г. Варна, ИК “Морски свят”, 2010. 208 с.

Книгата представя историята на първото българско техническо дружество, основано на 26 март 1885 г. в Русе. Разгледано е развитието на техническите сдружения в света до 1885 г. Обоснована е решаващата роля на българския военен флот и особено на флотския инженер-механик Павел Дмитриевич Кузмински (1840 – 1900 г.) за създаването и дейността на дружеството. Съдържа биографиите на дружествените членове.

Предназначена е за историци, членове на Федерацията на научно-техническите съюзи в България и читатели, които се интересуват от история на науката и техниката, морска история, военна история и история на медицината.

На корицата:

Флотската кула в Русе

„Изглед на Флотилията откъм Русенский бряг“ от Р. Либих, 1891 г.

ISBN 978-954-9484-20-5

© Иван Алексиев, 2010

© **Издателска къща „МОРСКИ СВЯТ” – Варна, 2010**

© Светлана Карагеоргиева, корица, предпечат, 2010

Редактор Светлана Карагеоргиева

Консултант д-р Атанас Панайотов

Печат: ИК „СТЕНО” – Варна

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД	7
Глава I. ПРЕДИСТОРИЯ НА БТД	10
1. Техническите сдружения в света до 1885 г.	10
2. Предшественици на БТД	13
Глава II. ОСНОВАВАНЕТО НА БТД	19
1. Основаването на Каюткомпанията на флота	19
2. Уставът на БТД	25
3. Основаването на БТД	30
4. Членовете на БТД	33
Глава III. ДЕЙНОСТТА НА БТД	38
1. Събранията на БТД	38
2. Първата българска морска библиотека	41
3. Кога БТД прекратява дейността си	42
Глава IV. ВРЪЗКАТА МЕЖДУ БТД И БИАД	45
1. I Българско техническо сдружение (1892 г.)	45
2. За ранната история на БИАД	47
3. Русенската техническа сдружба (1900 г.)	50
Глава V. ЗА СКРОМНО УЧАСТИЕ – ЩЕДРИ ПОЧЕСТИ, ЗА ИЗКЛЮЧИТЕЛЕН ПРИНОС – ПРЕНЕБРЕЖЕНИЕ	52
1. Възхваля на Ленинското съратничество (1967–1984 г.)	52
2. Летопис на НЕблагодарността (1985–2010 г.)	57
3. Апология на НЕблагодарността	63
4. За черните и белите петна в биографията на председателя на БТД	69
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	77
ПРИЛОЖЕНИЯ:	98
1. Летопис България 1885 г.	98
2. Биографии на членовете на БТД в Русе 1885 г.	103

3. Слово, което инженер-механик П. Д. Кузмински произнася пред тържественото събрание на БТД на 6 април 1885 г.	181
4. Българи, избрани за членове на чуждестранни научни сдружества до 1889 г.	183
5. Творческо-професионални сдружения в България 1878–1944 г.	185
ИЛЮСТРАЦИИ	191
СЪКРАЩЕНИЯ	207

УВОД

Когато през 1912 г. на страниците на най-авторитетното българско техническо издание лейт. Богдан Христов Ганчев представя разностранните приноси на българския военен флот за развитието на страната след Освобождението 1878 г., той изтъква, макар само с едно изречение, и ролята на Българското техническо дружество в Русе [1]. Това е най-ранното му споменаване в историко-техническата литература. Сведенията не е много сигурно, защото към 1885 г. авторът е на възраст 10 години и очевидно не е пряк участник в събитията, но все пак показва, че дейността на БТД е оставила следа във флотската памет. Б. Ганчев не посочва годината на основаването на дружеството, но от подтекста на статията следва, че то е между 1881 г. и Съединението 1885 г. Въпреки публикуването на забележителния факт, че основаното през 1893 г. Българско инженерно-архитектно дружество (БИАД) има предшественик, дейците на БИАД го отминават с мълчание. По повод на 50-годишнината на Морското училище във Варна, чествана през 1931 г., Б. Ганчев публикува отново пълния текст на статията си от 1912 г. [2]. За щастие две години по-късно някогашният член на БТД Константин Божков помества в спомените си за флота първото сравнително по-подробно описание на историята на БТД [3, с. 143 – 148]. Благодарение на него са съхранени сведения за едни от най-важните събития в създаването и дейността на дружеството, включително списъка на 42 членове на БТД. После съществуването му е забравено повече от половин век.

Първият изследователски принос за историята на БТД е дело на Рагу Боев. Той я засяга накратко през 1965 г. в дисертацията си [4] и първата си статия за П. Кузмински [5], но през 1968 г. публикува първия в историографията материал, посветен специално на БТД [6]. През периода 1969 – 1980 г. Р. Боев отново напомня за него в четири публикации [7, с. 73 – 80], [8], [9, с. 191 – 197], [10, с. 114 – 119], но въпреки формалните признаци за научно изследване, в частта им за БТД те не представят нови факти и оценки, а най-вече преразказват публикуваното от него още през 1968 г. [5], т.е. имат просветителски характер. Все пак **научният принос на Р. Боев** е в това, че **първ** целенасочено проучва историята на БТД и я **популяризира** **сред морската общественост**. В публикациите му има обаче грешки и слабости, по-важни от които са:

- погрешно е твърдението, че уставът на БТД бил публикуван във вестник “Славянин” (Русе);
- погрешно е твърдението, че БТД било основано на 24 май 1885 г.;
- погрешно е твърдението за секционната структура на БТД;

• не е разгледана връзката между БТД и БИАД, а националното значение на БТД само е загатнато между другото, без да е правен опит да бъде обосновано и популяризирано извън морската общественост. Всъщност Р. Боев се придържа към обичайния тесноведомствен погход и не полага никаква усилие да отстоява пред Научно-техническите съюзи флотския принос чрез БТД като първо по рода си у нас. Нищо чудно, че в книгата “75 години Научно-технически съюзи в България 1893 – 1968”, издадена през 1969 г., то изобщо не е споменато [11], [294].

През 1980 г. благодарение на първите статии на Р. Боев за П. Кузмински [5] и БТД [6] проявих интерес към историята на дружеството, защото ми направи силно впечатление фактът, че още през 1885 г. едно от предвидените основни направления в дейността му е корабостроенето, докато към 1980 г. в морската историография и особено в обществената практика беше наложена версията, че след Освобождението 1878 г. българите успели да построят кораб едва през 1937 г. От друга страна, БТД беше един от големите приноси на П. Кузмински, оставил трайна диря в историята на Морска България [12, с. 184 – 279]. Първите резултати от проучването ми по историята на БТД бяха публикувани през 1983 г. [13]. По това време въз основа на критична преоценка на дотогавашни публикации и новоиздирени сведения обосновах достоверното начало на дейността на БТД (**26 март 1885 г.**) и поставих въпроса, че БТД е важна предпоставка за създаването на БИАД и следва да се проучи връзката между двете дружества. На практика това насочваше вниманието на историци и общественици към необходимостта БТД да се приеме за основоположник на Научно-техническите съюзи в България, което подсъказваше, че следва да се промени Уставът на НТС, определящ за тяхно начало 1893 г., сиреч БИАД.

Междувременно интересът към историята на БТД значително се засили и на нея изцяло или частично са посветени десетки публикации [14] до [30, с. 8 – 11], [31], [32], [183] и др. За това съществено допринесоха Денят на благодарността към ветераните и към историята на организацията, честван от 1991 г. ежегодно на 26 март във Федерацията на НТС, както и тържествените чествания на 110-, 115- и 120-годишнината на ФНТС, организирани съответно през 1995, 2000 и 2005 г. През 2006 г. представих сравнително подробно БТД, но като част от биографията на неговия създател П. Кузмински [12, с. 205 – 223], поради което се наложи да не засягам редица въпроси, които не са свързани пряко с нея. На практика обаче от 1984 г. досега в **научната** литература не се е появила нито една статия, камо ли книга, посветена на историята на БТД.

Тук правя опит да разгледам всестранно историята на Българското техническо дружество в Русе 1885 г., като въз основа на критичен анализ обобщавам известните досега сведения за него и използвам новоиздирени

източници. Имайки предвид резултатите от този анализ, отделям специално внимание и на следните въпроси:

- осветляване на предисторията на създаването на БТД;
- обосноваване на изключителния личен принос на руския инженер-механик Павел Дмитриевич Кузмински (през 1885 г. – портов механик на Флотилията и Морската част в Русе) за създаването и дейността на БТД. От 1985 г. досега пред българската научно-техническа общественост този принос целенасочено е загърбван, като от една страна, системно е премълчаван или не е отбелязван подобаващо, а от друга, пренебрегван е за сметка на щедроото възхваляване и почитане на скромното присъствие на председателя на БТД кап. Симеон Ванков в историята на дружеството, инициирани в средата на 80-те години на миналия век **преди всичко по идеологически причини**;

- представяне на биографиите на членовете на БТД, но за разлика от досегашни публикации за БТД правя опит за обективен прочит, т.е. изтъквам приноси, но не премълчавам противоречиви или не съвсем светли страни в живота и делото на някои от тях.

В книгата всички дати до 31 март 1916 г. са по Юлианския календар (стар стил) [33].

С безкрайна благодарност отбелязвам отзивчивостта на хората и организацията, помогнали ми при проучванията и издаването на книгата:

- **Регионалната библиотека “Пенчо Славейков” – Варна**, чиито служители с готовност и усмивка изпълниха безброй обемисти поръчки за литература;

- **г-р Румяна Кацарова** – началник отдел “Връзки с обществеността” в Регионалния исторически музей – Пазарджик, която осигури редица трудностъпни за мен източници и съдействия с консултации по общоисторически въпроси;

- **г-р Любен Иванов** от Хюстън (САЩ), **Любов Филипова**, **г-р Петър Кърджилов**, **Ани Златева**, **ст.н.с. I ст., г.ф.н. Иван Д. Ванков** и **Владимир Гаристов** от София, **Анна Илиева** от Пловдив, **о.р. кап. I р. Валентин Димитров**, **кап. I р., доц. г-р Асен Кожухаров**, **Тодорка Стоянова**, **инж. Неделчо Вичев** и **инж. Йордан Славов** от Варна, **Теодора Бакърджиева** от Русе, **Нина Николова** от Силистра и **г-р Виолета Костова** от Хасково, които ми предоставиха ценни за мен сведения (литература, снимков материал или професионален съвет).

Специална благодарност дължа на **екипа на ИК „Морски свят” – Варна**, който за много кратко време подготви ръкописа за отпечатване.

*Глава I***ПРЕДИСТОРИЯ НА БТД****1. ТЕХНИЧЕСКИТЕ СДРУЖЕНИЯ В СВЕТА ДО 1885 Г.**

Въпреки 6000-годишната история на инженерната професия [34] нейното институционализиране започва края на XVII в., когато през 1676 г. във Франция видният военен инженер Себастиан дьо Вобан създава Корпуса на военните инженери. Дотогава френските офицери, които специализират артилерийско и фортификационно дело, са разпределяни да служат в пехотните части. Все още не става дума за появяването на специализирано училище, но все пак офицерите имат вече възможност целенасочено да изучават теория и практика на инженерно дело, макар и в полеви условия [35, с. 279]. След това военните инженери близо един век имат водеща роля в европейската техника.

Англичанинът Джон Смийтън (1724 – 1792 г.) е приет за баща на гражданското инженерство [36]. Негово дело е и основаването през 1771 г. на **Дружеството на гражданските инженери в Лондон**. Главната цел на основателя му е обществото да приеме инженерите като нова професионална група. Във връзка с това дружествените членове трябва да притежават както висока професионална квалификация, така и обноси, въз основа на които да претендират за статут на английски джентълмени. Началото е поставено от 11 души, към 1800 г. членовете са 52. Срещите им са нередовни и имат характер на затворено общество. Дружеството не подкрепя отделните членове, нито се занимава с въпроси на образованието и на обособяването на професията. Все пак то влиза в историята като **първото в света техническо сдружение**. Въведените високи изисквания за членство, допускащи само представители на малък инженерен елит, ограничават достъпа на една много по-голяма група от техници, механици и занаятчии, означавани по онова време във Великобритания също като “инженери” [34, с. 128 – 129], [37, с. 49 – 52]. В продължение на почти два века обаче този елитарен модел на членство е възприет в британското и отчасти в американското техническо сдружаване.

През 1818 г. малка група млади инженери основава Институцията на гражданските инженери в Лондон. Тя се отказва от големите ограничения за членство и неформалния начин на срещите на членовете, започва редовен организационен живот, насочен към решаване на професионални въпроси от общ интерес с обществени средства. Към края на XIX в. в Институ-

цията членуват около 5000 души [38]. Това е началото на съвременната форма на техническо сдружаване. До 1885 г. в Англия са създадени: Институтът на британските архитекти в Лондон (1834 г.) [39], Институцията на машинните инженери (1847 г., Бирмингам) [40], Институтът на корпусните инженери [41].

До 1885 г. различни форми на техническо сдружаване се появяват и в следните страни:

Германия. 1824 г. – 18 души основават Дружество на архитектите в Берлин [42]. 1856 г. – 23 инженери и естественици създават Дружество на немските инженери с цел “тясно взаимодействие на духовните сили на немската техника към подтикване и по-нататъшно образование в интерес на цялата индустрия на Германия” [43]. Едновременно с това то си поставя за задача да изгражда окръжни обединения и да издава като свой орган “Списание на Дружеството на немските инженери” [44]. 1871 г. – Съюз на немските дружества на архитекти и на инженери [45], 1879 г. – Електротехническо дружество, първото в света техническо сдружение в областта на електротехниката [46]. 1884 г. – Немски съюз на техниците, в който членуват технически служители от частни, държавни и комунални предприятия (обединява пет дружества от Берлин, Лайпциг и Хале) [47].

Полша. 1835 г. – в Париж е основано Полско политехническо дружество [48]. Съществува само две години [49], но е прието за начало на днешната Федерация на научно-техническите дружества в Полша [48].

Ирландия. 1835 г. – в Дъблин е създадено Дружество на гражданските инженери на Ирландия [50]. 1839 г. – Кралски институт на архитектите на Ирландия [48].

Швейцария. 1837 г. – в Аарау е основано Швейцарско инженерно-архитектно дружество [51]. От 1874 г. издава списанието “Железопътната линия”, от 1877 г. седалището на дружеството е преместено в Цюрих [52].

Франция. 1848 г. – Централно дружество на гражданските инженери (от 1850 г. преименувано на Дружество на гражданските инженери на Франция). По негов модел през периода 1849 – 1877 г. са основани седем дружества на възпитаници на френски технически училища в Париж, Лион и Лил [53].

Австрия. 1848 г. – Австрийско инженерно дружество. Още през следващата година излиза първият брой на “Австрийско инженерно списание”. Основана е и техническа библиотека (към 1883 г. – ок. 7200 тома). През 1864 г. е преобразувано в Австрийско инженерно-архитектно дружество. Към 1883 г. в него членуват 1952 души [54].

САЩ. 1853 г. – в Ню Йорк 12 инженери основават Американско дружество на гражданските инженери и архитекти [55]. 1857 г. – в Ню Йорк 13 архитекти учредяват Американски институт на архитектите [56]. 1867 г. – в Бостън (щата Масачузетс) около 50 архитекти подписват устава на

Бостънското дружество на архитектите [57]. 1871 г. – в Уилксбъри (щата Пенсилвания) 22 минни инженери поставят началото на Американския институт на минни, металургични и нефтени инженери [58]. През периода 1880 – 1881 г. са създадени общо шест американски технически сдружения. През 1884 г. видни изобретатели като Т. Едисън, Н. Тесла и др. основават Американски институт на електроинженерите [59].

Русия. 1866 г. – в Санкт Петербург 11 видни инженери, флотски техници и други дейци на техниката създават Руско техническо дружество (от 1874 г. – Императорско РТД). 1868 г. – основано е Руско химическо дружество, 1869 г. – Лесотехническо дружество в Санкт Петербург, 1878 г. – Политехническо дружество при Московското техническо училище, 1884 г. – Дружество на технолозите при Практическият технологичен институт в Санкт Петербург [60, с. 11 – 22].

Румъния. 1876 г. – учредено е Дружество на инженери и архитекти, което съществува кратко време. 1881 г. – появява се Политехническо дружество [61].

Чили. 1883 г. – Национално минно дружество в Сантяго [61].

Швеция. 1883 г. – Шведско химическо дружество в Стокхолм [61].

Белгия. 1884 г. – Кралско белгийско дружество на електротехниците в Брюксел. 1885 г. – Кралско белгийско дружество на инженерите и занаятчиите в Брюксел [61].

През периода 1771 – 1885 г. в 13 държави са основани най-малко 48 технически сдружения (дружество, съюз, институция, институт), които си поставят нестопански професионално-творчески цели и насочват усилията си да ги постигнат с обществени средства. По-голямата част от тях обаче – 37 (77 на сто) – се появяват след средата на XIX в. Този факт прави силно впечатление, ако се отчетат други два факта:

- развитието на индустрията, селското стопанство, транспорта и съобщенията през периода на техническата и индустриалната революция, започнали през втората половина на XVIII в., значително увеличава потребността от технически специалисти с подходяща квалификация;

- през периода края на XVII – средата на XIX в. в Европа и отвъд Атлантическия океан (най-вече – в САЩ) са открити десетки граждански и военни технически училища, които подготвят специалисти с различна степен на квалификация, включително с висше техническо образование.

Очевидно индустриално-техническото равнище и наличието на голям брой технически специалисти са само евентуално благоприятно условие, но не и задължителна обективна предпоставка за създаването на гадено техническо сдружение. Доказва го сравнително късното появяване на тези сдружения в страни с развита техника и индустрия, респ. традиции в подготовката на технически специалисти. В този смисъл **нерядко главната**

причина за появяването на едно или друго техническо сдружение е преди всичко субективна, а не толкова обективно следствие от висока степен на научно-техническо развитие. Нищо чудно, че началото на такива сдружения дори в страни като Англия, САЩ, Франция и Германия обикновено се поставя благодарение на прозорливостта и инициативността на 10 – 20 души.

2. ПРЕДШЕСТВЕНИЦИ НА БТД

Още през Възраждането българите започват да създават дружества с обществен характер. След Освобождението 1878 г. процесът на това сдружаване се активизира, но е неустойчив [62], като част от дружествата, основани през първите зими, напролет се разпадат [63]. Тяхната история през периода 1878 – 1885 г. не е изследвана комплексно [64], но за обща представа тук предлагам кратки сведения за онези от тях, които под някаква форма насочват дейността си и към популяризиране или развитие на науката или техниката.

Към началото на 1878 г. в Сливен пребивава руският 11-и армейски корпус, в който служи военният лекар г-р Василий Николаевич Рагаков [67, с. 149]. Той е член на Московското етнографско дружество, участвал е активно в организирането на първата Политехническа изложба в Москва (открита май 1872 г.) и в създаването на Политехническия музей в Москва (открит 30 ноември 1872 г.), през Руско-турската война 1877 – 1878 г. извършва орнитологични и антропологични изследвания в териториите, завзети от руските войски [68]. По негова инициатива на **14 февруари 1878 г.** е основан **Комитет на Московското етнографско дружество в Сливен**, който просъществува докъм май с.г. и се саморазпуска, след като г-р В. Рагаков напуска града заедно с частите на руската армия [67, с. 150 – 151].

На **28 ноември 1878 г.** в Браила извънредно главно събрание на **Българското книжовно дружество (БКД)** решава да премести седалището му в България „и там, без всяко отлагане, да се поднови дейността на дружеството по същата му програма и направление“. Редовна и активна организация и научна дейност дружеството започва от 1884 г. [69, с. 218 – 219]. “По това време в БКД вече има 9 дописни членове с интереси към физическите науки и със заслуги за тяхното популяризиране и преподаване в България” [70, с. 119]. Наистина “дейците на БКД са убедени в необходимостта от развитието на научно-приложните и техническите знания и умения и обосновано и аргументирано защитават тяхната роля за развитието на производителните сили на обществото” [71, с. 198] в някои от публикациите си, но в устава, приет на 7 август 1884 г., Главното събрание на БКД

предвижда клон историко-филологически, клон за природните и медицинските науки и клон за държавните науки, но не поставя пред дружеството задача да се занимава с техническото развитие на страната [72, с. 43 – 49].

Активна културно-просветна дейност през периода 1878 – 1885 г. развиват учителски и ученически дружества, като част от нея е посветена на въпроси от естествознанието, техниката и стопанското развитие. Между тези организации се откроява **ученолюбивата дружина “Искра” в Казанлък** (основана 1873 г.). По онова време тя организира сказки и на теми като “За книгопечатането”, “За материята, силите и движението”, през есента на 1884 г. – “Бива ли да употребяваме чужди (външни) индустриални произведения при съществуването на местни?” [73, с. 70 – 72]. По-късно “Искра” допринася за изграждането на модерен водопровод и електрическа централа в Казанлък, за свързването на града с железопътната мрежа на страната, за развитието на местни курсове за техническо образование [73, с. 167 – 169].

През есента на 1879 г. в Пловдив е основано **“Ученолюбиво дружество”**. В него влизат “най-видните общественици и представители на южнобългарската интелигенция”. До края на съществуването си (февруари 1882 г.) то ограничава дейността си до изнасянето на лекции, но и поставя на публично обсъждане “важни за развитието на областта въпроси като например железопътното строителство” (март 1880 г.). Усилията му да създаде библиотека пропагат [74, с. 319].

На 26 октомври 1879 г. в Загреб е основана **Българска ученическа дружина “Развитие”**. Според съставения три дни по-късно устав “целта на дружината (“умственото и нравственото развитие на членовете ѝ”) се постига с четене на научни сказки и разисквания на други въпроси... В дружината започва усилена просветна дейност чрез лекции – например Н. Лазаров (председател на настоятелството – И. А.) чете лекции за теорията на Дарвин и за земетресенията”. Настоятелството насочва обаче дейността и към политически въпроси [66, с. 27].

По инициатива на д-р Димитър Моллов група от 10 лекари на 24 януари 1880 г. в София провежда предварително заседание, на което приема правилник (устав) за създаването на **Физико-медицинско общество** и избира петчленно ръководство с председател д-р Йордан Брадел. Това е първото българско научно медицинско дружество. То си поставя задачата “да разглежда и намери някакво разрешение на редица въпроси, свързани с хигиенизирането на живота на българския народ и здравеопазването му, както и научното установяване на причините за някои масови болести в страната” [75], [76]. Доколкото дружеството е основано само от лекари, наименованието му прави силно впечатление, защото в него фигурира една от естествените науки – физиката – и при това на първо място. Мотивите за

този странен избор не са известни, но дружеството наистина се е занимавало и с въпроси от областта на физиката и техниката.

Първото публично заседание на Физико-медицинското общество е насрочено за 6 февруари 1880 г. [78] и поставя началото на редовната дружествена дейност. Десет дни по-късно е публикувано съобщение, че от следващия месец дружеството организира “общодостъпен курс от 20 лекции (сказки)... по следующите предмети от физиката: физически и химически свойства на въздуха, светлината и зрението, електричеството и галванизма” с лектор Иван Гюзелев – дописен член на БКД, министър на народното просвещение (26 март – 28 ноември 1880 г.) [79]. В заседанието на 5 март с.г. Михалаки Георгиев изнася научен доклад “за някакъв вид риби” [75]. На 7 май 1880 г. г-р Д. Моллов докладва по темата “План на селско жилище (къща)” [80]. В него той обосновава конструктивните му недостатъци (разположение на стаи, топлоизолация и т.н.) и съобщава, че “по желанието на Медицинския съвет техническото бюро е представило един “план за българско жилище в селата” [75]. На 1 март 1881 г. дружеството насрочва публично четене с демонстрация на телефон [81] и това е последното известно сведение за дейността му. В продължение на една година Физико-медицинското общество в София организира 18 публични четения [82], но е трудно да се установи каква част от тях (освен споменатите тук) са посветени на въпроси от техниката и физиката или други естествени науки. От друга страна, това е първото българско научно дружество, в което членува и жена – г-р Анастасия Головина. Нейното членство е забележителен факт в историята на научните сдружения в България, като се отчете консерватизмът на тогавашното общество както у нас, така и в света.

По подобие на БКД през **февруари 1881 г.** е основано **Научно-книжовно дружество в Пловдив**. Председател на настоятелството е Иван Вазов, подпредседател – Пантелей Наботков (възпитаник на Практическият технологичен институт в Санкт Петербург). Началният състав на дружеството е 13 души, през втората му година вече наброява 27 души, от които 23 са действителни, четири – почетни. Действителните членове се избират “измежду онези българи, които са свършили висше заведение или които са се отличили в книжевна и учителска деятелност” [83]. От 1882 г. дейността на дружеството замира [74, с. 321], [84, с. 25], но през периода 1881 – 1884 г. като негов орган е издавано научно-книжовното списание “Наука” с главен редактор Ив. Вазов. В историческата литература то е известно изключително с литературната си тематика. Колкото до научния му отдел, историци на литературата изтъкват, че той “се представлява от статии по исторически, икономически, юридически и естественонаучни въпроси, в мнозинството си – с просветителско-образователен облик”, и в най-добрия случай подкрепят твърденията си с примери от хуманитарните науки [84,

с. 27 – 28]. В действителност обаче немалка част от обема на списанието е посветена пряко или косвено на техниката, включително на техническото развитие на България:

- още през 1881 г. е поместена обширната статия “Технологически бележки” от П. Наботков. Авторът професионално оценява ролята на индустриалната революция през XIX в., но набляга преди всичко на необходимостта от развитието на българската индустрия. При това П. Наботков категорично препоръчва на правителството, че то е “дължно да вземе нужните мерки да подкрепи и развие един от най-важните клонове на индустрията – обработването на желязната руда”, и насочва вниманието на читателите към последствията “от липсването в обществото на какви годе научни познания по техниката” [85];

- през август 1881 г. Петър Г. Карловски публикува статията “Трябва ли да се изнасят земните ни произведения?”. Авторът работи в Дирекцията на финансите на Източна Румелия, икономическият му анализ обхваща 20 страници, но въз основа на него най-същественният извод е: “Най-главното техниката и пак техниката; тя ще ни спаси от вечната ни робска зависимост от другите народи; тя е нашето щастие, нашето бъдеще!” [86, с. 380]. Колцина ли нашиенски влиятелни финансисти от XXI в. имат поне частца от тази научно-техническа прозорливост от XIX в.?

- инж. Петър Николов пространно разглежда проблема за водоснабдяването на градовете, като отделя специално внимание на Пловдивския водопровод [87];

- читателите научават за новости в техниката като навлизането на телефона [88], създаването на един от първите компресорни хладилници [89], възможностите на аерофотографията [90], завършването на прочутия алпийски тунел Сен Готар [91], [297]. Висока оценка заслужава фактът, че още през 1882 г. редакцията изтъква зараждащата се феминизация на изобретателската дейност [92];

- отделено е място на морски теми като построяването на най-бързия в света торпедоносец [93], многогодишно английско изследване върху силата на морските вълни [94]. Коментирайки състоянието на световната икономика, Стоян Г. Пранджов изрично изтъква значението на “вапороплаването” (параходството) за нейното развитие [95, с. 910]. А вдъхновен от творчеството на великия фантаст Жул Верн, още през 1881 г. Ив. Вазов възкликва: “без Дунава България не съществува и без България Дунавът не може...” [96, с. 210];

- макар и с преводен материал, редакцията съдейства и за популяризирането на историята на техниката [97].

Дори и кратък, прегледът на техническата тематика на списанието “Наука” (1881 – 1884 г.) показва, че то заслужава достойно място не само в

литературната история на страната, но и в историята на българската техника.

През ноември 1882 г. българските студенти в Париж основават дружеството “Братство”, което си поставя за цел “сближаването и запознаването на членовете му посредством сказки и словопрения, отнасящи се до чисто научни предмети”. Към юни 1883 г. то има 47 членове (24 действителни и 23 почетни), получава 15 български вестника, изнесени са 21 сказки по литературни, социално-икономически, естественонаучни, правни, военни и философски въпроси [98]. Дружеството е най-вероятният организатор на забележителното българско участие в погребението на великия френски писател Виктор Юго на 21 май 1885 г. в Париж [99].

През юни 1883 г. българските студенти в Мюнхен основават дружеството “Шунка”. Според тогавашния му устав, то си поставя за цел “взаимно упражняване на членовете в технически науки (подч. м. – И. А.) и взаимно запознаване с бита на българския народ. Тази цел се постига чрез четение сказки, вестници, месечници и книги.” Отначало в него членуват 13 души, от които е известно само името на деловодителя Д. Димов [101]. През декември с.г. вестник “Славянин” помества пълния текст на устава, изпратен предния месец от Мюнхен, но в целта и средствата за постигането ѝ има съществени промени. Според новата редакция, “Дружеството има за цел да подействува благотворно на членовете 1) в отношение на техното развитие в разните клонове на науките, а особено техническите (подч. м. – И. А.), 2) на изучаването на българския език и 3) на взаимното сближаване на членовете”. За постигането на тази цел уставът предвижда “разискване на научни въпроси (подч. м. – И. А.), четение сказки, книги, периодически списания, вестници и пр.” [102]. По това време председател на настоятелството е студентът по инженерство Васил Юруков, към февруари 1884 г. – студентът по архитектура Васил Карагъзов [66, с. 33 – 34]. Изглежда, преобладаващият брой на студенти по технически специальности е повлиял както върху формулирането на целта на дружеството, така и на избора на ръководството му. Това е първото българско дружество, което си поставя за цел да насочи дейността си предимно към техниката и при това на първо място поставя творческа задача (“разискване на научни въпроси”), но неговото място в историята на българската техника трябва да се разглежда със следните уговорки:

– дружеството е студентско и извън територията на страната, т.е. то има силно ограничени възможности да разширява своя членски състав и да влияе върху техническото развитие на страната;

– не са издирени сведения за дружествена дейност по техническа тематика.

Всъщност единствените известни досега факти за някаква дейност

на дружеството “Шунка” до 1885 г. са: опитът му в края на 1883 г. да установи връзка със сродни организации [66, с. 34], издействането на дарение от Евлогий Георгиев (100 франка) [103 с. 83], за което той през февруари 1884 г. е приет за “основателен” член на дружеството, както и уреждането на безплатно получаване на “Периодическото списание на Българското книжовно дружество” [66, с. 34], [104].

През **декември 1883 г.** 8 лекари основават **Варненското медицинско дружество**. То си поставя творческа цел и още на първите заседания се четат научни съобщения, реферират се новости от медицинската литература. През 1884 г. по искане на местното общинско управление определя хигиенните изисквания към проектирано място за строеж на гимназия, после “проучва дали старите гробища могат да бъдат застроени от хигиенна гледна точка”. През периода 1885 – 1888 г. издава научнопопулярното “Медицинско списание”. Първият председател на дружеството е руският лекар г-р Мирон Васильевич Игнатиев [105, с. 43 – 44].

На **15 март 1884 г. в Русе** е основано **Общество на апотекарите в България** [106].

От прегледаните 11 сдружения дейността на пет (БКД, ученолюбивата дружина “Искра” в Казанлък, Физико-медицинското общество, Научно-книжовното дружество в Пловдив и студентското дружество “Шунка” в Мюнхен) е свързана пряко или косвено с техниката. От тях само едно – студентското дружество “Шунка” в Мюнхен (основано 1883 г.) – си поставя главна цел предимно с техническа насоченост. Наистина за постигането на тази цел неговият устав поставя на първо място задача с творчески характер, но използването ѝ с цел “да подействува благотворно на членовете” при “техното развитие” подсказва по-скоро стремеж към разширяване на знания, т.е. квалификационна задача (съвсем логично за студентския състав на дружеството), но не и някакви практико-приложни изследвания, камо ли предназначени за техническото развитие на България. Колкото до останалите четири сдружения, те (най-вече Физико-математическото общество в София) или техни членове и симпатизанти епизодично се занимават с популяризирането на технически постижения. От друга страна, само четири сдружения (БКД, Физико-медицинското общество, Варненското медицинско дружество и Обществото на апотекарите в България) действат на територията на Княжество България (към началото на 1885 г.). От останалите: четири са основани в Източна Румелия и три – в други страни.

Глава II

ОСНОВАВАНЕТО НА БТД

1. ОСНОВАВАНЕТО НА КАЮТКОМПАНИЯТА НА ФЛОТА

Офицерските събрания в Българската земска войска се появяват още през първите една-две години от създаването ѝ, като е взаимствана традицията на руското офицерство. По онова време те са съществен фактор за информирането на офицерския корпус и поддържането на неговата стабилност [107]. Техният статут е уреден официално с княжеския указ от 21 февруари 1883 г., който утвърждава Устав на военните събрания [110].

На 12 октомври с.г. началникът на Флотилията и Морската част в Русе [111] кап.-лейт. Зинов Петрович Рожественски подава рапорт до Военното министерство, с който предлага то да съдейства пред княз Александър I да разреши “да се уреди каюткомпания” към флота [3, с. 132]. Тук терминът “каюткомпания” означава военноморско (флотско) офицерско събрание [112]. Според рапорта, главната причина за предложението е фактът, че флотските офицери не могат да ползват “удобствата и средствата” на Русенското военно събрание, защото “съгласно устава, трябва да живеят на параходите, когато те (параходите) са в компания, т.е. от март до половината на декември...” [3, с. 132]. К. Божков свидетелства за едно не по-малко важно обстоятелство: “офицерите от Морската част отдавна искаха да се отделят от Гарнизонното военно събрание, което всъщност и не посещаваха, а и **нямаха желание да общуват с другите по род оръжие офицери** (подч. м. – И. А.); та затова чрез капитан-лейтенант Рожественски поискаха... да се отделят и съставят отделно свое Военноморско събрание...” [3, с. 146].

Значителна част в рапорта си от 12 октомври 1883 г. кап.-лейт. З. Рожественски отделя, за да обоснове необходимостта от създаване на морска библиотека към Каяуткомпанията. Към рапорта си той прилага проект за устав на Каяуткомпанията, който не е публикуван, но положително е бил съставен по типовия устав на военните събрания от февруари с.г.

През септември-ноември 1883 г. княз Александър I, правителството на Драган Цанков (на власт от 7 септември с.г.) и Военното министерство са ангажирани в значителна степен с решаването на критичния “военен въпрос” между Княжество България и Русия. Само два дни след подаването на рапорта на З. Рожественски, на 14 октомври с.г., управляващият Военното министерство полк. А. Ф. Редигер е освободен от длъжност. Същия ден

вестник “Новое время” (Санкт Петербург) предупреждава руските офицери в България да не се месят във вътрешнополитическия живот на страната [118, с. 172]. На 29 октомври в София пристига руският военен аташе във Виена барон полк. Н. В. Каулбарс и започва веднага интензивни преговори за уреждане на възникналия конфликт относно правата на руските офицери в България и бъдещото положение на военния министър [119, с. 137]. На 1 ноември Министерският съвет обсъжда “Правила върху положението на военния министър и на руските офицери в България” [118, с. 180], на следващия ден по проекта на този документ е постигнато съгласие с полк. Н. В. Каулбарс [119, с. 140], на 31 декември 1883 г. е назначено ново правителство.

В тази напрегната вътрешно- и външнополитическа обстановка рапортът на З. Рождественски от 12 октомври 1883 г. останал без последствия. На 16 март 1884 г. той подава нов рапорт и моли военния министър да разреши на офицерите от Флотилията и Морската част “да се отделят от гарнизонното военно събрание и да се организират в свое флотско офицерско събрание”, като едновременно с рапорта представя за утвърждаване проект за устав на това събрание [7, с. 73]. Вероятно това е същият проектоустав, приложен към първия рапорт. Едва на 23 декември с.г. военният министър ген. М. Кантакузин дава писмено разрешение да се създаде флотско офицерско събрание в Русе [7, с. 73].

Учредителното събрание на Каюткомпанията е проведено на 3 януари 1885 г. [3, с. 146]. Тогава кап.-лейт. З. Рождественски внася за обсъждане съставения от него проектоустав, който “по нищо не се отличава от уставите на офицерските събрания в другите части” [7, с. 73], т.е. отговарял е на типовия устав на военните събрания, утвърден от княз Александър I през февруари 1883 г. [120]. Флотските офицери участват много активно, критикуват остро проектоустава и го отхвърлят. По този повод руският биограф на З. Рождественски отбелязва: “Това бил рядък случай, когато офицерският състав на флотилията изразил несъгласие с мнение на своя началник. Възможно е тук да е изиграла отрицателна роля известната избухливост на Зинови Петрович, която правела твърде нелеки отношенията му с най-приближените подчинени. И последните се възползвали от своето право на “вето”, когато станало дума за обществено (а не служебно) дело, каквото било образуването на офицерско събрание” [121, с. 363].

Благодарение на критичността на флотските офицери учредителното събрание съставя и приема нов устав на Каюткомпанията [7, с. 73], [122]. Спомените на К. Божков дават основание да предпологам, че единствено той от авторите в морскоисторическата литература е бил запознат със съдържанието на този устав. Според него, Каюткомпанията има следните уставни цели:

“а) Да съдействува за развитието между офицерското общество военно образование.

б) Да се поддържат правилни приятелски отношения помежду офицерите, като се старая да търси средства за това.

в) Да поевтини живота на офицерите, като им прави развлечения на свободното им от служба време...” [3, с. 143].

Тези цели не се различават много от главните цели в типовия устав на офицерските събрания: “да осигуряват на членовете си евтина храна, да организират отдиха им и да развиват между тях другарски отношения” [7, с. 72]. Изглежда, същественото различие е най-вече в задачите, които Каюткомпанията трябва да изпълни, за да постигне целите си:

– да съдейства за разпространяването на военни и военноморски знания сред офицерския състав на Флотилията и Морската част;

– да развива дружба и честни отношения между своите членове и техните семейства;

– да създаде добро наследство за бъдещите български флотски офицери;

– да подготви средства и пособия за военноморското образование на бъдещите български флотски офицери;

– да разпространява морски знания сред населението и да развива желание у младежите и гражданите да се посветят на военноморската служба и на морското дело;

– да създаде морска библиотека и да сложи началото на морски музей [124];

– да положи основите на българското списание по морско дело;

– **да съдейства за учредяването на Българско техническо дружество** и да жертва в първите няколко години свои средства за издръжката му, ако то има местонахождението си в гр. Русе [7, с. 73].

Кои са основателите на Каюткомпанията? Изясняването на този въпрос е от особена важност за историята на БТД, защото един от тях е гръзнал пръв да противоречи на предложения от началника на флота кап.-лейт. З. Рождественски проект за устав с казионно съдържание и е обосновал далновидното предложение да се създаде техническа обществена организация, чиято дейност да е насочена изключително към развитието на техниката в страната. Сиреч, този член на Каюткомпанията е инициаторът за основаването на първото българско научно-техническо дружество.

Към началото на 1885 г. във Флотилията и Морската част в Русе служат следните офицери:

• **кап.-лейт. Зиновии Петрович Рождественски** – завеждащ Флотилията и Морската част, популярен в българската историческа литература и като началник (командващ) флота (за биографията – Приложение 2);

- **о.з. кап. инженер-механик Павел Дмитриевич Кузмински** – портов механик на Флотилията и Морската част (за биографията – Приложение 2);

- **лейт. Митрофан Яковлевич Бал** – командир на парахода “Взрыв” [125];

- **лейт. Петър Петрович Теодосиев** – командир на парахода “Опыт” [131];

- **лейт. Иля Илич Широков** – шурман на Флотилията и Морската част [134];

- **пор. инженер-механик Матвей Николаевич Голубятников** – механик на Флотилията и Морската част (за биографията – Приложение 2);

- **лейт. Владимир Яковлевич Бал** – командир на парахода “Голубчик” [136];

- **пор. Спас Петров Петров** – командир на портовата рота във Флотилията и Морската част (за биографията – Приложение 2);

- **пор. Александър Петров Кесяков** – ковчежник (касир) на Флотилията и Морската част (за биографията – Приложение 2) [137].

Предварително от списъка на деветимата основатели на Каюткомпанията могат да се изключат пет души:

– кап.-лейт. З. Рождественски, защото той е авторът на отхвърления проектоустав, съставен от него по подобие на казионния устав на офицерските събрания, който не предвижда създаването на технически дружества;

– лейт. М. Бал, лейт. П. Теодосиев, лейт. И. Широков и лейт. В. Бал, които не стават членове на БТД и сигурно само пасивно са подкрепили предложението за създаването му.

От останалите четирима флотски офицери **единствено о.з. кап. П. Кузмински има квалификацията, организационния опит, инициативността и енергичността да обоснове идеята за БТД и най-важното – да се заеме с разработването на проектоустава му.** Доказват го поне четири факта:

- П. Кузмински е **един от най-изтъкнатите членове на Императорското Руско техническо дружество (ИРТД).** Към ноември 1884 г., когато пристига в Русе, той е действителен член на четири отдела на ИРТД (Механичния, Военноморския, Електротехническият и Въздухоплавателния). При това П. Кузмински е един от основателите на Въздухоплавателния отдел през 1880 г. и негов пръв секретар (докато замине за България);

- още на 3 януари 1885 г. П. Кузмински е **избран за домакин на Каюткомпанията, завеждащ морската библиотека и пазител на сбирката на морския музей,** т.е. за негов уредник. Подобно натоварване с постоянни отговорни организационни задачи само на един член е твърде показател-

но както за значително по-високата му квалификация, опит и инициативност, така и за ограничените възможности и пасивността на останалите членове на Каюткомпанията в дейността ѝ;

- П. Кузмински **разработва проектоустава на БТД**, като прагматично приспособява устава на ИРТД за тогавашните български условия;

- във връзка със съставянето на новия устав на Каюткомпанията и организационната подготовка по изпълнението на неговите основни задачи, особено за създаването на БТД, съвременникът на събитията и активен член на БТД Константин Божков отбелязва в спомените си: "... **всичко това се върши** от изпитания и известен член на Руското техническо общество в С. Петербург, **инженер-механик Кузьмински**, с когото се бях запознал още в 1883 год. в същото общество" (подч. м. – И. А.) [3, с. 144].

Учредителното събрание на Каюткомпанията преценява презво ограничените парични средства, очаквани от събирането на членски внос от девет офицерски заплати. Съобразявайки се с тях и вероятно по предложение на домакина на Каюткомпанията (П. Кузмински), то взема няколко решения, които и днес все още представляват забележителен урок по формиране на морска политика. Най-напред са определени приоритетите в бъдещата дейност на Каюткомпанията и за чест на членовете ѝ те насочват целия финансов ресурс към изпълнението само на първата (чисто морската) уставна цел, а за втората и третата цел (със социален характер) постановяват "да бъдат прокарвани без харчене на каквито и да е парични средства, образувани чрез узаконените членски вносове" [3, с. 143]. След това учредителите формулират две стратегически направления за постигането на първата цел (съдействие за развитие на военноморското образование):

- подготвяне на средства и пособия за военноморско образование на бъдещите български морски офицери;

- запознаване на обществото с морското дело и развитие на желание към него, за да привлекат от това общество "хора, готови да се предадат на военноморска служба и морско дело" [3, с. 143].

После учредителното събрание решава да отдели половината от очаквания членски внос за дейността на Каюткомпанията по първото стратегическо направление, като използва тези пари "*за снабдяване с технически съчинения и периодически издания на руски, немски, френски и английски езици*" [3, с. 143]. Това е всъщност финансиране за създаването и развитието на фонда на морската библиотека.

След продължително обсъждане на второто стратегическо направление учредителите на Каюткомпанията стигат до убеждението в "необходимостта и възможността да се тури начало за издаване [списание] "Морско дело" на български език" [3, с. 143], [139]. Освен това, "като се взело **във**

внимание високото съвременно развитие на водоплавателната техника и нейното съприкосновение с твърде много клонове на научни и технически знания, общото събрание постановило: **да се ходатайствува за уреждане българското техническо общество** и се жертвуват в течение първите години останалите средства (50 на сто – И. А.) на военноморското събрание за поддържане такова общество, ако местопребиваването му бъде в гр. Русе” (подч. м. – И. А.) [3, с. 144]. Този текст е поредното убедително доказателство за флотския произход на идеята за създаването на БТД и прозорливостта на нейния автор. Той отлично е съзнавал, че за перспективното развитие на морската техника (военна и гражданска) е крайно необходимо изграждането и на съответна научно-техническа база. Нещо повече, успял е да убеди за това далновидно решение останалите членове на Каюткомпанията, които очевидно не са били особено инициативни люде, но все пак за тяхна чест са подкрепили пионерното за страната дело.

Разпределението на средствата на Каюткомпанията ясно показва първостепенното значение на двете най-важни задачи, които тя си поставя за началния етап на дейността си:

- да създаде морска библиотека (50 на сто от членския внос);
- да основе българско техническо дружество (50 на сто от членския внос).

В заседанието си на 14 януари 1885 г. Каюткомпанията взема две съществени решения за бъдещата си дейност:

– “Да се направи помещение за библиотека със зала за читалня и салон за публични беседи”;

– “Ако се състави техническо общество в Русе, в устава на което точно да бъде определено, че се забранява със занимаване и обсъждане с въпроси, некасаещи се до технически предмети, да се отстъпи помещението и библиотеката на събранието (Каюткомпанията – И. А.) за ползуване на такова техническо общество дотогава, докато то съществува.” Освен това, ако след покриването на разходите за доставянето на книги и списания и за устройването на помещението за библиотеката останат средства, те “да се предават в касата на техническото общество” [3, с. 144].

Очевидно към 14 януари 1885 г. създаването на БТД е все още само добро намерение на Каюткомпанията (“Ако...”), защото за да се пристъпи към нейното основаване, са необходими поне още няколко важни предпоставки:

– началникът на Флотилията и Морската част да одобри с писмена заповед решението на Каюткомпанията. Кап.-лейт. З. Рожественски прави това на следващия ден (15 януари) [7, с. 74];

– да се разработи проект за устав на БТД. Това е най-важната подгот-

вителна задача, изпълнена е от инженер-механик П. Кузмински;

– да се популяризира всред обществеността необходимостта от учредяването на БТД и основните направления на дейността. Извършено е от флотския механик К. Божков;

– да се издейства от военния министър разрешение флотските офицери и други лица, служещи във Флотилията и Морската част, да членуват в БТД. Това положително е уредено от кап.-лейт.З. Рожественски.

2. УСТАВЪТ НА БТД

Все още устава̀т на БТД не е издирен и публикуван. За част от неговия текст можем да съдим само косвено [144] по трите статии с еднакво заглавие “Пак по техниката”, поместени във вестник “Славянин” на 29 януари [146], 7 февруари [147] и 21 февруари 1885 г. [148]. Техен автор най-вероятно е Константин Божков [149]. Пак той в спомените си категорично твърди, че за да се подготви основаването на БТД, “За случая беше съставен и напечатан един проектоустав, **съставен от капитан Кузмински**” (подч. м. – И.А.) [3, с. 144], [150].

За този важен проектодокумент днес са известни целта, основните задачи, средствата за постигането на целта и програмните направления за работата на бъдещото техническо дружество. Сравнението на текстовете им със съответните формулировки в устава на ИРТД ясно показва, че **устава̀т на БТД е съставен въз основа на руския устав**. Бързината, с която П. Кузмински разработва проекта (десетина дни), и значителното съвпадение на българския и руския текст дават основание да се предполага, че е възможно той (П. К.) да е разполагал в Русе с устава на ИРТД. Това пък подсказва предположението, че вероятно руският инженер-механик замисля създаването на техническо дружество в България още преди да отпътува от Санкт Петербург за Русе, поради което предвидливо взема със себе си и екземпляр от руския устав.

Целта на БТД е “да съдейства за развитието на техниката и на техническия поминък в България” [146], а целта на ИРТД – “да съдейства за развитието на техниката и техническата промишленост в Русия” [60, с. 11]. Приликата в целепологането е очевидна, различието се дължи на това, че П. Кузмински реалистично оценява тогавашното техническо равнище в страната и заменя термина “промишленост” с “поминък”. За българските условия най-същественото във формулировката на целта е фактът, че за пръв път в историята на следосвобожденските неполитически организации дейността на едно обществено сдружение се насочва изключително към техническото развитие на страната.

Вторият параграф на устава на ИРТД определя средствата за постигането на целта [60, с. 25]. В същата последователност и с незначителни редакционни промени тези средства са възприети в проектоустава на БТД:

- “четения, съвещания и публични беседи върху технически предмети”;
- “да се издават списания по тази част”;
- “да се действа за разпространение на техническото образование”;
- “да се предлагат и решават въпроси за отечествената промишленост”;
- “да се устройат изложения на различни местни и [чужде]странни произведения”;
- “да се изследват разни фабрични материали, произведения и способи към работение”;
- “да се открие техническа библиотека, химическа лаборатория и технически музеум”;
- “да се действа за разпространение по във нашите произведения и да се ходатайства пред правителството да се вземат мерки, които могат да имат полезно влияние върху развитието на техническия поминък в България” [148], [151].

Съгласно третия параграф на ИРТД то е съставено от отдели, организирани по отрасли на техническото знание [60, с. 13]. П. Кузмински положително е взел предвид значително по-скромното равнище на българската техника и индустрия (включително малкото специалисти), при което БТД започва дейността си, и вероятно не е предвидил уставна разпоредба за изграждането на отдели. Във връзка с това прави впечатление, че при представянето на проектоустава във в. “Славянин” непосредствено след средствата за постигането на целта на БТД следва текстът **“Програмата** (подч. м. – И.А.) е такъв” [146]. Но става дума за програма на действие като част от устава на БТД или всъщност – за стратегически направления на дружествената дейност, за да се постигне уставната цел, **но не и за отделен документ** [152].

Третият параграф на проектоустава на БТД, озаглавен вероятно “Програма на БТД”, е много показателен за творческия подход на П. Кузмински. През 1866 г. ИРТД е основано с четири отдела:

“I. химически производства (включително химия на технически и хранителни продукти), металургия, бояджийско дело, фотография и гр.);

II. механична технология, механика и машиностроене (включително обработване на метали, дърво, книгопечатане, телеграф, оптика и т.н.);

III. строително и минно изкуство и архитектура (включително геодезия, съобщителни пътища, благоустройство на градове, водоснабдяване

и др.);

IV. корабостроене, морска техника, артилерия и оръжейно производство” [60, с. 13].

До 1885 г. Общото събрание на ИРТА създава и следните отдели:

V. фотография и нейното приложение (1878 г.);

VI. електротехника (1878 г.);

VII. въздухоплаване (1880 г.);

VIII. жп дело (1881 г.);

IX. техническо образование (1884 г.) [154].

Сравнението на предмета на дейност на тези отдели със структурата на програмата за действие на БТА показва отново удивителна прилика. При това П. Кузмински трезво преценява какво от устава на ИРТА към началото на 1885 г. представлява практически интерес за българските условия.

Какви са основните направления за действие на БТА?

“I. Химическите производства и металургията; към тази отрасъл се отнасят, освен техническата химия, металургията и производствата химически; но тъй също производствата за приготвяне на питателни вещества и питеята, в частности виноделието, вапсването, табаклъка, фарфоровото и стъкларското производство и пр., също освещението, фотографията, гелиографията, албертипията и пр.” [146].

Значителна част от това направление е взаимствана от I отдел на ИРТА, но са добавени някои конкретни производства и технологии, които насочват дейността на БТА към непосредствените практически задачи на развиващата се тогава местна индустрия и занаятите. Част от термините се нуждаят обаче от превод на съвременен технически език.

Вапсване е гръцка заемка за боядисване, табаклък – турска заемка за щавене на кожа (кожарство), фарфор – руска заемка за порцелан. Към 1885 г. русизмът гелиография е термин, който описва три понятия, от които вероятно става дума за хелиографирането като метод за размножаване на документи върху светлочувствителна хартия [155]. Албертипията е всъщност албертопия – усъвършенстван метод за фоторепродукции, изобретен от баварския придворен фотограф Йозеф Алберт през 1867 г.

“II. Механическата технология, механиката и устройството на машините; тук се отнасят применителната (приложната – И.А.) механика, изработването на металите, дървото и влакнастите вещества, математически и оптически инструменти, телеграфите, книгопечатанието, гравированието, галванопластика и пр.” [146].

Това направление на действие отговаря на втория отдел на ИРТА, но в българския проектоустав е написано “устройството на машините”, вместо руския текст “машиностроене”. Изглежда, П. Кузмински е преценил, че

тогава по-важна е експлоатационната задача (да се овладява устройството на навлизащата машинна техника), а не толкова производството на машини. Специално внимание заслужава галванопластиката, защото към началото на 1885 г. галванотехниката (включително галваностегията) е нова за Княжество България технология, внедрена вече в галванотехническото отделение на Флотския арсенал в Русе.

“III. Електротехниката (устройството на динамoeлектрическите машини, магнито-машини, устройството на лампите уголни и с накаляване)” [146].

Електротехниката е формирана като самостоятелен клон на техниката през периода 1870 – 1890 г. [156, с. 26]. Това обяснява факта, че при създаването на ИРТД през 1866 г. в структурата му липсва електротехнически отдел и той е основан през 1878 г. При съставянето на проектоустава на БТД обаче П. Кузмински отчита настъпилото техническо развитие и предвижда електротехническо направление, но не следва буквално структурата на ИРТД, а логично го поставя след машинното направление.

Още възрожденските българи познават техническото използване на електричеството покрай внедряването на електрическият телеграф и преподаването в часовете по физика в училищата. Свищовлии са вероятно първите българи, наблюдавали (ок. октомври-ноември 1877 г.) електрическо осветление – в района на отсрещния румънски град Зимнич [157]. В Княжество България първата електрическа крушка светва на 1 юли 1879 г. в София, до началото на 1885 г. е известен само още един случай на електрическо осветление извън флота (1882 г., София), но на 11 юни 1885 г. Министерският съвет взема решение да се възложи на представител на Т. Едисън да направи проучване за електрифицирането на София [158, с. 25 – 36]. В българския военен флот към 1885 г. са електрифицирани два парахода (“Голубчик” и “Александр I”), електрообзавеждането навлиза чрез доставените през 1884 г. две миноносци (“Бычок” и “Черепиха”), основано е галванотехническо отделение.

Включването на електротехниката като основно направление в дейността на БТД остава обаче непознато до наши дни за историците на този клон на техниката в България.

“IV. Строителното и горско (минно! – И. А.) изкуство и архитектура, към които се отнасят: производството на снемката и на виллировката, практическата геодезия, строителните материали, пътищата, градската архитектура, военните и хидрографическите направления, водоснабдяването, дренафат, устройството и градищата, отоплението и вентилацията” [146].

Руското наименование на третия отдел на ИРТД е “Строительное и горное искусство и архитектура...” [60, с. 13]. Доколкото авторът на про-

ектоустава П. Кузмински е писал само на руски език, сравнението със съответния български текст показва, че при превода от руски на български език руската дума “горное”, която означава “минно”, е преведена неправилно като “горско”. Вероятно при термините “снемка” и “виллировка” става дума за “планоснимачна работа” и “нивелирание”, а “гренафат” е може би печатна (наборна) грешка от “гренажът”, т.е. “отводняването”.

“V. Корабостроението, морската техника, артилерията, производството на оръдията [оръжията! – И. А.] и въобще военната техника” [146].

Сравнението с наименованието на съответния отдел (VI) на ИРТД дава основание да се приеме, че вследствие на печатна (наборна) грешка терминът “оръжията” се появява като “оръдията”. От друга страна, нелогично е при заявено намерение БТД да включи в дейността си “въобще военната техника” да се предполага, че при производството на въоръжение ще се занимава само с производството на оръдия, а не с оръжейното производство изобщо.

Освен това по предложение на кап.-лейт. З. Рождественски се предвижда към БТД да се открие “Яхт-клуб”, който да организира “гонка на любителите”. Той трябва да изпълнява две задачи:

- да служи “за поощрение на българите към плаването, що е много занемарено, а много важно в политическо отношение за нас; напротив слуховете що утвърждават унищожението на българската Флотилия”;
- “гражданите ни ще имат едно голямо развлечение в дъгките летни празнични дни” [147].

“Яхт-клубът” е поредното доказателство за флотския произход на БТД. Очевиден е стремежът на основателите му да използват новата обществена организация да съдейства за оморячване на българите, респ. да противодейства на тесногръдите опити за ликвидирание на военния флот [159]. Същевременно се набляга не само на развитието на ветроходството като спорт, но и на необходимостта да се възпитава широка морска култура всред населението – идея, която изпреварва значително времето си [165].

Тъй като въз основа на предмета на дейност на пет от деветте отдела на ИРТД към 1885 г. са формулирани съответни основни направления за дейност на БТД, възниква въпросът защо тези направления не са девет.

Всъщност отдел V – “Фотография и нейното приложение”, е включен в първото основно направление за дейност на БТД. Очевидно отчетен е опитът на ИРТД, което въпреки по-широкото разпространение на фотографията в Русия започва развитието си през 1866 г. без самостоятелен фотографски отдел и го обособява в структурата си едва 12 години по-късно.

Логично е отпадането и на отдел VII – “Въздухоплаване”, т.к. към 1885 г. в страната липсват обективни условия за развитието му. Вероятно по

подобно предположение е отпаднал и отгел IX – “Техническо образование”. След Освобождението 1878 г. са направени няколко опита за въвеждане на техническо обучение, но те сигурно са преценени като все още недостатъчни за формулирането на отделно направление за дейност. Нищо чудно, имайки предвид, че при далеч-далеч по-развито техническо образование в Русия към 1866 г., когато е основано ИРТД, то започва дейността си без такъв отгел и го обособява едва през 1884 г.

Странен е обаче фактът, че дейността на отгел VIII – “Жп дело”, не е предвидена със съответен текст в нито едно от петте основни направления на БТД. Имайки предвид, че при значително по-добре развита жп мрежа в Русия ИРТД обособява този отгел едва през 1881 г., възможно е авторът на проектоустава П. Кузмински да е планирал разглеждането на железопътните въпроси през първите години на БТД да става по III основно направление на дружеството, към което отнася “съобщителни[ме] пътища”.

Сведения за други параграфи на проектоустава на БТД не са публикувани.

3. ОСНОВАВАНЕТО НА БТД

Публикуването на частта от проектоустава на БТД, определяща целта, средствата за постигането ѝ и стратегическите направления за работа, както и на коментара към тях относно най-важните задачи на дружеството във връзка с техническото развитие на страната, съдейства за популяризирането на флотската идея да се основе техническо дружество, което си поставя национално значима цел. Авторът на трите статии “Пак по техниката” насочва вниманието на българската общественост както към необходимостта от това дружество, така и към някои особено важни проблеми, чието решаване то трябва да подпомага:

- да се разгледат по-скоро нуждите на индустрията;
- да се уреди финансирането на индустрията;
- да се основат малки заводи;
- да се насърчават българските производители.

Междувременно началникът на Флотилията и Морската част в Русе кап.-лейт. З. Рожественски прави постъпки пред военния министър, който на 21 февруари 1885 г. дава разрешение “на офицерите на Морската част и прикомандираните към нея да стават членове на Българското Техническо дружество, предстоящо за учредяване в Русчук”. На 26 февруари с.г. вестник “Славянин” съобщава за това разрешение и добавя: “Тия дни ще се изпратят покани до някои лица, които ако покажат желание да станат членове учре-

гители, то ще се постъпи към съставянето на реченото дружество” [168]. Този текст подсказва, че към края на февруари 1885 г. флотските организатори на подготовката за основаването на БТД не са отправяли официални покани за евентуално членство в дружеството. Положително след 21 февруари флотски представител се среща вече с началника на Артилерийския арсенал в Русе кап. С. Ванков, за да му предложи да стане член на БТД и да получи съгласието му да издигнат кандидатурата му за председател на дружеството. Тъй като руските флотски офицери и механици открито възроптават против приемането на българи във Флотския арсенал, когато през януари с.г. П. Кузмински привлича на работа от Артилерийския арсенал К. Божков, а и кап.-лейт. З. Рожественски също изразява резерви относно това назначение [3, с. 145], **положително пак П. Кузмински е предложил С. Ванков за председател на БТД и се е срещал с него по този повод.**

Към края на март 1885 г., когато е учредителното събрание на БТД, П. Кузмински има вече изключителен личен принос за създаването на дружеството, докато според досега издирените сведения **С. Ванков не е направил абсолютно нищо!** Защо въпреки това за председател на БТД не е избран неговият флотски създател, а е предпочетен артилерийският капитан? При това 45-годишният П. Кузмински има огромен опит, той е виден руски учен и изобретател с разностранна квалификация в различни направления на техниката и най-важното за конкретния случай – има солиден организационен опит в научно-техническо дружество с международна известност като ИРТД. **По тези показатели няма никакво място за сравнение с 27-годишния началник на Артилерийския арсенал в Русе,** който на всичко отгоре няма и никакъв опит дори като член на техническо сдружение, камо ли пък като някакъв активист в него.

Какви са вероятните мотиви за избирането на кап. С. Ванков за председател на БТД?

ПЪРВО. Българското техническо дружество трябва да бъде **ръководено от българин.** За този мотив има субективна и обективна причина:

- Кузмински е убеден привърженик на необходимостта да се насърчават българите да усвояват опит и знания от руските флотски офицери, респ. да изпълняват самостоятелно ръководни функции. Доказва го още привличането на К. Божков за завеждащ на Техническата школа към Флотилията и Морската част, с което поставя началото на българизирането на ръководния и преподавателския състав на Морското училище и открива пътя на българите като флотски механици. Освен това, както по време на кратката дейност на БТД, така и през целия период на пребиваването си в България П. Кузмински открито демонстрира искрените си симпатии към българите, включително с риск за служебни и лични неприятности;

- след като на 5 ноември 1883 г. е подписан българо-руският протокол

за уреждане на “военния въпрос”, българското правителство взема мерки за изпълнението на двустранните договорености. На 10 февруари 1884 г. Министерският съвет постановява “всички чуждестранни служители във военното министерство да се заместят постепенно с български поданици”. Това решение се изпълнява последователно и “в началото на 1885 г. половината от ротите вече се командували от българи” [118, с. 187]. БТД не е военно поделение, но държавната политика на побългаряване на командването на българската войска положително е повлияла върху обществената нагласа при избора на председател на БТД.

ВТОРО. Българското техническо сдружество си поставя национална цел, поради което трябва да бъде ръководено от лице извън военния флот, за да се покаже готовността на флотските инициатори да обединят усилията на обществото за постигането на нагведомствено разбирателство. Още повече че през пролетта на 1884 г. е обсъждан конкретен проект за обединяването на двата арсенала в Русе (Флотския и Артилерийския).

ТРЕТО. Доколкото, от една страна, инициативата за създаването на БТД е на военни (флотски офицери), а от друга, военната техника е водеща по онова време в страната, целесъобразно е председателят на БТД да бъде български офицер (извън флота), който има техническа квалификация и професионален опит, както и подходящо по ранг офицерско звание. От известните седем български офицери – членове на БТД, преди всичко отпадат кап. К. Паница като юрист и тримата пехотни поручици А. Блъсков, Г. Сапунов и П. Стайков. От останалите трима артилерийски офицери, които по техническа квалификация са подходящи като евентуални кандидати за председател на БТД, отпадат двамата поручици Ст. Владимиров и В. Севов, т.к. макар организацията да е обществена, в нея все пак членуват двама полковници (Н. Подвалнюк и А. Чудовски), един подполковник (П. Феодоров) и един майор (барон Н. Ребиндер).

От това гледище към началото на 1885 г. в Русе началникът на Артилерийския арсенал кап. С. Ванков е бил **комай единственият** подходящ избор за председател на БТД.

На 28 март 1885 г. вестник „Славянин” помества кратко, но наистина историческо съобщение:

“**На 26-то**го новосъставеното Техническо общество в града ни държа **първото заседание**, в което се реши: Обществото да вземе живо участие в празнуването на предстоящото тисащиление на Св. Методия. За тази цел се избира особенна комисия, която да приготви програмата за тържеството” (подч. м. – И.А.) [169].

Не е известно дали уставът е обсъждан на подготвителни заседания, кога е приет и кога е избрано ръководството на БТД. Краткото известие е достоверно доказателство обаче, че **на този ден БТД започва редовна ор-**

ганизационна дейност, поради което датата **26 март 1885 г.** е приета за официално начало на БТД [170].

Във връзка с решението на Каюткомпанията от 14 януари 1885 г. (виж с. 24) за постоянно седалище на БТД е определено строящото се тогава здание на флотската метеорологична станция на брега на Дунава (известна днес като Флотската кула). Предвидено е на първия му етаж да се помещават “библиотеката и читалище с всевъзможни руски и иностранны технически журналы и книги”, на втория – заседателната зала на БТД и метеорологичното отделение. Освен това, там трябва да се разположи и “Яхт-клубът” [148]. Доколкото по-голямата част от бъдещата сграда е замислена да се ползва от БТД, очевидно **Флотската кула в Русе** е планирана да стане всъщност **първият дом на техниката в България**. Тя обаче не е завършена до прекъсването на дейността на БТД [172]. Поради това за седалище на дружеството е използван домът на Ганчо Йонков на ул. “Полицейска” [3, с. 146 – 147], [180].

4. ЧЛЕНОВЕТЕ НА БТД

Въпреки че в историческата литература БТД е известно от 1912 г. като факт, а интересът към историята му значително се засили след 1983 г., комплексно изследване на членовете му (видове, основатели, общ брой, структурен анализ, биографии) липсва [182]. Публикуваните във вестник “Славянин” сведения за проектоустава не съдържат нищо за състава на дружеството – видове членове, права и задължения, начин на приемане и т.н. Доколкото проектоуставът на БТД е съставен въз основа на устава на ИРТД, според него членовете са: почетни, действителни, съревнователи, член-кореспонденти и комисионери [154]. От тях К. Божков потвърждава пряко само наличието на членове-съревнователи, но докато в ИРТД те са “претенденти за действителни членове”, в БТД са членове, които “се интересуват с въпросите на съвременната техника” [3, с. 144]. Очевидно и в тази част на устава П. Кузмински е подходил реалистично, съобразявайки се с все още (към 1885 г.) малобройния инженерно-технически корпус в Княжество България, като чрез членовете-съревнователи е дадена възможност в БТД да участват и лица без техническо образование.

Липсва яснота и за началния членски състав на БТД (основателите) и за всички членове на дружеството през периода на дейността му. През 1933 г. К. Божков публикува списък на 42 души, но все още не е известно как е съставен – на памет (48 години след събитието) или по съхранена при него документация. Мемоарите му са с доказано висока степен на точност, но все пак научната коректност налага да се приеме известната несигурност

на числото 42. Това методическо изискване е пренебрегнато през 1969 – 1980 г., когато Р. Боев публикува твърдението, че БТД било учредено от 41 души [7, с. 79], [10, с. 118], после то е поправено от други автори на 42 и така на доверие е възприето в най-ново време [26], [183, с. 73, 80 – 81], без да е правен биографичен анализ на този членски състав. Тъй като той е основата за тези и други разсъждения относно структурния му анализ, помещавам списъка на членовете на БТД, известен благодарение на К. Божков [3, с. 147], но в него внасям редица поправки на имена и длъжности, които се наложиха въз основа на биографичните проучвания (Приложение 2) [186].

Ангелов, Янко	аптекар
Балбеков, Николай	капитан, командир 2-ра пионерна рота
Блъсков, Андрей	капитан, командир пехотна рота
Божков, Константин	механик II р. (Флотилия и Морска част)
Болман, Николай	поручик (пионерна дружина)
Ванков, Лука	военен лекар
Ванков, Симеон	капитан, н-к Артилерийския арсенал – Русе
Вачов, Димитър	д-р (?), адвокат
Владимиров, Стоян	поручик, зав. Арсеналните мастерски при Артилерийския арсенал – Русе
Голубятников, Матвей	инженер-механик (Флотилия и Морска част)
Джумалиев, Юрдан	търговец
Драндаров, Александър	лекар, ординатор в Русенската болница
Жданов, Степан	капитан, командир 1-ва пионерна рота
Кесяков, Александър	капитан, командир портова рота (Флотилия и Морска част)
Колобков, Порфирий Константинович, Александър	капитан, зав. Артилерийска лаборатория – учител
Кузмински, Павел	о.з. капитан, инженер-механик, портов механик на Флотилията и Морската част
Мантов, Димитър	адвокат
Марков, Димитър	член на Апелативния съд в Русе
Марков, Нестор	окръжен управител в Русе
Николитч, Марко	учител (Средно земеделско у-ще в Образцов чифлик край Русе)
Паница, Константин	капитан, юрист, военен следовател
Петкович, Яков	военен лекар, пом.-главен лекар на войската
Петров, Спас	поручик, командир портова рота (Флотилия и Морска част)
Подвалнюк, Николай	полковник, командир III пехотна бригада
Ребиндер, Николай	майор, командир 23-а пехотна Русенска дружина

Регутенко, Леокадия	д-р, лекар ординатор в Русенската болница
Решетин, Николай	полковник, инспектор на артилерията
Рожественски, Зинов	капитан-лейтенант, завеждащ Флотилия и Морска част
Сегов, Васил	поручик
Саммер, Николай	капитан, командир 3-а пионерна рота
Сапунов, Георги	поручик
Стайков, Петър	поручик (5-и пехотен Дунавски полк)
Стомоняков, Спиридон	търговец, представител на руската корабоплавателна компания "Дружество за черноморско-дунавско параходство"
Теодоров, Василий	учител
Узунов, Марин	поручик, командир 4-а пионерна дружина
Феодоров, Пьотър	полковник, командир 5-и пехотен Дунавски полк
Хаджистанчев, Тодор	журналист, редактор-издател на в. "Славянин"
Черковски, Пенчо	техник (?)
Чернев, Тодор	учител
Чудовски, Аголф	подполковник, командир на пионерната дружина
Якс, Еролино	механик (Флотилия и Морска част)

Тъй като кап. А. Кесяков през периода 1 март – 29 май 1885 г. служи в 6-и пехотен Плевенски полк, логично е предположението, че не е участвал в учредителното събрание. За учителите А. Константинович и В. Теодоров липсват всякакви сведения и може само да се приеме, че към март 1885 г. са на работа в Русе, защото е малко вероятно да назначават нов учител в края на учебната година. До 26 март 1884 г. д-р Я. Петкович служи като пом.-гл. лекар на войската, след което липсват преки сведения за мястото на службата му до 8 април 1885 г., когато е назначен за старши лекар в 5-и пехотен Дунавски полк с щаб в Русе. Не успях да установя местата на назначение към края на март 1885 г. на още двама офицери: пор. В. Сегов и пор. Г. Сапунов. От друга страна, за останалите членове на БТД липсва пряко свидетелство да са участвали в учредяването на дружеството и това може само да се предполага въз основа на едно или друго съждение. Поради тази несигурност **коректно е твърдението, че в БТД са членували 42 души** (естествено, имайки предвид уговорката за мемоарния произход на списъка им), **без да се прави очевидно твърде несигурното уверение, че те са едновременно и учредителите.**

Народностен състав. От членовете на БТД българите са 27, т.е. преобладаващата част (64 на сто). Въпреки че инициаторите за създаването

на БТД са руски флотски офицери, дружеството очевидно е българско по характер. От останалите членове 14 са руснаци и един – италианец (Е. Якс).

Образователен ценз. С висше образование са най-малко 14 души, от които: 6 – военно, 2 – инженерно, 4 – медицинско, 1 – фармацевтично и 1 – юридическо. И шестимата членове с висше военно образование са завършили руски военни академии, включително четирима от тях (С. Ванков, П. Кузмински, З. Рожественски и Н. Решетин) – с технически характер. Двама от членовете с висше образование са защитили докторски дисертации: по медицина – А. Регутенко (1879 г., Берн, Швейцария) и по право – Д. Вачов (1882 г., Хайделберг, Германия).

Полувисше техническо образование има К. Божков.

Със средно военно образование са 6 души (С. Владимиров, С. Петров, В. Севов, Г. Сапунов, П. Стайков, и М. Узунов). За останалите 21 от членовете на БТД в българската литература не са публикувани достоверни преки сведения за вида на завършеното образование. Въз основа на косвени данни може да се предполага, че близо половината от тях имат средно техническо образование.

Професионален състав. Преобладават военните специалисти – 25 души (60 на сто). От тях най-голяма е флотската група – 7 души, следват пioniерната и артилерийската – по 6 души, пехотната – 5 души, един е военен юрист. Гражданските специалисти са 17, от които: медици (включително един аптекар) – 5, учители – 4, юристи – 3, търговци – 2, административни служители – 2 и журналист – 1.

Професионална и обществена реализация след 1885 г. От близо четвърт век историци и общественици енергично пропагандират руско-съветските постижения на председателя на БТД кап. С. Ванков, емигрирал през 1886 г. за Русия и останал там до смъртта си през 1937 г., работейки в областта на военното дело и техническите науки и достигайки званията генерал-майор и професор. Между останалите членове на БТД има обаче и други личности, чиято професионална и житейска съдба заслужава внимание:

- висши воински звания достигат още шест души. От тях: генерал от пехотата – Н. Подвалнюк, генерал-лейтенант – С. Жданов, Н. Решетин и А. Чудовски, вицеадмирал (флотски еквивалент на ген.-лейт.) – З. Рожественски, генерал-майор – А. Блъсков;

- министър на народното просвещение (октомври 1899 – ноември 1900 г.) е Д. Вачов, министър на правосъдието (февруари – декември 1905 г.) – П. Стайков, временно управляващ Министерството на вътрешните работи (април – септември 1883 г.) – Н. Марков, който освен окръжен управител на Русе (1884 – септември 1886 г.), е бил префект на Старозагорския департамент (май 1879 – септември 1882 г.), окръжен управител на Търно-

во (септември 1882 – 1884 г.), окръжен управител във Варна (март- август 1901 г.) и окръжен управител в Пловдив (септември 1901 – 1903 г.);

- народни представители стават четирима души: шест пъти – Д. Вачов, два пъти – Я. Ангелов и по един път – Н. Марков и П. Стайков. Освен това Д. Вачов три пъти е председател на Народното събрание (X, XVI и XVII ОНС) и един път – подпредседател на Велико Народно събрание (III ВНС), П. Стайков – един път председател на Народно събрание (XIII ОНС);

- Я. Ангелов е един от дванайсетте национални герои, чиито тленни останки се съхраняват в Русе;

- А. Блъсков е виден деец на поборническо-опълченските дружества, почитен гражданин на Габрово;

- Ю. Джумалиев и С. Стомоняков стават известни предприемачи;

- П. Кузмински и К. Божков са между 21 видни преподаватели в историята на първото българско техническо училище (днес ВВМУ “Н. Й. Вапцаров” – Варна), чиито барелефи са поставени в Алеята на преподавателите, открита през 2006 г. в Морското училище;

- улици в девет български града носят имена на членове на БТД: К. Паница – във Велико Търново, Пловдив и Баня, С. Ванков – в Свищов и Велико Търново, Н. Марков – в Плевен и Харманли, П. Черковски – в Дряново и Габрово, Т. Хаджистанчев – в Русе. Разбира се, с уговорката, въз основа на биографичните им сведения, че съответните общински управи са имали предвид други приноси на тези личности, но не и членството им в БТД.

Специално внимание заслужава присъствието на г-р Леокадия Регутенко – първата жена – член на техническо дружество в България, и втората в историята на българските научни сдружения изобщо (след г-р Анастасия Головина, 1880 г., Физико-медицинско общество). За да се оцени по достойнство прогресивността на решението за нейното допускане до членство в БТД, необходимо е да се знае представата на тогавашното общество за възможността на жената за интелектуална дейност. Било е времето, когато в западноевропейските и американските университети все още трудно приемат жени да следват, а българските законотворци едва през 1897 г. ще се престрашат да допуснат девойките да продължат образованието си във висше училище. През 1893 г. в столичния вестник “Свобода” уверяват, че “еманципацията на жените е химера” [301] и нищо чудно, че дори през 1910 г. в научно медицинско списание поместват обширна статия по очевидно мъчителния за модерните български специалисти научен проблем “Може ли да се говори за физиологичното слабоумие на жените?” [302]. От това гледище членството на г-р Л. Регутенко в БТД е наистина забележително историко-техническо събитие.

Глава III

ДЕЙНОСТТА НА БТД

1. СЪБРАНИЯТА НА БТД

Непосредствено след Освобождението възниква идеята да се организират няколко бляскави чествания на големи годишнини от българската история, за да се изтъкне многовековната българска държавническа традиция. От предложените събития Княжество България отбелязва само 1000-годишнината от смъртта на Св. Методий [187]. По този повод на 12 март 1885 г. в “Държавен вестник” е поместена програма за всенародно честване, според която б април с.г. е обявен за “неприсъствен ден за всички учреждения и училища”, планирано е на този ден тържествено да се положи основният камък на черквата “Св. св. Кирил и Методий” в Преслав [188].

Още на първото си общо събрание, проведено на **26 март 1885 г.**, БТД приема решението “Обществото (дружеството – И.А.) да вземе живо участие в празнуването на предстоящото хилядиелетие на Св. Методия” и избира “особенна комисия, която да приготви програмата за тържеството” [189]. На следващия ден русенският кмет Константин Доганов свиква специално заседание на Градския общински съвет по повод подготовката за честването на юбилея. На него общинарите изслушват предписанието на окръжния управител Нестор Марков от 20 март с.г. и съобщение от “комисията по празнуването”, приемат решение честването да бъде на 6 и 7 април и определят осемчленна работна група, включително Д. Мантов и С. Стомоняков (членове на БТД), която да изработи “една обширна програма” за общоградското тържество. Освен това съветът постановява да изпрати като представители на Русе “кметът Константин Доганов и Юрдан Джумалиев (член на БТД – И.А.), които да участвуват в тържественото отпразнуване в столицата на свои разноски” [181, с. 13 – 14].

Два дни преди тържеството програмата за него все още не е обявена официално, но редакторът на вестник “Славянин” Т. Хаджистанчев, който е член на БТД, успява да информира читателите за най-важното в нея: “... след божествената литургия, духовенството заедно с народа щяло да се отправят за площада пред Окр. управление, гдето ще има молебствие; след това ще отиде **в помещението на Техническото общество, гдето ще стане откриването на обществото с изговорване на разни слова...**” (подч. м. – И.А.) [190].

При откриването на **тържественото събрание на БТД на 6 април 1885 г.** П. Кузмински произнася на руски език слово в стихове, “което произведе пълно задоволство в присъстващите...” В поетична форма той напомня за приноса на Св. св. Кирил и Методий за славянската култура, прави кратък преглед на страданията на българите по време на турското робство, изтъква мотивите за Руско-турската война 1877 – 1878 г., недвусмислено загатва за несправедливото разделение след Освобождението 1878 г. и призовава към действие, под предлог за стремеж към славянско единство [191], [192]. Последните два куплета на словото му звучат като духовно послание към дейците на българската наука и техника:

Българийо, майко на светци,
прегради към науката днес имаш,
но със знания като от слънце озарена,
расти, цъфти и богатей.

И храм на знания технически,
с любов създай, с любов отгледай.
Да бъде най-красив от всички сгради,
които ти ще извисиш [193].

Изглежда, активното участие на БТД в подготовката и провеждането на юбилейните тържества и изключително добронамереното слово на П. Кузмински са се сторили на редактора на местния опозиционен вестник “Руссе” като подходящ повод да набеди дружеството в политически действия. Във връзка с некоректното заяждане вестник “Славянин” помества категорично опровержение: “Задължени сме да кажем на драккачите около консервативния орган “Руссе” в града ни, че Техническото общество в Руссе не е политическо, нито има намерение да се занимава с политика. Ако те желаят да се уверят в това, нека прочетат устава на Обществото” [194].

На 1 февруари 1885 г. командирът на Флотилията и Морската част изпраща тричленна експертна комисия с председател пор. М. Голубятников да изследва причините за взрива в парна мелница в Силустренско. Въз основа на експертизата председателят на комисията подготвя **доклада “Парните мелници в Силустренский округ и състоянието им”**, който на 5 май с.г. представя в общото събрание на БТД. В изложението си той най-напред разглежда историята на мелниците, започвайки още от древноста, после описва системи на усъвършенствани мелници и анализира основните недостатъци в работата на мелничарите в проверените 18 мелници [3, с. 148], [195]. Докладчикът “особено наблегна на това, като характеристика на българина, че за жито, ръж, ечемик и т.н. се употребява все един и същи уред за пречистването им – решето с един и същи размер на дупките” [3, с. 148], изтъква и непълноценното използване на мелничните камъни [195],

[196].

Във връзка с констатациите на експертната комисия БТД взема решение за предвиждането на “един ревизор окръжен механик, който да следи за хода на котлите и машините, за тяхната щателна изправност” [195]. Това е най-ранният известен досега случай на набелязване на целенасочени професионални мерки за подобряване на сигурността на експлоатацията на парните мелници и изобщо на стационарните пароенергетични уредби в България. Общото събрание от 5 май 1885 г. ясно показва, че БТД възнамерява да се занимава със съществени за българската индустрия технически проблеми. По онова време парната машина и енергията на парата изобщо се разпространяват както във военния флот и отчасти – в гражданското корабоплаване, така и в железопътния транспорт, новоизгражданите фабрики, ремонтни работилници, Артилерийския арсенал в Русе и др. БТД правилно оценява изключителното значение на техническото състояние и квалифицираното обслужване и поддържане на парните машини и парните котли за безопасната експлоатация на пароенергетичните уредби. За съжаление далновидното предложение на БТД за въвеждането на постоянен технически контрол върху тях е уредено нормативно едва след 26 години [201]. От друга страна, като насочва вниманието към необходимостта от съществено подобряване на технологията на мелничното производство в българските мелници, пор. инженер-механик М. Голубятников прозорливо изпреварва с двайсетина години развитието на мелничната индустрия в България. Около Освобождението 1878 г. само в част от българските земи работят над 2000 воденици и близо 400 вятърни мелници [198, с. 66 – 68]. БТД своевременно поставя един от въпросите в развитието на мелничарството у нас, но проблемът за необходимостта от научноизследователска работа за подобряване на мелничните технологии е разгледан едва през 1906 г., на първия конгрес на българските мелничари [198, с. 69].

Забележително е и **общото събрание на БТД**, проведено на **11 май 1885 г.** При откриването му присъстват десетте ученици на Техническата школа (при Флотилията и Морската част) начело със знамето на школата, представляващо “българския трицвет с емблема кръстосани чука и пергел, нарисувани от ученика Никола Чокоев”. Когато те се представят на председателя на БТД, инженер-механик П. Кузмински взема знамето от знаменосеца Н. Чокоев и го връчва на кап. С. Ванков с “приблизително следните думи: “Предавам Ви това знаме, господин председателю, на Българската техническа морска школа, което е символ *на труда и изкуството*, за да го пазите като зеницата на окото си, за спомен на вечни времена...” Разбира се, става дума за един символичен акт, а не за трайно връчване на знаме на БТД [208].

2. ПЪРВАТА БЪЛГАРСКА МОРСКА БИБЛИОТЕКА

В рапорта си от 12 октомври 1883 г. до военния министър кап.-лейт. З. Рожественски обосновава необходимостта да се създаде библиотека за нуждите на Флотилията и Морската част така:

“В поверената ми част няма библиотека. Откак съществува частта, не е получена ни една книга, ни един номер на журнал, вестник и др., освен “Държавния вестник”, а и той захвана да се събира само за последните два месеца. Между това флотските офицери, лишени от морски плавания, трябва повече усърдно, **макар по морската литература, да следят за прогреса на работите в иностранныте флоти. Затова библиотеката се явява дело твърде важно и неотложно** (подч. м. – И.А.).

Като се има предвид въвеждането порядък в частта, като ходатайствам разрешение да се отвори мореходен клас и още от тази зима – минаен клас за долните чинове, аз не виждам за възможно да се мине, без да се обзаведе и библиотека със съответно съдържание, която ще съставлява собственост на Морската ни част...” [3, с. 132].

Този рапорт, подаден само три месеца след встъпването на З. Рожественски в длъжност, е свидетелство за забележителната прозорливост на началника на Флотилията и Морската част. Удивителният му усет за първостепенното значение на научно-техническата информация (все пак годината е 1883-а!) е непостижимо мисловно усилие за мнозина нашенски технократи, бизнесмени и т.н., които през последните двайсетина години ликвидираха не една научно-техническа библиотека.

Още през 1884 г. флотските офицери започват да събират средства за морската библиотека [7, с. 76], но тя е основана официално на 3 януари 1885 г., когато по време на учредителното събрание на Каюткомпанията е избран нейният библиотекар – инженер-механик П. Кузмински. В заседанието си на 14 януари с.г. Каюткомпанията решава да ограничи дейността си “изключително с библиотека, като отделя 50% от членските вноски за снабдяване с книги и журнали по решение на старшинския съвет. Да се направят помещения за библиотека със зала за читалня и салон за публични беседи. Ако се състави техническо общество в Русе... **да се отстъпят помещенията и библиотеката на събранието (Каюткомпанията – И.А.) за ползуване на такова общество дотогава, докато то съществува**” (подч. м. – И. А.) [3, с. 144]. Това решение показва, че **Морската библиотека на Каюткомпанията и Техническата библиотека на БТД са една и съща специализирана библиотека.**

На 23 март 1885 г. Морската библиотека започва да работи, като временно е настанена в дома на Ганчо Йонков на ул. “Полицейска” (днес ул. “Добри Немиров”), а за постоянното ѝ настаняване “се приготвяваше читал-

ня и салон в новостроящата се Метеорологическа станция (Флотска кула – И.А.)” [3, с. 146 – 147]. Около средата на април с.г. инициативният библиотекар П. Кузмински отправя до Императорското Руско техническо дружество молба да му изпратят всички издания на ИРТД за цялото време на съществуването му [211, с. 93]. На 7 май с.г. К. Божков съобщава, че “В скоро време има да пристигнат руски технически журналы и ръководства”, и уточнява, че “библиотеката всеки ден от три часа” е отворена за читателите [195]. Липсва пряко сведение дали ръководството на ИРТД е откликнало на молбата на П. Кузмински и как, но все пак има свидетелство, че по онова време той е започнал да набавя литература. Днес библиотеката на Военноморския музей във Варна съхранява ценна сбирка от руското списание “Морской сборник”, чиито годишници започват именно от май 1885 г. и първите му книжки са подпечатани с текста “Библиотека на Флотилията и Морската част”. Това е най-старото морско периодично издание, съхранявано в българска библиотека.

По-нататъшната история на първата морска, респ. техническа библиотека в България не е проучена. Като се изключи сбирката от списанието “Морской сборник”, за фонда ѝ може да се правят само догадки. Възможно е част от него да е подарен на Унтерофицерската морска школа в Русе (днес ВВМУ “Н. Вапцаров” – Варна) през 1898 г., когато към нея е основана училищна библиотека. Около 1959 г. тогавашният директор на ВММ Иван Казаков открива част от книгите на Морската библиотека на тавана на Дома на народния флот (днес – Военноморски клуб) във Варна и ги запазва във ВММ [212]. Днес сбирката от “Морской сборник” от брой 5 на 1885 г. до наши дни е пряко материално свидетелство за основополагащото дело на БТД.

3. КОГА БТД ПРЕКРАТЯВА ДЕЙНОСТТА СИ

През 1969 г. Р. Боев съобщава, че обществената дейност на флотските офицери “не може да се развие след уволнението на руските флотски офицери от българска служба. С тяхното заминаване (октомври 1885 г. – И. А.) престана всякаква обществена проява на офицерите от флота...” [7, с. 80]. Тази версия за обективна причина е възприета на доверие в историческата литература, като различията са най-вече в твърдението какъв период след октомври 1885 г. още продължава дейността на БТД до пълното ѝ прекратяване [213]. Най-оптимистичното предположение е след 1886 г. ... Общото в подобни представи е, че нито една от тях не е подкрепена с препратка към източник или с поне що-годе логичен анализ.

В действителност дейността на БТД е прекратена **още през май**

1885 г. Най-вероятната причина за това е обстоятелството, че **от ок. 15 май с. г. фактическият лидер на дружеството (П.К.) няма възможност да се занимава с обществена дейност.** По онова време между него и началника на Флотилията и Морската част кап.-лейт. З. Рожественски възниква конфликт, вследствие на който о.з. кап. инженер-механик П. Кузмински е ангажиран близо пет месеца в неравностойна битка за справедливост. За краткотрайното съществуване на БТД свидетелства К. Божков, който непосредствено след описанието на общото събрание на дружеството на 11 май 1885 г. със съжаление изтъква: “Но не беше съдено по-дълго време да просъществува това тъй много полезно и много обещаващо общество; злата орис **да угасне тъй-скоро** това свято дело не пощади обществото **за това, че сме некадърни** – нека си го признаем” (подч. м. – И. А.) [3, с. 148]. Тъй като колективната отговорност е всъщност безотговорност, възниква колкото логичният, толкова неудобен и деликатен въпрос кой все пак е номиналният ръководител на БТД, проявил споменатата от К. Божков пасивност (да не казвам – некадърност), заради която след оттеглянето на П. Кузмински дружеството преустановява дейността си? За това – по-нататък (глава V), а тук – накратко за конфликта между З. Рожественски и П. Кузмински [215].

Той е предизвикан около средата на май 1885 г., когато началникът на Флотилията и Морската част издава нетактична заповед, с която делегира правото си да подписва поръчки на новоназначения домакин на частта, артилерийския капитан Чехов. Вследствие на това портовият механик на флота о.з. кап. инженер-механик П. Кузмински е поставен в оскърбителното положение да иска разрешение от стоящ по-ниско от него в служебно и образователно отношение офицер. Конфликтът се изостря към края на юли с.г., когато въз основа на услужливо извършена проверка във Флотския арсенал кап.-лейт. З. Рожественски наказва П. Кузмински със седем дни домашен арест с часовой, на 3 август отново му налага същото наказание, а на 26 август с писмена заповед му нарежда до края на деня да подаде молба за уволнение и до 9 септември да напусне Княжество България.

Междувременно П. Кузмински съставя и изпраща до началника си брошурата “На съда на общественото мнение” с молба за незабавен отговор, отказва да си подаде оставката и го предупреждава, че ако не получи отговор по съдържанието на брошурата, ще запознае обществеността с нарушенията във флота. З. Рожественски отговаря с мълчание и П. Кузмински веднага моли писмено военния министър да назначи “публичен съд” относно дейността му (на П. К.) в българския флот и отношението на началника му към тази дейност, изтъквайки и началнически нарушения. Но З. Рожественски сигурно е имал основания да се страхува от независимо установяване на истината и отново използва властта си, за да прикрие истината, като на

30 август 1885 г. издава заповед за седемдневен арест на П. Кузмински по предложение, че е дръзнал да пише до вестниците без негово разрешение. Безсилен да пречупи духа на своя подчинен, стремящ се към справедливост, началникът на Флотилията и Морската част дори не изчаква да изтече срокът на седемдневния арест и още на 2 септември издейства заповед на военния министър, с която П. Кузмински е наказан с едномесечен гауптвахт на парахода “Взрив”.

В крайна сметка, въпреки усилията на кап.-лейт. З. Рожественски да представи конфликта като случай на неспазване на военната дисциплина, общественото мнение застава на страната на неговия подчинен. Макар и сурово наказан със серия от арести през периода края на юли – началото на октомври 1885 г., морален победител се оказва П. Кузмински. Авторитетът на началника на флота рухва катастрофално и на 23 септември с.г., по предложение, че отива на лечение в Букурещ, напуска завинаги България, губейки безславно поста си. Известният руски морски историк Владимир Грибовски, който изследва задълбочено биографията на З. Рожественски, потвърждава изключителната му авторитарност като военен ръководител: **“Властта той обичал, макар че абсолютно не умее да я прилага. Храбър офицер, умел и знаещ моряк, той се проявил не само като лош ръководител, но и за нищо не ставащ администратор...”** Нещо повече, З. Рожественски бил известен с **“неговата избухливост... и грубост на границата на простащината с нискостоящите...”** (подч. м. – И. А.) [12, с. 225 – 226].

Нека оставим настрана кой крив и кой прав в описания конфликт. Очевидно в подобна ненормална обстановка през периода средата на май – началото на септември 1885 г. П. Кузмински е бил принуден да отклони вниманието си от активната си обществена дейност в БТД, а след последвалите арести от края на юли е бил лишен обективно от възможността да се занимава с нея. И нищо чудно, че **след 11 май с. г.**, когато е проведено последното общо събрание на дружеството, то **фактически престава да функционира.**

Глава IV

ВРЪЗКАТА МЕЖДУ БТД И БИАД

1. I БЪЛГАРСКО ТЕХНИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО (1892 г.)

На 4 юни 1892 г. вестник “Пловдив”, като се позовава на разградския вестник “Белий Лом”, съобщава: “По желание и инициативата... на някои военни и граждански техници из гр. Русе, гр. Разград и гр. градове в гр. Русе е съставено дружество под название “I-во Българско Техническо Дружество” с цел да открие в гр. Русе разни майстерски по техниката и индустрията. За сега се проектирало да се отворят: 1 токарна (стругарна – И.А.), 1 литейна (леярна – И. А.) и 1 гърводелна... фондът на това дружество ще бъде съставен от частни вносове на членовете му, защото всякой от членовете му е длъжен в края на месец май т.г. да внесе една сума не по-малко от 12 златни наполеона, а после ще се издадат и акции” [216]. Пет дни по-късно същото съобщение е поместено и в цариградския вестник “Новини” [217].

Ако приемем, че основателите на I Българско техническо дружество (I БТД) в Русе са определили едномесечен срок за началните вноски, вероятно то е основано не по-късно от края на април 1892 г. Краткото вестникарско съобщение за него документира интересен факт от историята на техниката в България, но по-скоро поставя редица въпроси: кой е инициаторът и по какъв повод му хрумва идеята за създаването на това дружество, кога и как започва подготовката за учредителното събрание, кои са основателите, какъв е характерът на дейността на дружеството (стопанска, техническа и т.н.), функционирало ли е, макар и за кратко, или съобщенията за него са прибързан вестникарски шум, има ли поне косвена връзка с БТД в Русе от 1885 г. и т.н.?

Отговор на малка част от тези въпроси предлага слабо известният личен дневник на К. Божков, съхранен при неговите родственици в София [218]. В него (стр. 63 – 64) той е отбелязал, че на 25 юни 1893 г. началникът на Флотилията и Морската част в Русе изпраща до К. Божков, който тогава служи там, следното писмо: “От частни слухове се научавам, че Вие г-н Мичман сте имали някакви връзки с **устроеното тук Техническо дружество** (подч. м. – И.А.) като член в него, за което Ви предлагам при подпис на настоящето да ми донесете във възможно скоро време какви връзки имате с това дружество и каква длъжност изпълнявате в него.” На следващия ден К. Божков отговаря: “... беше опит от любители на техниката, за да се

устрои подобно техническо дружество още миналата година (1892 г. – И. А.), способствувал съм за осъществяването му и съм бил временен член в съвета му.”

На 19 октомври 1893 г. К. Божков получава от управлението на Флотилията и Морската част ново писмо: “Капитан Бойчев с рапорта си под № 170 моли да се удържат от Вас 100 лева, които сте му дължали, срещу подписаната от Вас квитанция № 14 от 7 юлий 1892 г. и които са били внесени от него за фонда на I Бълг. Техн. Дружество. Вследствие на това предлагам Ви г-[н] Мич[ман] да ми донесете при надпис признавате ли означения дълг или не и, ако го признавате, да предоставите 100 лева за предаване по принадлежност” [219]. На 27 октомври с.г. К. Божков потвърждава: “... донасям, че подписа на квитанцията № 14, издадена на k[ап] Бойчева, признавам, но дълга никак не признавам, понеже не съм заемал 100 лева от означения офицер за себе си, но въпросната сума беше внесена от кап. Бойчева... за фонд на Техн. Др., за която сума се явява направо отговорно дружеството, а не аз лично.”

Основателите на I БТД в Русе сигурно са знаели за учреденото БТД през 1885 г. в същия град и са искали да използват тогавашния организационен опит на К. Божков, като го избират във временния съвет на новото дружество и му поверяват събирането на средства за дружествения фонд. Към 7 юли 1892 г. той е приемал официално средства за него и вече са запусани 14 души. Доколкото I БТД е основано около април с.г., вероятно основателите са по-малко, но колко и кои? От тях е известен само К. Божков, но напълно е възможно между учредителите да има и други лица, които са били членове на БТД (1885 г.), още повече че част от основателите на I БТД (1892 г.) отново са военни техници, вкл. флотски. От другата страна, доколкото към юли 1893 г. К. Божков пише, че през юни предната година е бил член на временния съвет на дружеството, и не отбелязва нищо за евентуалното му закриване, възможно е към лятото на 1893 г. I БТД все още да функционира.

Без запознаване с устава на I БТД обаче е невъзможно еднозначно да се твърди, че целта на дружеството е само или предимно стопанска дейност. Наистина при термина “фонд”, използван в писмото от 25 юни 1893 г., би могло да става дума за паричен фонд със стопанско предназначение, но също така и за “първоначален фонд” по смисъла на чл. 15, буква „а” от първия устав на БИАД (1893 г.) [220]. Дейността на I БТД в Русе заслужава бъдещо изследване и заради факта, че е свързана и с историята на българското изобретателство. Според вестникарско съобщение от юли 1892 г., “техническото общество в гр. Русе” е изобретило “прибор за стрелба с ялови патрони от манлихеровката пушка”. При това изобретението е направено “още преди няколко месеца” [221]. Ако този прибор за стрелба наистина е създа-

ген ок. началото на 1892 г. и е дело на I БТД, то дружеството е основано вероятно още по-рано. Прави впечатление и обстоятелството, че в I БТД добре познават вече основни принципи на патентното право и затова избягват да дават гласност на своя прибор за стрелба [305].

2. ЗА РАННАТА ИСТОРИЯ НА БИАД

Всъщност историята на БИАД до учредяването му на 3 януари 1893 г. все още не е изследвана. Според първата официална история на научно-техническите съюзи в България (издадена 1969 г.), “Още през 1891 година се заражда идеята за създаване на такава организация” [11, с. 12], но това твърдение не е подкрепено с препратка към източник. Тази версия беше публикувана и по повод на 100-годишнината на БИАД: “1891 – 1892 (началото). Първи обществени контакти между все още малкото на брой инженери и архитекти в България и размяна на мнения за изграждането на бъдеща професионална организация по образеца на сродни академични институции, чиято дейност те са наблюдавали, или са вземали участие в нея по време на следването си” [222, с. 9]. От десетина години обаче солидни издания за историята на ФНТС се колебаят в избора си – 1892 г. [223, с. 9] или 1891 г. [145, с. 10] – относно времето на първите събирания на инициаторите за създаването на БИАД. И отново нито един от тези варианти не е обосноваван с източник. Далеч по-неприятен е фактът, че вече почти един век не е направено нищо за изясняването на събитията от историята на БИАД до 2 май 1892 г., когато е проведено първото заседание на учредителното му събрание [224]. Проследявайки публикуваното от основатели и съвременници на БИАД до честването на 50-годишнината му през 1943 г., се вижда, че те напълно загърбват историята на дружеството си до май 1892 г. А в нея трябва да се изяснят въпроси като:

- кой всъщност е инициаторът за основаването на БИАД? Понастоящем историографията волно или не продължава да робува на марксистко-ленинската догма за решаващата роля на масите. Досегашни публикации по темата внушават как на трийсетина столични инженери и архитекти през 1891 и 1892 г. просто така, в един ден, на всички едновременно им хрумва да си основат дружество. А сигурно някой пръв е предложил, но кой?

- кога и по какъв повод този неизвестен досега инициатор стига до идеята да предложи на свои колеги да основат подобно дружество? Логично е предположението, че както той, така и подкрепилите го негови колеги са имали сведения за подобни “технически дружества, чиято дейност нашите първи инженери са наблюдавали в университетските центрове и дори са се включвали с интерес в работата им” [223, с. 9 – 10], но подобна хипотеза

все още никой не е проучвал. Например арх. Георги П. Ненов, който е член на комисията по учредяването на БИАД [223, с. 230], е завършил в Ганд (дн. Гент), Белгия, през 1888 г. По онова време там са създадени две научно-технически организации: 1884 г. – Кралското белгийско дружество на електро-техниците (KBVE) и 1885 г. – Кралското белгийско дружество на инженерите и занаятчиите (SRBI) [61]. И двете организации обаче имат седалище в Брюксел и е изключено българският студент да е пътувал от Ганд до белгийската столица, за да участва в заседанията им, особено ако се отчете фактът, че той следва архитектура. Засягам случая с арх. Г. П. Ненов, защото той е секретар на първото настоятелство на БИАД и автор на първата публикация за ранната история на БИАД [224], а освен това от общо 35 инженери и архитекти, подписали оригиналния устав на БИАД, 10 са завършили в Ганд, Белгия.

- незнайният инициатор, членовете на комисията по учредяването и трийсетината участници в трите заседания на учредителното събрание на БИАД (2 май и 20 декември 1892 г. и 3 януари 1893 г.) [222, с. 9 – 11] дали са разполагали със сведения за БТД в Русе (1885 г.) и I БТД в Русе (1892 г.)?

Нямам отговори на повечето от тези въпроси, но поне се опитвам да ги търся.

На 6 февруари 1891 г. пловдивският вестник “Балканска зора” съобщава за събитие в София: “...тамошните инженери-българи предприели да образуват едно инженерно дружество, около което да се групират всичките технически сили в България. Целта на това дружество не била още формулирана, но имало се предвид, щото нашите инженери и техници, във всяка политика, да положат всичките си усилия за взаимното си самоусъвършенствувание, за популяризирането делата на чужденците техници в България, които, благодарение на обстоятелствата, са заели най-важните и безконтролните длъжности в страната ни...” [225]. Засега липсват преки доказателства дали участниците в това първо събиране на инициатори за бъдещото инженерно-архитектно дружество са знаели за съществуването на БТД в Русе (1885 г.), но все пак има косвени свидетелства.

От 48 членове, основатели на БИАД, поне четирима са завършили преди 1885 г., а по онова време “Славянин” е четен вестник и извън Русе. При това прави впечатление, че трима от тях имат русенска следа в биографията си: Петко А. Попов е роден в Русе [223, с. 161], Иван Маринов е работил като директор на Русенската мъжка гимназия през периода 1881 – 1884 г. [223, с. 120], а Петко Николов е окръжен инженер в Русе [223, с. 138]. Тъкмо последният (П.Н.) е председател на комисията по учредяването, чиято задача е да изработи проекта за устав на дружеството [222, с. 9]. А в тази комисия има още един член с русенски корен – Тодор Марков [223, с. 121].

Прави впечатление, че първата среща на столични инженери, на коя-

то е обсъдена идеята за създаване на инженерно-архитектно дружество, е проведена около края на януари или първите дни на февруари 1891 г. (съобщението за нея е от 6 февруари с.г.) [225], а подготвителната комисия за устава е избрана едва на 2 май 1892 г. [222, с. 9]. Защо при такъв важен въпрос за инженерно-архитектната колегия в страната от възникването на идеята до първото конкретно действие за нейното осъществяване изминават 14 месеца в бездействие? Дали през този дълъг период никой не е пожелал да отдели време за едно всъщност обществено задължение? Предлагането на идеята е безспорен, но често пренебрегван и съзнателно загърбван принос, особено след като тя бъде реализирана. Дали все още никой от участниците в първата среща не се е чувствал достатъчно подготвен, за да състави първия проектоустав, и се налагат твърде продължителни издирвания (повече от една година?) на устава на други подобни организации? Или са водени вече някакви пазарлъци за това кой да оглави бъдещото дружество (инженер или архитект и кой персонално) и как да се разпределят постове в настояществото на дружеството между инженери и архитекти? Или пък от всички тези трудности по-малко?

Но има и още нещо. Доколкото I БТД в Русе е основано най-вероятно през периода януари – април 1892 г. и това комай е станало известно в инженерно-архитектната колегия в страната, събитието сигурно е подтикнало столичните инженери и архитекти най-после да действат по-енергично. Изглежда, неслучайно по време на срещата им на 2 май 1892 г. арх. Г. П. Ненов "...обяснява необходимостта от основаването на **"българско техническо дружество"** (подч. м. – И. А.) [224].

Сравнителният анализ на проектоустава на БТД (1885 г.) и първия устав на БИАД от 1893 г. показва и други съществени прилики. Целта, средствата и програмните направления за работа на БТД се появяват в първата глава на устава на БИАД в същата последователност и със значително съвпадение по съдържание. Възприети са и средства като създаването на специализирана библиотека и издаването на техническо списание, но БИАД се отказва от перспективната идея на БТД да основе музей на техниката. Съществено е обаче различието в условията за членство. Докато БИАД е създадено като елитарна научно-техническа организация, в която членуват само специалисти с висше техническо образование (при това – само с българско гражданство), БТД (1885 г.) има значително по-демократичен устав. Колкото и да е странно, основателите на БТД се оказват по-прозорливи люде и търсят по-широка обществена подкрепа, предлагайки по-демократични условия за членство. Във вестникарското съобщение от 6 февруари 1891 г. прави впечатление обаче, че отначало инициаторите за създаването на БИАД възнамеряват да обединят усилията на "нашите инженери и **техници**" (подч. м. – И. А.), което положително е под влиянието на устава на БТД. Та-

зи идея е възприета в първия вариант за проектоустав, който предвижда бъдещото техническо сдружение да приема техници със средно образование като “спомогателни членове” (в БТД – “членове-съревнователи”). На заседанието на инициаторите на 20 декември 1892 г., проведено с участието на 29 души, възможността за подобно членство е обсъдена продължително и отхвърлена едва след наложилото се гласуване. Пак тогава е обсъдено и предвиденото в проектоустава наименование “Българско техническо дружество”, но е отхвърлено под предлог, че “... значението на думата “техническо” е обширно и че се простира във всички от целта на основащото се дружество, за название на което се прие: “Българско инженерно-архитектурно дружество в ст. София” [224].

Очевидно през периода януари 1891 – декември 1892 г. проектоуставът на БИАД е подготвян под силното влияние на устава на БТД. Друг е въпросът, че създателите на БИАД и неговите приемници десетилетия наред ще премълчават основополагащия принос на БТД.

3. РУСЕНСКАТА ТЕХНИЧЕСКА ДРУЖБА (1900 г.)

В ранната история на БИАД има още една русенска следа. Съобщих за нея през 1987 г., и то във вестник “Техническо дело” – орган на ЦС на НТС [226], но този факт и до днес или остава неизвестен за историци на НТС, русенски краеведи и общественици на НТС, или съзнателно се премълчава при прегледа на основните събития в историята на БИАД.

На 5 февруари 1900 г. русенският вестник “Славянин” помества следната дописка:

“Помолени сме да съобщим за сведение, че в града ни по инициативата на няколко местни техници се е съставило ново дружество под название “Русенска Техническа Дружба”. Целта на дружбата се резюмира главно в следующата точка: развиване колегиалност и солидарност между членовете на Дружеството.

Дружбата се счита клон на Българското Инженерско-Архитектурно Дружество в София; за редовни членове на дружбата се приемат техници българи, без разлика на техническото им степенуване, и техници чужденци, български поданици, с висше образование” [227].

Това е **първата извънстолична техническа дружба**, основана след създаването на БИАД през 1893 г. Едва ли е случайност, че тя се появява тъкмо в Русе. Изглежда, към 1900 г. там споменът за БТД (1885 г.) е все още жив и подтиква местните технически специалисти отново да обединят усилията си. Основателите на РТД се опитват да привлекат общественото внимание и буквално същият текст на съобщението за нея се появява

след една седмица в русенския вестник “Надежда” [228]. Нищо чудно, защото главен редактор на този вестник е бившият член на БТД г-р П. Стайков. Въпреки добрите намерения на русенци да възстановят и продължат традицията си за техническо сдружаване, желанието им да станат клон на БИАД е обречено на провал. Главната трудност не е толкова в това, че тогавашният устав на БИАД не предвижда възможност към софийското дружество да се основават извънстолични клонове. Това не е пропуск, а целенасочена дружествена политика, която част от членовете на БИАД упорито отстояват до 1921 г., когато промененият устав най-после допуска клоновата структура. Най-вероятно препъни-камъкът дори за започването на преговори за евентуално признаване на РТД е бил демократичният русенски устав, предвиждащ възможност за членство на техници “без разлика (подч. м. – И. А.) на техническото им степенуване”. Тази възможност е все още твърде подграница и положително е взаимствана от устава на БТД (1885 г.), който е още по-демократичен. По онова време уставът на БИАД допуска само членове с висше техническо образование и тази съсловна ограниченост продължава до 1949 г., когато е приет Уставът на Научно-техническия съюз.

През 1909 г. активистът на БИАД арх. Георги П. Ненов съобщава, че “Преди няколко години се основа техническа група в Русе и, като че ли, заглъхна, понеже не биде подкрепена от никъде” [229, с. 71]. Какво ли е направила, преди да заглъхне? И защо ли поне ръководството на БИАД не я подкрепя?

Глава V

ЗА СКРОМНО УЧАСТИЕ – ЩЕДРИ ПОЧЕСТИ, ЗА ИЗКЛЮЧИТЕЛЕН ПРИНОС – ПРЕНЕБРЕЖЕНИЕ

1. ВЪЗХВАЛА НА ЛЕНИНСКОТО СЪРАТНИЧЕСТВО (1967 – 1984 г.)

Всички публикувани досега факти за БТД доказват, че неговият създател и най-активен член е инженер-механик П. Кузмински.

На второ място по значимост на приноса за дружеството е К. Божков, който чрез вестник „Славянин“ енергично популяризира предстоящото основаване на БТД, като разяснява проектоустава му, информира обществеността за част от дейността му и публикува безценни спомени за него. На трето място са:

– кап.-лейт. З. Рожественски, който, макар и неволно, предизвиква появяването на идеята за създаване на БТД. Освен това той урежда пред Военното министерство да се разреши на офицерите да членуват в дружеството;

– кап. С. Ванков, който като председател на БТД положително е изпълнявал **протоколното ръководство** на дружествените събрания (откриване, даване на думата, закриване);

– инженер-механик М. Голубятников, който подготвя и изнася първия научно-технически доклад (за съжаление останал единствен) в дейността на дружеството.

Въз основа на известните досега сведения за историята на БТД няма дори място за сравнение между изключителния принос на П. Кузмински за създаването и дейността на дружеството, от една страна, и скромното протоколно участие в събранията на С. Ванков, от друга. В това няма нищо чудно не само заради документираните свидетелства, но дори и от гледище на формалния факт, че С. Ванков е председател на БТД. Както в миналото, така и в съвременната действителност са известни предостатъчно служебни и обществени структури (включително партии, съюзи и т. п.), при които формалният ръководител по правилник или устав

е едно лице, а действителният лидер – съвсем друго. Твърде учудващо и привидно нелогично е обаче обстоятелството, че през 1985 г. централното ръководство на НТС в България загърби несравнимо по-големите заслуги на П. Кузмински като основоположник на БТД и най-активен член на дружеството и предпочете да започне енергично, продължаващо до днес възхваляване на скромното присъствие на С. Ванков в историята на БТД. Сега наистина изглежда много странен фактът, че през 80-те години на ХХ в., когато в социалистическа България е обичайна практиката предимно по идеологически причини и поради престараване тип „по католици от папата” да се почитат дори незначителни руско-съветски приноси, изключителната заслуга на руснака П. Кузмински за дружеството е пренебрегната, а вниманието на научно-техническата общественост е насочено към българина С. Ванков. При това преди четвърт век у нас отлично е известно, че към 1885 г. руснакът е вече виден учен и изобретател от европейска величина, докато българинът е млад офицер, неизвестен в руската наука и техника. Вземайки през 1985 г. на пръв поглед нелогичното си решение, централното ръководство на НТС сигурно е имало предвид безспорния принос на С. Ванков за развитието на руската наука и техника, но това не може да наклони везните в негова полза, защото П. Кузмински е поне не по-малко изтъкнат руски учен и изобретател.

Ако според обективен сравнителен анализ безспорно най-заслужилият деец в историята на БТД е П. Кузмински, **защо тогава признателността за пионерния принос на първото българско научно-техническо дружество е насочена ИЗКЛЮЧИТЕЛНО към С. Ванков?** За обяснението на този парадоксално изглеждащ избор трябва да се отчетат още два показателя, които нямат нищо общо както с документално доказани факти за историята на дружеството, така и с най-елементарното чувство за справедливост. Тези два показателя обаче са твърде характерни за идеологическия подход в обществената дейност през 80-те години на ХХ в. у нас. Единият от тях е много съществен и в полза на председателя на БТД, а другият – направо съкрушителен:

- българинът С. Ванков има наистина впечатляващ принос за Съветския съюз, докато руснакът П. Кузмински умира през 1900 г. и не е направил нищо за него;

- **съкрушителното предимство в полза на С. Ванков обаче е прочутата по соц. време негова връзка с В. И. Ленин** – великия вожд на световния пролетариат и създател на първата в света социалистическа държава. А това за мнозина нашенци както тогава, така и сега е несравнимо по-важно от истината за действителното участие на председателя в дейността на дружеството.

В българската историография името на С. Ванков се появява за пръв

път през 1910 г. в първия том на широкоизвестното мемоарно съчинение „Строителите на съвременна България”. В него видният публицист Симеон Радев съобщава за активното участие на майор С. Ванков в подготовката на проруския държавен преврат на 9 август 1886 г. [230, с. 819 и 826] и за намерението на княз Александър I да го назначи за временен заместник на военния министър майор Константин Никифоров, останало неосъществено заради достигнали до държавния глава слухове за „някакви злоупотребления” на началника на Артилерийския арсенал в Русе [230, с. 829].

Флотският геец К. Божков в спомените си от 1933 г. пръв съобщава за връзката на С. Ванков с БТД и за няколкото месеца, през които по стечение на обстоятелства на артилерийския капитан е възложено да командва Флотилията и Морската част в Русе [3, с. 153 – 160]. После близо четвърт век биографията му е забравена. Първи за нея се сещат флотските историци и поставят портрета му в експозицията на Военноморския музей във Варна, открита през август 1956 г. Благодарение на тях се появяват и най-ранните известни днес статии, посветени специално на С. Ванков – през 1962 г. в труднодостъпния и до днес вестник „Димитровска вахта” (орган на командването на Военноморския флот) [231] и през 1963 г. – в свищовския вестник „Дунавско дело” [232].

Възходът на темата за съветския генерал и професор от български произход започва обаче през 1967 г., когато се навършват 50 години от Великата октомврийска социалистическа революция (ВОСР). Тогава в академичния сборник „Октомврийската революция и българо-съветската дружба” е поместена **първата научна биография на С. Ванков**. Тя е **дело на съветската историчка Рита Гришина** [233] и е резултат от задълбочено изследване. Авторката въвежда в обръщение повечето съществени и до днес факти за неговия жизнен и творчески път, включително и сведението за една фотография от 22 октомври 1921 г. на Ленин с група инженери и учени, между които се вижда и С. Ванков [233, с. 480]. Р. Гришина не придава кой знае какво значение на това съобщение, направено между другото в няколко реда със сдържан тон, но то магнетично привлича вниманието на редица български историци, журналисти и общественици и тласка усилията на повечето от тях не толкова към добросъвестни биографични проучвания, колкото към старателно популяризиране на руските и най-вече – съветските постижения на порусначения българин Семьон Николаевич, между които централно място заема връзката му с Ленин. За това има десетки доказателства, от които ще посоча само някои от най-красноречивите примери.

Пръв кандидатът на историческите науки (сиреч доктор) **Панайот Панайотов** съобразително оценява благодатната Ленинска дирия в Симеон-Ванковата биография и още през 1967 г. подхваща нейното тиражиране [234]. От историко-техническо гледище статията му е забележителна пре-

ди всичко с това, че е публикувана във вестник „Техническо дело“ и въпреки това не отбелязва нито дума за БТД, но пък за пръв път в българско техническо издание, при това – органа на Централния съвет на НТС, се появява съобщението, че „С. Ванков присъствува заедно с Ленин при изпробването (22 октомври 1921 г.) на първия съветски електроплуг“. Очевидно още тогава лелеяната връзка на С. Ванков с Ленин става за българите далеч-далеч по-значим историко-технически принос, отколкото научно-техническите му постижения, включително и като председател на БТД, за което поне до 1985 г. рядко някой от биографите му се сеца. А примерите за това предпочитание в ценностната система на нашенски историци и популяризатори са десетки. Факт е, че до 1985 г. почти никой, включително на страниците на „Техническо дело“, не се интересува от връзката на С. Ванков с БТД, макар че още през 1967 – 1968 г. Р. Боев отново (след К. Божков през 1933 г.) напомня за нея [5], [6].

1968 г. Ларуса Чакалова публикува статията си „Втората му родина“, в която изрежда накратко професионалните постижения на С. Ванков, но те са само необходим фон за главния извод, че той до дълбока старост се труди „за дружбата между българския и руския народ, за изграждане на военната и техническата мощ на първата социалистическа държава“ (подч.м. – И.А.) [236]. През следващите 21 години авторката е най-активният български биограф на С. Ванков [237] до [245] и др. Естествено тя знае, че той е избран за председател на БТД, но до 1985 г. почти не обръща внимание на този епизод от неговия български период и в част от публикациите си дори не го споменава. Например:

– през 1977 г. съветското научно списание „Военноисторический журнал“ помещава материал за С. Ванков от две страници, съставен по съобщение на „Българският историк-архивист Л. Чакалова (гр. София)“ [246]. В него е отделено прилично място на участието на българския офицер и бъдещ съветски генерал в политическите боричкания в Княжество България, но няма думичка за БТД;

– през 1979 г. Л. Чакалова представя във „Военноисторически сборник“ научната биография „Генерал-майор проф. Симеон Ванков“ [240]. В нея председателството на БТД липсва, но не е отбелязано и това, че той е първият българин, който командва българския военен флот, камо ли да помещава някаква оценка с флотскоисторически характер. Подобаваща част от обема на статията обаче е посветена на приносите му за Русия и Съветския съюз, а в заключението на материала, където по правило се подчертава най-същественото, са изтъкнати получените „съветски награди за строителството на социализма“.

Пак през 1968 г. в българската литература за пръв път се появява знаменитата до 1990 г. фотография на Ленин, на която се вижда и

С. Ванков [247]. За нея до 1990 г. е изписано толкова много, че то се нуждае от отделна историографска публикация, но тук припомням само някои от по-интересните съчинения:

1968 г. В статията си „Втората му родина” Л. Чакалова насочва вниманието на читателите към архива на С. Ванков в държавния музей на В. И Ленин в Москва, но единственият споменат от авторката документ, съхраняван там, е „снимката му с В. И. Ленин” [236]. Очевидно за Л. Чакалова това е най-същественният принос и нито дума за поне един документ, свързан с руско-съветската му научно-техническа дейност. Естествено в цялата статия не се споменава нищо за БТД.

1970 г. В статията си „До Ленин – българин” П. Панайотов, представяйки пространно историята на знаменитата снимка, помечтава, че С. Ванков е комай „един от авторите на [електро]плуга или утвърдил проекта”. Той (П.П.) тържествува над безценното научно откритие – „Никъде обаче не бе отбелязано, че вляво от В. И. Ленин се намира българинът Симеон Ванков”. В заключение авторът изтъква най-важното в биографията на генерал-майора – тя е „нагледен пример за **прерастването на българо-руската в българо-съветска дружба**” (подч. м. – И.А.) [249]. За БТД не само в заключението, но и в текста – нищо, макар че е представен и българският период на С. Ванков.

1970 г. В книгата „Когато Дънкан танцува Интернационала” биографията на С. Ванков е описана на 19 страници, от които за българската връзка – две-три, останалите – изключително за размисли по създаването на електроплуга и по отговор на съдоносния биографичен въпрос „Защо той беше тръгнал рамо до рамо с болшевиките и Ленин още в първите дни на Октомври?...” [250, с. 191]. И изследвайки внимателно снимката от 22 октомври 1921 г., авторът най-после стига до просветлението – „А Симеон Ванков, който **следва Ленин** само на няколко крачки по-назад, има чувството, че **едва сега върви напълно уверен, напълно сигурно по път, който отдавна, много отдавна трябваше да следва**” (подч. м. – И.А.) [250, с. 197]. За БТД – нищо...

1971 г. В списанието „Военна техника” се появява биографична статия от о.з. кап. I ранг Иван Колчаков. Той е пожертвал няколко думи за БТД, но макар авторът да е флотски офицер, не набляга на приноса на С. Ванков за българския военен флот, а предпочита да обоснове как той „в най-трудните часове за младата съветска република остана верен на ленинската идея” [251]. Естествено И. Колчаков публикува знаменитата снимка и разсъждава по нея, за да обоснове връзката на С. Ванков с великия Ленин, но във военнотехническото списание не споменава нито дума за безспорния военнотехнически принос „Ванковата организация” за производство на снаряжи...

1977 г. Редакцията на списание „Славяни” публикува на половин страница фотографията и разяснява на читателите си като как тъй „нашият сънародник... става сътрудник на Ленин?” [252]. За БТД – нищо...

1980 г. Ленинската фотография с електропруга се появява и в популярния вестник за наука и техника „Орбита”, за да илюстрира статията „Творчество, вдъхновено от близостта с Ленин”. Съдържанието отлично отговаря на заглавието, но все пак от обширния обем авторите са прежалили почти четири реда, за да отбележат, че името на С. Ванков е свързано с БТД. Иначе значителна част е посветена на резултата от „срещите му и съвместната работа с вожда на революцията В. И. Ленин”, сиреч на електропруга [253]. Авторите са толкова въодушевени от светлата Ленинска диря, че въпреки научно-техническия характер на вестника пропускат да споменат поне с няколко думи за „Ванковата организация” за производство на снаряди.

1981 г. Великотърновският вестник „Борба” публикува резултатите от най-загълбоченото проучване на историята на фотографията на Ленин със С. Ванков. То е дело на русенския историк Живоदार Душков, който щастливо съобщава, че е успял да открие още една снимка на паметното изпитание на съветския електропруг. Като има предвид живота на „българина, отдал себе си на разцъфтяването на съветската наука”, авторът възторжено предлага: „Неговото житие-битие трябва да се знае от всеки родолюбец, а **паметната снимка би трябвало да влезе във всеки дом**” (подч. м. – И.А.) [248]. Както за БТД, така и изобщо за стореното от С. Ванков за българската техника – нищо... Нямам представа дали по онова време „паметната снимка” е влязла в дома на Ж. Душков, но благодарение на него през 1984 г. тя се появи дори в солидно историко-техническо издание като Годишника на Националния политехнически музей [254, с. 224].

Тези и редица други материали на български автори, публикувани през периода 1967 – 1985 г. [235],[254, с. 221 – 223], ясно показват, че **интересът им към биографията на С. Ванков е продиктуван изключително по идеологически, а не по историко-технически причини**. През 1982 г. Кирил Янев кратко, но съвсем ясно формулира **същността на този интерес**: „Историците твърдят, че Симеон Ванков е единственият българин, който се е фотографирал с Ленин и снимката му се е запазила” [255, с. 94]...

2. ЛЕТОПИС НА НЕБЛАГОДАРНОСТТА (1985 – 2010 г.)

В органа на Централния съвет на НТС – вестник „Техническо дело” – паметната снимка се появява за пръв път на 25 декември 1982 г. Тогава на биографията на С. Ванков е отделена цяла страница. Наистина на три-че-

тири реда е споменато, че името му е свързано с основаването на БТД, но няма нищо за председателството му, а преобладаващата част от текста разказва за дейността му в Съветския съюз, където той „продължава неуморно да работи за процъфтяването на съветската индустрия и икономика до последния си миг” [256]. По това време в рамките на НТС обаче все още към историята на БТД не се проявяваше целенасочен интерес. Още повече че според изменение от 1977 г. на Устава на НТС в България, за начало на НТС се приемаше 1893 г. [30, с. 142], сиреч – създаването на БИАД в София, за което се твърдеше, че било „първата и единствена за времето си подобна организация у нас” [257]. По силата на този устав 90-годишнината на НТС в България беше отбелязана през 1983 г.

Първото официално публично признание на централното ръководство на НТС относно историческата роля на БТД стана на 8 април 1985 г. по обичайния за тогавашните нрави начин. На този ден вестник „Работническо дело” помести уводна статия от председателя на ЦС на НТС член-кор., проф. Иван Попов, в която той изтъква, че ръководената от него организация „тази година навършва 100 години” [258]. Твърдението му беше, от една страна, куриозно, защото само преди две години под неговото ръководство беше отбелязана 90-годишнината, от друга, деликатно, тъй като това нарушаваше Устава на БТД, в който за начало беше определена 1893 година. **Възможността да се експлоатира съветската дуря в биографията на председателя на БТД кап. С. Ванков (особено пък Ленинската връзка!) оправдаваше обаче напълно куриоза и уставното нарушение, а в крайна сметка съдейства да се наложи първенството на БТД в историята на НТС в България. Не случайно в „Справка за читателя”, приложена към статията на председателя на ЦС на НТС, името на С. Ванков е споменато, а това на създателя на БТД П. Кузмински е премълчано. Този пропаганден подход се спазва до наши дни [259]. Негов основоположник в рамките на НТС в България безспорно е член-кор., проф. Иван Попов, който даде личен пример и с изказвания пред актива на НТС [261].**

В началото на август 1986 г. вестник „Техническо дело” в два последователни броя помести моя статия за П. Кузмински [17]. Целта ми беше да насоча вниманието на научно-техническата общественост към създателя на БТД и публично да обоснова второстепенната роля на С. Ванков в дейността на дружеството. Тогава имах възможност лично да се убедя в усилията на председателя на ЦС на НТС да осакатява историята на БТД. Лично той пое ролята на цензор и даваше указания на главната редакторка (В.Р.) и редакторката (М.К.), която отговаряше за подготовката на ръкописа за публикуване, кои неудобни текстове да отпаднат. **По негово нареждане от ръкописа бяха съкратени сведенията като:**

– съобщението, че на една сграда в Ленинград (днес Санкт Петербург)

е поставена паметна плоча с надпис „Тук през 1893 г. живя изобретателят на газовата турбина Павел Дмитриевич Кузмински“;

– редовете за: молбата на П. Кузмински до ИРТА да изпраща изданията си до библиотеката на БТА, приносите му за развитието на Флотския арсенал – Русе, възраждането на морското образование в България и настойчивостта му да се назначи за пръв път българин за преподавател и началник на Техническата школа в Русе (днес ВВМУ „Н. Й. Вапцаров“ – Варна), поетичното му послание към БТА от 6 април 1885 г.;

– предложението ми „Да се постави паметна плоча на дома в Русе, в който е живял П. Д. Кузмински“ [262].

На 7 юли 1986 г. редакторката М. К. от вестник „Техническо дело“ ме помоли да съдействам на редакцията за източник, в който е публикувана знаменитата фотография на Ленин и С. Ванков. Тогава научих, че тази задача е възложена от председателя на ЦС на НТС, защото си е наумил да учреди награда на името на председателя на БТА. При това проф. Ив. Попов бързал да уреди въпроса, защото един ден по-късно излизал в отпуск.

Но за **политиката му на несъобразяване с историческите факти за създаването и дейността на БТА, особено показателна** е брошурата „Симеон Ванков, П. Д. Кузмински. Основоположници на Научно-техническите съюзи в България“ [18]. Това е един от най-характерните случаи на целенасочено омаловажаване на изключителния принос на П. Кузмински за българската техника, включително за БТА, и съзнателното надценяване на председателя на БТА най-вече заради заснетата му близост с Ленин и дейността му в Съветския съюз. Брошурата е издание на ЦС на НТС, излезе от печат към края на 1986 г. Още заглавието подсказва какво е отношението на издателя, защото С. Ванков няма никаква заслуга за създаването на БТА, а само по стечение на обстоятелства е избран за негов председател, но е обявен за основоположник и при това поставен пред П. Кузмински. Изданието обема само 12 стр., т.е. при това ограничение в него следва да се помести само най-важната информация за двамата дейци. На С. Ванков са посветени пет страници, от които: три – текст и две – фотографии (една – портретна и една – прочутата снимка с Ленин). За П. Кузмински са пожертвани три страници текст, но без никаква фотография! Предговорът към брошурата е лично от председателя на ЦС на НТС член-кор., проф. Ив. Попов [18, с. 1]. Той отлично е знаел в какъв вид тя ще бъде отпечатана в тираж 6 000 екземпляра и е предпочел да прослави на цяла страница такова „съществено“ събитие за историята на БТА и приноса на С. Ванков за него като про-словното Ленинско съратничество, но да не отдели поне малка част от една страница за фотографията на П. Кузмински. Едва след излизането на брошурата от печат, очевидно от кумова срама, е наредено допълнително да отпечатат портрета му на **отделен** лист, вмъкнат като **хвърчащо**

приложение без номер на страницата... [263].

Главният мотив на централното ръководство на НТС да започне енергичното пропагандиране на С. Ванков прозира съвсем ясно от уводната статия на вестник „Техническо дело“ от 28 март 1987 г. В нея на „многохилядната армия съюзни членове“ се втъпяваше, че председателят на БТД се издигнал „като забележителен инженер и **съратник на В. И. Ленин след ВОСР**“ (подч. м. – И.А.) [264]. За наукообразното осъществяване на тази пропагандна политика чрез органа на ЦС на НТС беше привлечена Лариса Чакалова, доказала се междувременно като услужлива познавачка на съветския период в биографията на С. Ванков, включително на Ленинската дуря в него.

През юни с.г. тя обяви, че БТД било „основано с активното **съдействие**“ (подч. м.– И.А.) [243] на руския учен и изобретател, сиреч, разбирайте, читатели, че той само съдейства на бъдещия Ленински съратник да създаде дружеството. Пак през 1987 г., на 11 ноември, в Свищов е открита музейната сбирка „Съратници на В. И. Ленин от Свищов“, посветена на Роман Аврамов, **Симеон Ванков** и Сотир Черкезов [265]. Тя е дело най-вече на Невяна Бъчварова, но е подготвена с активното съдействие на Л. Чакалова [266, с. 38], която съвсем основателно изтъква във вестник „Техническо дело“ значимия за историята на НТС факт, че „Важно място в експозицията заема снимката на проф. С. Ванков с В. И. Ленин“... [244].

На 23 януари 1988 г. Л. Чакалова направи нова стъпка за героизирането на С. Ванков и омаловажаването на приноса на П. Кузмински, като обяви С. Ванков за „основател“ на БТД, макар че никога не е изследвала историята на дружеството. Не дори „един от основателите“, а вече само „основател“. Статията е посветена изключително на руско-съветската дейност на С. Ванков, а българският период е представен доста пестеливо. Причината за поръчковия подход ясно е декларирана още в началото на обширния материал (половин страница) – „приема напълно идеите на Октомврийската революция и застана на нейна страна“. Авторката с нито една дума не обосновава какво Семьон Николаевич все пак е сторил за БТД, но за сметка на това отделя място да изтъкне, че той е „**единственият българин, фотографирани с великия Ленин**“ (подч. м. – И.А.) [244].

В подобен „историко-технически“ дух е списана и последната статия на Л. Чакалова, появила се в навечерието на 10 ноември 1989 г. в продължителна на „Техническо дело“ – вестник „Прогрес“. В нея С. Ванков е вече „**създател** (подч. м. – И.А.) и **председател**“ на БТД [245], макар че към 1989 г. не е известен нито един документ (не е открит и до днес!) за евентуално негово участие в създаването на БТД, а просто само е избран за председател. Естествено статията е илюстрирана с големоформатната фотография на С. Ванков с Ленин, вместо на същото място авторката да обос-

нове твърдението си за „създателя“ на БТД или да съобщи поне един-два нови факта за негов принос към българската техника.

През март 1989 г. VIII конгрес на НТС допълни устава на организацията с чл. 63 – „Управителният съвет на Федерацията може да учредява награди на името на **изтъкнати съюзни деятели, като инж. Симеон Ванков**, проф. Асен Златаров и др.” (подч. м. – И.А.) [30, с. 167]. Три години по-късно IX извънреден конгрес само формално отмени тази възможност [30, с. 172]. На 16 декември 1993 г. Управителният съвет на ФНТС приема Правилник за федеративни награди, присъждащ юбилеен знак „инж. Симеон Ванков”, който е в сила и до днес.

След 1989 г., в условията на развихрилите се свирепи антируски настроения на хилядите следдесетоноемврийски храбреци, за централното ръководство на ФНТС не беше изгодно да отстоява историческата правда, като признае публично главната причина за възхваляването на С. Ванков като „създател” на БТД и „изтъкнат съюзен деятел”, и да възстанови паметта на П. Кузмински. Нещо повече, то **запази пропагандната стратегия от периода 1985 – 1989 г.** и само елегантно маскира старата тактика, обогатявайки я с нови средства. Веднага беше изоставена Ленинската връзка на С. Ванков и заслугата му „за изграждане на военната и техническата мощ на първата социалистическа държава” и започна усиленото му популяризиране като виден руски учен, т.е. второстепенното до 1989 г. изведнъж стана изключително важно. **Историци, популяризатори и общественици бяха обхванати от тежка форма на амнезия, вследствие на която тутакси забравиха светлата Ленинска диря в биографията на председателя на БТД и захванаха да доизмислят негови недоказани и до днес заслуги за дружеството.** Сиреч започнаха да правят помен с чужда пита и напълно загърбиха паметта на П. Кузмински. Пионерен принос за старата пропагандна политика в новите обществени условия има Териториалната организация на НТС – Русе, където още през първите месеци на 1990 г. Домът на науката и техниката беше именуван „Симеон Ванков”. Съобщението за това е документирано във вестник „Прогрес” от 7 май 1990 г. [267]. През същата година УС на ФНТС взема едно достойно за уважение и възхищение решение да обяви 26 март (датата на основаването на БТД) за „Ден на благодарността към ветераните и към историята на организацията”. За съжаление, що се отнася до БТД, през следващите години 26 март се превърна преди всичко в повод за поредното надценяване на ролята на председателя на БТД в историята на дружеството и **Ден на НЕблагодарността към най-заслужилия му деец.** Тук отбелязвам само някои от по-интересните случаи.

• На **26 март 1991 г.** вестник „Прогрес” помести общирна статия за С. Ванков, в която вещият „познавач” на историята на БТД Йото Кръстев

в типичен додесетоноембрийски стил уверява читателите как председателят на дружеството не можел да си представи „своето съществуване без България” и как „В устава... гържал конкретно да се запишат задачите на дружеството”, макар че героят му не е участвал в заседанието на Каютокомпанията, когато са обсъждани описаните в статията уставни задачи, сиреч той **няма никакъв принос за тяхното формулиране**. Естествено в това уж историко-техническо писание, появило се в Деня на благодарността, името на П. Кузмински липсва...[19].

- **1993 г.** По време на честването на 100-годишнината на БИАД в Националния дом на науката и техниката в София беше уредена юбилейна изложба, в която беше поставен голям портрет на председателя на БТД, но никой не видя поне малка снимчица на П. Кузмински;

- **2000 г., 24 март.** В брой 3 на вестник „Наука и общество”, посветен на Деня на благодарността, на първата страница, към заглавието „Паметта е жива”, е приложена прилично голяма снимка на С. Ванков, но паметта на изданието на ФНТС е мъртва, за да покаже на читателите образа на създателя на БТД. В същия брой на вестника името на председателя на БТД е цитирано пет пъти, на П. Кузмински – един път. Това не е случайно недоглеждане, а резултат на вече обичайна практика. Доказват го събитията от 115-годишнината на ФНТС;

- **2000 г., 29 юни.** Брой 6 – 7 на вестник „Наука и общество” е посветен на 115 години от създаването на ФНТС. В него са публикувани две снимки на С. Ванков, от които едната – голям формат. Силно впечатление прави голямата статия „Ванков – основателят” от солиден автор – зам.-председател на ФНТС и съпредседател на Организационния комитет за честването на 115-годишнината [24]. Очевидно председателят на БТД, известен в историята на дружеството единствено с изпълнение на протоколни функции, е обявен вече за инициатор [269] и основателят. А за истинския инициатор и основател в този брой на вестника – нито снимка, нито дори едно споменаване на името му;

- **2000 г., 29 юни.** Според програмата-сценарий на тържественото заседание в София, посветено на 115-годишнината от създаването на ФНТС, е предвидено **похвално слово за С. Ванков** от председателя на Управителния съвет на Териториалната организация на НТС в Русе. Дали е изнесено или не, днес е без значение, защото все пак от словата следа не остава. На този ден обаче вицепрезидентът на Република България Тодор Каваджиев открива „**барелефите** на двамата от **основателите** на организацията – **инж. Симеон Ванков** и **инж. Михаил Момчилов**” (подч. м. – И.А.) [268]. Нещо повече, планирано е откриването на барелеф на С. Ванков и в Русе [269], но това събитие закъснява с десет години;

- **2000 г.** В солидно академично списание е поместена статия във

връзка със 115-годишнината на ФНТС, в която авторът отделя цял абзац за прослава на председателя на БТД, но не споменава нито дума за П. Кузмински [315, с. 40].

А през 2000 г. се навършиха 100 години от смъртта (7 април) и 160 години от рождението (20 юни) на най-активния деец на БТД и **паметта му не беше с нищо почетеана в рамките на ФНТС...**

• **2010 г., 25 март.** С благословията на УС на ФНТС в Дома на науката и техниката – Русе, е открит барелеф на председателя на БТД. За тази цел е **премахната (??) паметната плоча с неутралния надпис „На 26 март 1885 г. в град Русе е основано първото техническо дружество в България”, открита на 15 май 1985 г. от проф. Ив. Попов”.**

3. АПОЛОГИЯ НА НЕБЛАГОДАРНОСТТА

Знаех за планираното в Русе трайно възвеличаване на Семьон Николаевич и допусках, че дори в Деня на благодарността през юбилейната година няма да почетат по подобаващ начин приноса на П. Кузмински за БТД. Поради това на 25 февруари 2010 г. в сайта на „Морски вестник” поместих статията „Българското техническо дружество в Русе е флотско дело” [270], а на следващия ден тя беше публикувана и в брой 2 т.г. на същия вестник [31]. В нея, наред с отбелязването на основните събития в историята на БТД, насочвам вниманието на читателите към два съществени и взаимосвързани въпроса:

– БТД е изключително флотско дело и за него най-голяма заслуга има руският учен и изобретател о.з. капитан инженер-механик П. Д. Кузмински, респ. артилерийският капитан С. Ванков няма никакъв принос за създаването на дружеството;

– защо във ФНТС от 1985 г. насам (особено – след 1990 г.) все по-активно възхваляват скромното присъствие на председателя на БТД кап. С. Ванков в историята на дружеството.

Почитатели на морската история с интерес прочетоха статията и в редакцията на „Морски вестник” дори постъпи изненадващо предложение за начин, по който **флотската** общественост трайно да отбележи приноса на П. Кузмински за БТД. Месец по-късно, тъкмо в Деня на благодарността на ФНТС (26 март), органът на Федерацията вестник „Наука и общество” публикува **статията „За белите петна в историята на НТС” от доц. д-р инж. Младен Цонев** [32], която надмина и най-мрачните ми очаквания за начина, по който на този ден във ФНТС ще бъде почетеана паметта на П. Кузмински. Наистина авторът [271] високо оценява усилията ми за изследването и популяризирането на историята на БТД, но на практика изразява

несъгласие с появяването на статията ми [31] и особено с онази част от нея, която има подзаглавието „Защо и как възхваляват председателя на БТД”. Не виждам нищо смущаващо, ако при спор между две страни по даден въпрос всяка от тях обосновава твърденията си с научни аргументи. В статията на доц. М. Цонев ме слуса обаче това, че с го болка познатия от близкото минало подход да се цитират височайши решения авторът съвсем открито предлага научно-техническата общественост безкритично да приеме статуквото, постигнато вследствие на противоречащата на историческите факти пропаганда: „Мястото на всеки от тях (П. Кузмински и С. Ванков – И.А.) в историческото ни развитие е вече **окончателно** (подч. м. – И.А.) определено независимо от идеологическите подходи и грешки в миналото.” Въпреки дълбокото ми уважение към доц. М. Цонев и тридесетгодишното ни приятелство не мога да се съглася с очевидно откритото му желание да оправдае четвъртвековната пропагандна политика във ФНТС (включително на най-високо равнище) да се внушава, че началникът на Артилерийския арсенал в Русе кап. С. Ванков бил, видите ли, най-заслужилата личност за създаването и дейността на БТД, и да се negliжира изключителният принос на П. Кузмински.

Признавам, аз съм единственият, който от четвърт век насам си позволява публично да оспорва тази груба несправедливост. Не е необходимо обаче да си историк, за да знаеш, че един научен спор се разрешава със силата на аргументите, а не с диктата на мнозинството или с решения на конгреси и разнокалибренни инстанции. А за какво по-точно става дума?

ПЪРВО. Всички публикувани досега факти категорично доказват, че **БТД е флотско дело и най-заслужилата личност** за създаването и дейността на гружеството е руският флотски офицер о.з. капитан инженер-механик **П. Д. Кузмински**. По този въпрос вече спор няма и доц. М. Цонев два пъти го потвърди:

- **2007 г.** „Скромната роля на Симеон Ванков като председател на БТД и отминаването на заслугите на П. Кузмински като инициатор за създаването на БТД – тези твърдения на Иван Алексиев безспорно съдържат много сериозни основания за промяна на отношението на НТС към тези личности за в бъдеще... и **справедливостта категорично изисква да бъде възстановена историческата истина, ако тя се подкрепя с достатъчно исторически факти. А те вече са действително налице**” (подч. м. – И.А.) [28];

- **2010 г.** „...**човекът с огромни и решаващи заслуги за създаването на гружеството – флотският инженер П. Кузмински**” (подч. м. – И.А.) [32].

ВТОРО. Вследствие на многогодишното целенасочно погазване на ис-

торическата истина **продължава срамната и несправедлива обществена практика за скромни приноси на един деец (С.В.) да се отдават щедри почести, а значителни заслуги на друг деец (П.К.) или системно да се премълчават, или за тях да се предвижда неадекватно признание.** Тук вече категорично се разминавам с моя уважаван опонент. Очевидно след 2007 г. той по някаква причина е поразмислил и три години по-късно предлага всъщност философията „било, каквото било“, сиреч да не правим нищо, за да бъде възстановена историческата правда, а да запазим П. Кузмински и С. Ванков на онези места, определени преди всичко от идеологически служебни, повърхностни проучвания и дори целенасочено героизиране на С. Ванков посредством рафинирано преиначаване на съществени събития от биографията му или просто премълчаване на нелицеприятни факти от нея.

ТРЕТО. Не споделям твърде оптимистичното мнение от най-ново време, че имало „десетки заглавия от най-сериозни изследвания върху творческия път на проф. С. Ванков“ (подч. м. – И.А.) [272]. Не познавам добре руски биографични материали за него, защото са трудно достъпни, макар че от редица такива публикации в интернет добивам добра представа за оценката на руски автори. От друга страна обаче, за да предложа в тази книга кратка обективна биография, съставих работна библиография от над 110 заглавия на научни и популярни публикации в българската литература, посветени специално или съдържащи сведения за него. Въз основа на нея твърдя, че имайки предвид формалния признак на научната публикация (поместване в научно издание, наличие на научен апарат и т.п.), към тази група отнасям не повече от десет публикации на авторите Р. Гришина [233], Л. Чакалова [237], [238], [240], [242], Ж. Душков [254], А. Черняк [273] и Н. Бъчварова [266], [274], както и сборника (общо шест доклада и съобщения) от научната сесия в памет на С. Ванков през 1997 г. във Варна [275]. При това обаче **почти всички автори разглеждат изключително руско-съветския период от живота му, докато в страниците за българския има немалко грешки и неточности, включително тип кандидатстудентски „бисери“.**

Тъй като първото от тези три твърдения е доказано с безспорни факти и по него спор няма, насочвам вниманието на читателите към примери за второто и третото.

Какво трайно обществено признание в рамките на ФНТС е оказано на председателя на БТД?

- Барелеф на Дома на науката и техниката – Русе (2010 г.).
- Барелеф на Централния дом на науката и техниката – София (2000 г.).

- Дом на науката и техниката „Симеон Ванков” – Русе (1990 г.) [276].
- Юбилеен знак „инж. Симеон Ванков” (учреден 1989 г.).
- Видеофилм „Генерал Симеон Ванков”, изработен „В знак на признателност [от] Научно-техническите съюзи... съвместно с киностудията на Народната армия” (1987 г.) [244]. Имайки предвид годината на производството, най-вероятно НТС изразява признателността си към председателя на БТД по повод на такова значимо историко-техническо събитие, особено за историята на НТС, като 70-годишнината на Великата октомврийска социалистическа революция. Доказва го и официалната архивна анотация: „Биографичен документален филм, пресъздаващ живота и военната дейност на българския генерал С. Ванков, **приносът му в руската и съветската артилерия, заслугите му за укрепването на младата съветска армия след революцията. Личните му контакти с Ленин. Приносът му за съветската наука**” (подч. м. – И.А.). Дори да има кадри, свързани с българския период от биографията му, те явно са толкова незначителни, че при архивирането на филма са преценили за целесъобразно да не ги отбелязват за бъдещите киноисторици. Сценарист и режисьор – Любен Йончев. Филмът е черно-бял, 2 части, 600 метра [277].

Какво друго трайно обществено признание в България е оказано на С. Ванков?

- **Един** жилищен комплекс на неговото име (Свищов).
- **Две** улици на неговото име (Свищов и Велико Търново).
- **Два** български документални филма: „Генерал Симеон Ванков” (1983 г., сценарист – Л. Йончев, консултант – Л. Чакалова) [278] и „В името на гълга” (сценарист – Л. Чакалова) [242].
- **Три** енциклопедични статии: 1978 [279], 1985 [280] и 2003 г. [281]. Въпреки че доста години преди появяването дори на първата от тях в литературата е известно председателството на БТД на С. Ванков, въз основа на публикуваните сведения за него авторите са го преценили за второстепенен биографичен епизод и не са го отбелязали.
- **Две** биографични книги: 1973 г. – от български автор (Л. Чакалова) [237] и 1989 г. – преводна, от съветски автор (А. Черняк) [273].
- **Юбилеен брой** на в. „Димитровска вахта” (бр. 5 от 1988 г.), посветен на 130-годишнината от рождението на С. Ванков [275, с. 18], [282].

Освен това до 1990 г. в България за пропагандни цели е използван и съветският документален филм „Историята на един мундир” от 1979 г. [283]. Колкото и курioзно да е, този филм е комай единственият от четирите филма за С. В., който е създаден преди всичко с историко-технически, а не с идеологически подход, т.к. е посветен на прочутата „Ванкова организация” за производство на снаряжи (1915 – 1917 г.). Това като че ли е логич-

но, защото филмът е дело на съветски специалисти, а не на услужливи български почитатели на Ленинската дуря в биографията на съветския генерал от български произход.

Какво трайно обществено признание в рамките на ФНТС е оказано на най-активния деец на БТД П. Кузмински?

- НИКАКВО

Какво трайно обществено признание в България е оказано на П. Кузмински?

- **Барелеф** в Алеята на преподавателите във ВВМУ „Н. Й. Вапцаров” – Варна (2006 г.). Той е дело на Инициативен комитет с председател контра-адмирал Минко Кавалджиев – началник на Главния щаб на ВМС, и е израз на признателност на възпитаниците на Морското училище, т.е. няма нищо общо дори с бегло участие на ФНТС.

- **Една** енциклопедична статия [284].

Сравнението на трайното обществено признание, оказано в България на двамата дейци на БТД, доказва **крайно смущаващия факт, че тази признателност е изразена обратнопропорционално на техния принос за дружеството!**

Крайно неубедително е усилието в най-ново време да се внушава на научно-техническата общественост, че „След като се свалят от него (С. Ванков – И.А.) идеологическите обвинявания, още по-ярко става мястото му в историческото развитие на българската, руската и световната история на науката и техниката” [272]. В това няма никаква логика поне по две причини:

На първо място от гледище на осветителната техника на всеки е ясно, че щом отпаднат изключително силните прожектори (в случая – идеологическите), които озаряват един обект, той няма да засияе по-ярко, а сигурно ще се вижда доста по-трудно и в редица случаи няма дори да се забелязва в тъмнината. Естествено Семьон Николаевич Ванков е виден руски и съветски учен и общественик, **НО** преди всичко **главният показател**, по който следва да се сравняват двамата дейци на БТД, е **приносът им за това дружество**, а не за руската и световната техника. А вече многократно стана дума, че въз основа на известните досега факти **по този главен показател е доказано кой свети ярко и кой мъждука.**

На второ място по важност е **приносът за БЪЛГАРСКАТА техника**, но стореното от руския флотски инженер-механик П. Кузмински като началник на Флотския арсенал в Русе, учредител на Техническата школа в Русе и всъщност възродител на днешното ВВМУ „Н. Й. Вапцаров” – Варна,

първ библиотекар на Морската библиотека и първ уредник на Морския музей е поне не по-малко значимо от дейността на капитан (по-късно – майор) С. Ванков за българската артилерия. При това **приносителите на руснака присъстват и в съвременната действителност на България, докато тези на артилерийския капитан са само част от историята ни.**

На трето място, но само като спомагателен показател, следва да се прави сравнение на мястото на двамата дейци в историята на руската и световната техника. Дори и от това гледище твърде показателно е мнението на съвременния руски историк на науката проф. д-р ф.н. Б. И. Иванов – завеждащ сектор в Санктпетербургския филиал на Института по история на естествознанието и техниката при Руската академия на науките. По повод на 140-годишнината на Руското техническо дружество (2006 г.) той изтъква: „Между действителните членове... били изтъкнати представители на разни социални слоеве на Русия:

- преди всичко руски учени и инженери, вдигнали високо авторитета на руската наука. Между тях – И. П. Алимов, Н. А. Белелюбски, А. Н. Крилов, П. Д. Кузмински (подч. м. – И.А.), Д. И. Менделеев, Д. К. Чернов, Г. Ф. Ден, М. А. Рикачев, А. С. Попов, М. О. Доливо-Доброволски, М. А. Шателен, Д. А. Лачинов, Г. О. Графтио, Н. А. Бенардос, Н. Е. Жуковски, П. Н. Яблочков и много други” [285]. Анализирайки постиженията на многобройните достойни дейци на руската наука и техника, проф. Б. И. Иванов сигурно е имал основателна причина да отбележи името на П. Кузмински между прочути светила, а за С. Ванков да отреди обобщаващия текст „и много други”...

Впрочем още по съветско време руските историци имат далеч по-презвпа представа за мястото на Семьон Николаевич в руската история, използвайки най-вече обективен сравнителен анализ, а не идеологически и патриотарски похвати. Във връзка с това силно впечатление прави фактът, че в обемното съветско военно-историческо издание от 1983 г. има кратка статия за „Ванковата организация” (1915 – 1917 г.), за която авторите добросъвестно отбелязват, че тя е „Оглавявана от рус.[кия] учен ген.-м. С. Н. Ванков...” [286], но липсва отделна биографична статия за него, макар да са включени биографиите на стотици руски и съветски военни дейци. А в последното издание на прочутата в близкото минало „Большая советская энциклопедия” (1971 г.) има прилична по обем статия за П. Кузмински, но липсват статии както за С. Ванков, така и за „Ванковата организация”. Защо ли?...

Изобщо дори и по спомагателния показател за сравнителен анализ няма място за изтъкване на някакво предимство на Семьон Николаевич Ванков.

В крайна сметка сравнението и по трите показателя (главен, допълнителен и спомагателен) ясно показва нелицеприятната истина, че в

Съветския съюз и Русия имат трезва преценка за научно-техническите постижения на П. Кузмински и С. Ванков, но **в България е допусната груба несправедливост при определянето на признателността към тях като дейци на БТД.**

4. ЗА ЧЕРНИТЕ И БЕЛИТЕ ПЕТНА В БИОГРАФИЯТА НА ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА БТД

След 1989 г., когато отпаднаха благоприятните условия за идеологическо превъзпяване и служинаж, но се развихриха антируски страсти, в рамките на ФНТС липсваше гражданска доблест да се признае допуснатото изключително надценяване на председателя на БТД и да започне почитането по подобаващ начин на приноса на П. Кузмински. Поради това усилията бяха насочени предимно към героизирането на българския период от биографията на С. Ванков и популяризирането на научно-техническите му приноси, но **без да се извършват задълбочени професионални проучвания най-вече на живота и делото му, свързани с България.** Вследствие на това, но и поради повърхностен подход на нашенски автори на научни и популярни публикации в литературата за него се тиражират грешки (някои от тях смехотворни) и неточности, забикалят се неясноти и неудобни въпроси. Тук отбелязвам само някои от тях.

ПЪРВО. Любимо героично твърдение е как С. Ванков „Не одобрява външнополитическия курс на княз Фердинанд I и през 1895 г. емигрира в Русия” [281]. Това твърдят през 2003 г. в енциклопедично издание двама професионални историци. Версията за този сблъсък е съчинена за пръв път през 1968 г. от к. ист. н. Панайот Панайотов [287], който я потвърждава две години по-късно [249]. После през 1986 г. ЦС на НТС го обяви за „последователен борец против монархията и Стамболовия режим” [18, с. 6], т.к. сигурно е преценил, че само борбата с Фердинанд няма да е достатъчно впечатляваща за членовете на НТС. След като епичната картина на това противоборство е вече предначертана, в очевидно поръчкова статия на страниците на вестник „Прогрес” през 1989 г. Лариса Чакалова обявява С. Ванков за „противник на Фердинанд” и съобщава, че председателят на БТД е принуден „През 1895 г. ...да емигрира” [245]. А още от 1967 г. в българската историческа литература е известно, че майор С. Ванков напуска Княжество България края на 1886 г. [233, с. 468], докато княз Фердинанд I ще положи клетва пред Третото Велико народно събрание осем-девет месеца по-късно, а режимът на Стамболов ще започне през август 1887 г. ...

ВТОРО. Тази измислена епична битка се оказва обаче крайно недостатъчна и някои биографи на С. Ванков добавят разказа като как „**смъртна**

опасност (подч. м. – И.А.) надвиснала над него в България по време на превратните събития на 1885 – 86 г.” [21, с. 75], за Централния съвет на НТС той дори е „осъден на смърт” [18, с. 6], през 1991 г. академична публикация отново прие само заплахата от „смъртна опасност” [308, с. 25], а през 1998 г. Симеон-Ванковата биографка Невяна Бъчварова в научна публикация все пак потвърди смъртната присъда. Тя обаче изобщо не посочи източник, смятайки очевидно, че това е широко известно събитие като например 6 септември 1885 или 9 септември 1944 г. и не е необходимо да бъде доказвано. Н. Бъчварова уверява, че С. Ванков бил арестуван и осъден „След разстрела на Олимпий Панов и други офицери през февруари 1887 г.” [266, с. 44], но изобщо не си е направила труда да провери редица публикации по процеса и да обоснове твърдението си с цитирането на смъртната присъда. А присъдите на участниците в проруските офицерски бунтове в Силистра и Русе през февруари 1887 г. са известни в историческата литература от поне един век. Достатъчно е било представители на ЦС на НТС и биографи на С. Ванков да презледат втория том на „Строителите на съвременна България” от С. Радев (например изданията от 1973 и 1990 г.), за да разберат, че той (С.В.) нито има смъртна присъда, нито изобщо е съден. Нищо чудно, защото **по време на приписваната му смъртносна опасност той отдавна е извън страната...**

ТРЕТО. А кога майор С. Ванков емигрира от България? Уточняването на този факт е свързано както с опровергаването на измислената смъртна присъда, така и с едно от големите бели петна в биографията на председателя на БТД, но за него след малко.

През 1967 г. в научна публикация съветската историчка Р. П. Гришина съобщава, че **„В края на 1886 г. Ванков емигрира в Русия”** (подч. м. – И.А.) [233, с. 468], но не обосновава това с препратка към документ. През 1973 и 1985 г. Л. Чакалова [237, с. 43], [242, с. 355], 1989 г. А. Черняк [273, с. 31] и 1998 г. Н. Бъчварова [266, с. 44] просто приемат, че той емигрира през 1887 г. в Русия, но нито посочват източник, нито изтъкват въз основа на какво не са съгласни с Р. П. Гришина, макар да са ползвали нейната публикация. Това (1887 г.) е версията, възприета в българската историография и тиражирана безкритично от други автори (изключвам, разбира се, „бисера” за 1895 г.). Според „Държавен вестник” от онова време обаче, на **31 октомври 1886 г.** военният министър издава заповед, с която „майор Ванков се уволнява **в отпуск** в пределите на Княжеството” (подч. м – И.А.) [288] и положително тогава напуска страната, което потвърждава съобщението на Р. П. Гришина.

ЧЕТВЪРТО. В коя страна най-напред емигрира С. Ванков и защо? Според общоприетата „смъртносна” версия – в Русия, където на 14 октомври 1887 г. е назначен за щабен офицер в Киевската крепостна артиле-

рия [273, с. 33]. Този факт е известен от 1967 г. [233, с. 469], но близо половин век няма достатъчно яснота къде и защо С. Ванков пребивава през периода края 1886 – октомври 1887 г., сиреч цяла година? През 1973 г. Л. Чакалова съобщава, че през 1887 г. (?) „най-напред Симеон Ванков преминал в Румъния, а оттам в Одеса” [237, с. 41 – 42], но не подкрепя това с никакъв източник, през 1985 г. премълчава за Румъния [242, с. 355], а през 1989 г. дори уверява читателите на вестник „Прогрес”, че „През 1895 г. Русия му става втора Родина” [245]. Странно, но в задълбоченото изследване на А. Черняк, който е ползвал архивна документация и спомените на С. Ванков, този маршрут само е потвърден, но липсва обяснение както за характера на пребиваването в Румъния, така и за използвания източник [273, с. 32]. От обширно проучване на периода на регентството след абдикацията на княз Александър I е известно, че към края на 1886 г. – началото на 1887 г. в Букурещ пребивава група от емигрирали български офицери, която подготвя офицерските бунтове през февруари 1887 г. в Силистра и Русе. През периода март-август с.г. „по-голямата част от офицерите напуснали Румъния и заминали за Русия” [289, с. 369]. Издирих пряко свидетелство, че **към началото на януари 1887 г. С. Ванков наистина е напуснал страната и пребивава в Румъния**. Твърди го Захари Стоянов в дописка от 28 януари с.г.: „Где е майор Ванков... В Букурещ, в руското посолство, при Хитрово [руският посланик в Букурещ е М. А. Хитрово – И.А.], гдето на една маса кроят плановете за бунт в България” [309]. Биографите му или не знаят, или съзнателно премълчават факта, че за тази измяна видният български публицист през август 1887 г. включва С. Ванков в своята „Таблица на черните”, представляваща списък от 123 имена, за които З. Стоянов призовава „да се знаят в България ония неверни синове, които посочаваха раните с[ъс] сол в тежките минути; които предпочетоха величието на Руский Цар... нека ги предава на синове и унуки” [310].

ПЕТО. Участието на майор С. Ванков в събитията през периода август 1886 – февруари 1887 г. е представено в литературата предимно с помощта на марксистко-ленинския подход и метода на полуистините. А известните досега факти очертават нелицеприятна картина на поведението му.

- Още С. Радев съобщава за активното участие на С. Ванков в подготвяния държавен преврат на 9 август 1886 г. с цел дестронизирането на княз Александър I, който не е удобен за интересите на Русия: „На 7 август при Груева отиде **майор Ванков, твърде недоволен от мудния ход на делото** (подч. м. – И.А.). Сетне пристигнаха капитаните Кърджиев, Златарски, Стоянов, Белов, Мететелов, които му заявиха едностранно: „Или заговорът трябва да се ликвидира съвсем, или да се действа, защото ако се разчуе той, ние сме изгубени” [230, с. 826].

• Дори през 1998 г. биографката му Н. Бъчварова уверява, че след неуспеха на преврата „Новият министър-председател Ст. Стамболов му предлага поста министър на войната, но С. Ванков отказва” [266, с. 44]. Звучи много достойно, стига да беше истина. В действителност е изтънчена полуистина, гарнирана с грешни сведения за министерската структура по онова време. Стамболов става министър-председател на 20 август 1887 г. и тогава не е можел да предложи подобен министерски пост по две причини: съгласно Търновската конституция Княжество България има Военно министерство, докато Министерството на войната е създадено през 1911 г.; от друга страна, към август 1887 г. С. Ванков отдавна е извън България и е решил вече, че ще служи на руския цар...

Каква е обаче истината? В спомените си С. Ванков отбелязва: „Стамболов много се стараше да ме привлече в правителството, като ми предлагаше поста военен министър, за което той води с мене **два дни предварителни преговори, но неизпълнението на моите искания за отстраняването на Николаев и Муткуров ме принудиха да не приема предложението на Стамболов**” (подч. м. – И.А.) [237, с. 40]. Както е известно, от 9 до 12 август 1886 г. страната се управлява от правителството на митрополит Климент, назначено от превратаджиите. След неуспеха им, на 12 август е назначено правителството на Петко Каравелов, което е обединено около задачата да предотврати гражданска война и да преодолее политическата криза. То управлява само до 16 август с. г., когато е назначено правителството на Васил Радославов (16 август 1886 – 29 юни 1887 г.). Вероятно Стамболов е разговарял със С. Ванков през периода 12 – 16 август 1886 г. и след като той е отказал, военен министър в новия кабинет става полк. Данаил Николаев. Какво се оказва обаче от собствените признания на С. Ванков?

Позицията му е твърде непоследователна и далеч не е пример за достойно поведение. Отначало той престъпва офицерската си клетва и участва на страната на превратаджиите. След неуспеха им не отказва да преговаря със Стамболов, а дори води двудневен пазарлък с него за министерски пост, настоявайки при това от командването на българската войска да бъдат отстранени влиятелни офицери като полк. Д. Николаев и подполк. Сава Муткуров, които остават лоялни към княз Александър I и имат значителен принос за ликвидирането на преврата. Защо ли? Пишейки спомените си през 1929 г., С. Ванков ще обяснява постъпката си с още две твърде неубедителни причини [237, с. 40]:

– стараше се да помага на мисията на „командированния от руското правителство Каулбарс”. Руският дипломат пристига в България на 13 септември 1886 г., т.е. един месец, след като С. Ванков е преговарял със Стам-

болов, и не е знаел за тази мисия и евентуалното си съдействие в нея;

– мечтаел да смъкне Стамболов и „да преминем към републиканско управление”. Очевидно в условията на съветската република, когато е писал спомените си, е било вече удобно да се даде и подобно конюнктурно обяснение. Ако наистина е бил убеден републиканец, като как тъй най-напред полага офицерска клетва пред българския монарх, а по-късно я загърбва, за да се закълне във вярност към руския император? Освен това има предостатъчно изследвания, които доказват, че целта на детронаторите през 1886 г. е да бъде свален княз Александър I в интерес на руската монархия, а не да се налага републиканско управление, за което по онова време няма нито вътрешнополитическа нагласа, нито външнополитически условия.

Освен това някои публикувани факти свидетелстват, че към 1886 – 1887 г. майор С. Ванков предпочита вярно да служи на руския император Александър III, въпреки че е положил офицерска клетва пред българския княз Александър I. През 1913 г. в Русия се появяват спомените на Еспер Александрович Серебряков, който под името на швейцарския гражданин Едуард Николаевич Бланк служи във Флотилията и Морската част в Русе от есента на 1885 г. до август 1886 г. В тях той споменава и С. Ванков, но само под инициали като „началника на артилерийския арсенал капитан В.”, „майор В.” или само „В.” По време на описваните събития С. Ванков е командващ българския военен флот и контактува пряко с княз Александър I, а Е. Серебряков (Бланк) е командир на княжеската яхта и като такъв – подчинен на С. Ванков. Мемоаристът (Бланк) разказва за плаване на Александър I с княжеската яхта, преди което князът моли С. Ванков да пътува с него, „мотивирайки молбата си с това, че командирът на яхтата е нихилист и малко ли може да се случи – да се взриви котелът или да стане нещо от този род” [290, с. 50]. Съвсем разбираемо е при подобен разговор князът да разчита на поверителност и лоялност от страна на своя командващ флота. Според признанията на Серебряков (Бланк) обаче майор Ванков му препредава разговора, съобщава и за друг подобен случай на нелоялност [290, с. 51 – 52]. Близо две години по-късно, когато е вече извън България, той (С. В.) се поставя в услуга на руската политика. От писмо на представителя на Азиатския департамент на Министерството на външните работи на Русия Н. Г. Хартвиг от 10 октомври 1887 г. става ясно, че С. Ванков е предоставял сведения на „доверени агенти” и е включен в списъка на военни емигранти, готови да подкрепят нов преврат в Княжество България [291, с. 112 – 113]...

ШЕСТО. Биографи и популяризатори на С. Ванков или отминават с мъглане съществения въпрос за мотивите му да остане в Русия, или предпочитат да си служат с полуистини. Например през 1997 г. Н. Бъчварова, цитирайки съветския автор А. Черняк, твърди, че „Обявената на 21 декември 1896 г. амнистия... не се отнася до него. Затова през следващите 50

години С. Ванков остава в Русия” (подч. м. – И.А.) [275, с. 2]. Това е напълно в духа на широко разпространеното пропагандно внушение за смъртната опасност, заради която бил принуден да емигрира и повече да не се върне в България. От човешка гледна точка би било напълно разбираемо, стига да беше истина. А каква е тя според специализирани публикации за историята на уреждането на офицерско-емигрантския въпрос, известни още преди 1989 г.

Както вече стана дума, около ноември 1886 г. майор С. Ванков получава право да ползва отпуск и комай легално напуска страната. Нищо чудно, че през 1897 г., т.е. една година преди уреждането на офицерско-емигрантския въпрос, той спокойно се връща в България [292, с. 6]. Очевидно за подобно посещение не е съществувала опасност и причините, че не му е била необходима амнистия, стават ясни от историята на този въпрос.

На 28 март 1897 г. български представител получава от руските власти списък на 46 български офицери на руска служба. Той е разгледан внимателно от правителството на Княжество България, след което на 24 август с.г. българското военно министерство съобщава на руската страна, че „признава за действителни политически емигранти само 23”. Между останалите, към които българската страна няма претенции да ги смята за политически емигранти, е и С. Ванков [293, с. 214 – 215]. На практика това означава, че дори кабинетът на Стамболов (20 август 1887 – 19 май 1894 г.) да го е смятал за политически емигрант, двете правителства на К. Стоилов (19 май – 9 декември 1894, 9 декември 1894 – 18 януари 1899 г.) не са го преследвали. След август 1897 г. между Русия и България започват продължителни преговори за уреждане на офицерски чинове, разпределение по военни части, заплащане, пенсиониране и т.п. В хода на преговорите руската страна упорито настоява да се разшири списъкът, т.е. повече български офицери, пребиваващи в Русия, да бъдат признати за политически емигранти, защото по този начин те могат да се върнат в България при по-благоприятни условия на военна служба, а не заради евентуален страх от наказателно преследване. Най-после на 22 януари 1898 г. е подписано българо-руско споразумение за уреждането на офицерско-емигрантския въпрос, към което е приложен списък на 43 души, включително С. Ванков. Тези емигранти получават право не по-късно от 1 септември с.г. да подадат молби за постъпване в българската войска или за пенсиониране от нея. „Някои от офицерите обаче не били доволни от предложените им условия за завръщане в България и отказали да направят това” (подч. м. – И.А.). Един от няколкото недоволни офицери е и С. Ванков [293, с. 235 – 236]. Той фигурира в т. 4 на договорения списък със звание подполковник, служил в българската армия от 11 август 1879 до 1 февруари 1887 г. (7 години, 5 месеца и 9 дни) и в руската армия от 26 декември 1887 до 1 януари 1898 г. (10 години и 4 дни).

Предложено му е да се върне в България с чин подполковник със старшинство, смятано от 4 юни 1894 г., и да бъде назначен като командир на батарея в 1-ви артилерийски полк в Севлиево [293, с. 262]. Прави впечатление, че в този списък, договорен през 1898 г., данните за напускането на българската служба и назначаването на руската се разминават с първична българска и руска документация от 1886 – 1887 г., но това е по-дребен въпрос за изясняване от бъдещи биографи на С. Ванков. Далеч по-съществено е изводът, че той **отказва да се върне в родината си по съвсем прагматични причини**, а не заради липса на амнистия и необходимост от физическо оцеляване. Нещо повече, най-вероятно предложените му през януари 1898 г. по-неблагоприятни за очакванията му условия на служба в България са били само удобен предтекст трайно да се засели в Русия и да се порусначи. Иначе как да се обясни например фактът, че главната цел на посещението му в България през 1897 г., т. е. още преди да бъде сключено българо-руското споразумение, е „да прибере съпругата си Пеница Иванова и да я заведе в Русия” [292, с. 6]. Очевидно **най-малко година преди официалното уреждане на офицерско-емигрантския въпрос С. Ванков категорично е решил завинаги да загърби родината си. Стремещът му трайно да остане в Русия е толкова силен, че изоставя и семейството си** (първата му жена отказва да замине с него). Биографите на С. Ванков старателно избягват да изяснят причините за това съдбоносно житейско решение. Едва ли през 1929 г. той почтено ги е признал в спомените си, след като е премълчал дори съществено събитие като последната си среща с България и съпругата си (1897 г.) [292, с. 7], [311].

СЕДМО. Професионалната дейност на С. Ванков започва през август 1878 г. и завършва със смъртта му през юни 1937 г. От тези 58 години и 10 месеца с България са свързани само 7 години и 5 месеца, а с Русия и СССР – 51 години и 5 месеца. На практика **почти целият му съзнателен живот е посветен за благо на чужда страна**. Българските биографи и пропагандатори отминават този очебиен факт, а той изисква задължително да бъдат изяснени два въпроса:

- Съхранил ли е С. Ванков българското си самосъзнание, след като повече от половин век живее и работи в чужда страна? Ако не го е съхранил, няма никакво обективно основание приносите му като гражданин на чужда страна да бъдат разглеждани като част от историята на българската техника, т.к. това би било кражба на чужда история, вдъхновена от комплексирани патриотарщина. От друга страна, прилагането на двоен стандарт при оценка на приноси в подобни случаи няма нищо общо с научния подход, а е преди всичко пропагандно средство, зависещо най-вече от субективизма на властимащите и не толкова от обективния принос. Например българинът Жеко Чамурджиев (1841 – 1901 г.) от 1870 г. става Захари Петреску

и е виден румънски професор по медицина, но историографията на медицината у нас естествено не разглежда постиженията му като част от историята на българската медицина, нито ги пропагандира всред медицинската колегия. В историографията на българската техника обаче предпочитат да не си задават подобен въпрос, макар че има редица признаци той поне да бъде поставен:

– в руската литература Симеон Ванков е всъщност предимно Семьон Николаевич Ванков, той е руски учен и само тук-там отбелязват българския му произход;

– през 1914 г. ген. Радо Димитриев му подарява фотография с държавен надпис на руски език [242, с. 362], което подсказва, че когато общуват с него, сънародниците му не използват вече български език;

– през 1929 г. С. Ванков започва спомените си със знаменателния текст: „В края на живота си неволно си задавах въпроса: какво направих за човечеството и специално **за своя народ**” (подч. м. – И.А.). И сигурно с пълно основание неговият съветски биограф А. Черняк потвърждава единственото число на думата „народ”: „За себе си Симеон Николов Ванков би могъл само да каже: целия си живот и всичките си сили отдадох на прогреса на науката и техниката, на **своя народ**” (подч. м. – И.А.) [273, с. 133]. Строго погледнато, в този текст има дребна неточност, защото правилното твърдение е „почти целия ми живот” (51 години и 5 месеца!). Естествено, било е напълно излишно да обяснява кой е народът...

• дори да приемем, че Семьон Николаевич е съхранил поне отчасти българското си самосъзнание, почти целия си съзнателен живот той отдава за развитието на друга страна, а не за България. Проучването и популяризирането на научно-техническите му приноси в нея заслужават, разбира се, внимание, но елементарната справедливост изисква **формите на трайно българско признание да бъдат определяни въз основа на обективен сравнителен анализ, като се отчита реалният принос и на други български и чуждестранни дейци.**

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

През 1771 г. англичанинът Джон Смитън основава Дружеството на гражданските инженери в Лондон, прието днес за първото в света техническо сдружение. До 1885 г. различни форми на професионално-творческо обединение на специалисти в областта на техниката се появяват в още 12 държави: Германия (1824 г.), Полша (1835 г.), Ирландия (1835 г.), Швейцария (1837 г.), Франция (1848 г.), Австрия (1848 г.), САЩ (1852 г.), Русия (1866 г.), Румъния (1876 г.), Чили (1883 г.), Швеция (1883 г.) и Белгия (1884 г.). През периода 1771 – 1885 г. в 13 държави са основани най-малко 48 нестопански технически сдружения (дружества, съюзи, институции, институти). Процесът на това обединяване се активизира обаче след средата на XIX в., въпреки че институционализирането на инженерната професия започва в края на XVII в., а индустриализирането на Англия, Европа и САЩ (индустриалната революция) обхваща периода втората половина на XVIII – средата на XIX в. Историята на научно-техническите организации в света показва, че нерядко главната причина за тяхното създаване е преди всичко субективна, а не толкова наличието на обективни предпоставки като висока степен на индустриално и научно-техническо развитие, както и на голям контингент технически специалисти. Във връзка с това е показателно, че в редица страни с развита техника и индустрия и многогодишни традиции в техническото образование тези организации се зараждат по-късно благодарение на прозорливостта и инициативността на двайсетина души.

Още през първите години след Освобождението 1878 г. българите съзнават важността на техническото и индустриалното развитие на страната. Все още ниското равнище на производителните сили е пречка за развитието на техническите науки, но представители на обществото полагат усилия за изграждането на подходящи професионално-технически учебни заведения, популяризират постиженията на световната наука и техника по страниците на периодичния печат, започват постепенно да издават специализирана литература. През периода 1878 – 1885 г. са създадени десетина български научно-просветни сдружения, но само едно от тях – студентското дружество „Шипка” в Мюнхен (основано 1883 г.) – си поставя главна цел с предимно техническа насоченост. Според устава му обаче дружеството възнамерява да се занимава преди всичко с разширяване на знанията на своите членове (квалификационна задача, логична за студентския му състав) и очевидно не се вълнува нито от техническото развитие на Княжество България или Източна Румелия, нито от необходимостта да се извършват практико-приложни изследвания в това направление. Част от

споменатите десетина дружества популяризират и някои научно-технически въпроси, но характерно за усилията им в тази област е, че правят това епизодично, без набелязана програма и най-вече в рамките на конкретната общност или населено място, където са основани. Те покриват преди всичко някакви местни потребности от технически знания, нямат целенасочена научно-техническа дейност, не си поставят за решаване национални задачи за техническото развитие на страната. Освен това, докато при културно-просветните дружества има създадени вече традиции от възрожденско време, в областта на техническите сдружения липсва опит.

Към началото на януари 1885 г. във Флотилията и Морската част в Русе благоприятно се съчетават три субективни обстоятелства:

- флотските офицери демонстрират ясно нежеланието си да общуват с другите офицери от Русенския гарнизон, като не посещават местното Военно събрание и настояват да се отделият от него;

- началникът на Флотилията и Морската част кап.-лейт. З. П. Рождественски издейства от военния министър да се създаде Военноморско събрание (Каюткомпания) към поверения му военен флот, но подхожда формално при разработването на проектоустава на Каюткомпанията и всъщност той повтаря типовия устав на военните събрания, утвърден от княз Александър I през февруари 1883 г.;

- в учредителното събрание на Каюткомпанията на 3 януари 1885 г. взема участие служещият тогава във Флотилията и Морската част виден руски учен и изобретател о.з. капитан инженер-механик П. Д. Кузмински – един от най-изтъкнатите дейци на Императорското Руско-техническо дружество.

По време на учредителното събрание на Каюткомпанията флотските офицери отхвърлят предложения от кап.-лейт. З. П. Рождественски казиронен проектоустав и приемат устав, в който задачите съществено се различават от задачите в типовия устав на военните събрания в Княжество България. Най-значимите различия са намерението на Каюткомпанията да съдейства за учредяването на Българското техническо дружество, да създаде морска библиотека, да постави началото на морски музей и да положи основите на българско списание по морско дело. Още тогава флотските офицери избират П. Кузмински за домакин на Каюткомпанията, завеждащ морската библиотека и пазител на сбирката на морския музей. Негово дело е и най-важната подготвителна работа за основаването на БТД – съставянето на проекта за дружествен устав. П. Кузмински написва текста му, като взаимства значителна част от формулировките на устава на Императорското Руско техническо дружество и творчески ги приспособява за местните условия. Благодарение на огромния организационен опит на видния руски учен и изобретател, както и на подкрепата на

флотската Каюткомпания, на 26 март 1885 г. за пръв път в българската история се появява обществена организация, която си поставя техническа цел с национално значение – „да съдейства за развитието на техниката и техническия поминък в България”.

Създателите на Каюткомпанията и завеждащият Флотилията и Морската част демонстрират стремежа си да основат и развият нагледомствено техническо сдружение, като вземат следните съществени решения:

- предоставят половината от паричните средства на Каюткомпанията за основаването и поддържането на БТД през първите години на дейността му, а останалата половина – за развитието на морска библиотека, която е всъщност техническата библиотека, предвидена в устава на БТД. На практика флотското Военно събрание предоставя целия си финансов ресурс за дейността на дружеството;

- планират да осигурят материално-техническа база на БТД, като му предоставят да ползва за седалище, библиотека с читалня и заседателна зала значителна част от строящата се през 1885 г. флотска метеорологична станция (Флотската кула). Така Каюткомпанията възнамерява още тогава да изгради първия български дом на техниката;

- преотстъпват възможността за председателство на БТД на дружествен член извън Флотилията и Морската част, макар че най-подходящата и всъщност без конкуренция кандидатура е съзателят и фактически лидер на дружеството инженер-механик П. Д. Кузмински.

Точният брой на основателите остава неизвестен, но благодарение на съвременника на събитията Константин Р. Божков знаем имената на 42-ма членове. От тях: преобладаващата част – 27 (64 на сто) – са българи; висше образование имат 14 души (33 на сто), включително двама със защитени дисертации; повечето са военни специалисти – 25 души (60 на сто), между които най-голяма е флотската група – 7 души. Забележителен е фактът, че още тогава за член на дружеството е приета и една жена – г-р Леокадия Регутенко. Голяма част от членовете на БТД по-късно се проявяват като изтъкнати професионалисти и общественици: седем достигат висши воински звания (генерал от пехотата – един, генерал-лейтенант – трима и един вицеадмирал, генерал-майор – двама), двама стават министри, четирима – народни представители (включително един – шест пъти), двама – председатели на Народното събрание, един – подпредседател на Велико Народно събрание, двама са известни предприемачи, Янко Ангелов е един от 12 национални герои, чиито тленни останки се съхраняват в Русе, улици в девет български града носят имената на петима членове на БТД, Андрей Блъсков е почетен гражданин на Габрово. Необходимо е обаче уточнението, че това обществено признание не е свързано с БТД.

Макар да функционира само два месеца (от 26 март докъм средата на 1885 г.), БТД развива активна дейност, доказваща намерението му енергично да работи за реализирането на широкомащабните си задачи. Обединява усилията на русенската общественост за достойно отбелязване на 1000-годишнината от смъртта на Св. Методий, в което главно място заема поетичното духовно послание на П. Кузмински към дейците на българската наука и техника. Провежда първото общо дружествено събрание, посветено на актуален за страната технически проблем като осигуряването на безопасна експлоатация на парните мелници и подобряването на технологията на смилане на зърното. В резултат на това обсъждане дружеството предлага прозорливо техническо решение за повишаване на сигурността на работа на стационарните пароенергетични уредби в България, уредено нормативно едва след четвърт век. Още тогава БТД далновидно оценява значението на научно-техническата информация и през март 1885 г. открива техническа библиотека с библиотекар П. Кузмински, който използва връзките си с ИРТД, за да се получават техническите периодични издания на влиятелната руска научно-техническа организация.

Последната изява на БТД е тържественото общо събрание на 11 май 1885 г. Непосредствено след това между завеждащия Флотилията и Морската част кап.-лейт. З. Рождественски и неговия подчинен о.з. кап. инженер-механик П. Кузмински избухва остър служебен конфликт, който продължава четири месеца. Вследствие на този конфликт енергичният и инициативен фактически лидер на БТД П. Кузмински няма възможност да участва в работата на дружеството, а в неговото отсъствие председателят на БТД кап. С. Ванков проявява пасивност и на практика **дружествената дейност още през втората половина на май 1885 г. е преустановена завинаги.** Исторически факт е, че последвалите четири месеца по-късно съббоносни за страната събития нямат нищо общо с прекратяването на съществуването на БТД.

Въпреки краткото функциониране на БТД то остава трайна дияря в професионално-творческото сдружаване в България. Седем години по-късно отново в Русе е основано I Българско техническо дружество, в чийто временен съвет е избран Константин Божков – един от основателите на БТД. Според оскъдните сведения за него, в рамките на дружеството е създадено военнотехническо изобретение и предстои внедряването му. По същото време софийски инженери и архитекти започват подготовка за учредяване на Българското инженерно-архитектно дружество (БИАД) – най-влиятелната научно-техническа организация в България до средата на XX в. В нейния устав са възприети част от формулировките в устава на БТД, особено що се отнася до целта, средствата и програмните направления за работа. За отбелязване е обаче, че БИАД прави отстъпление от прозорливите демо-

кратични условия за членство на БТД, възстановени по принцип едва през 1949 г., когато е приет Уставът на НТС. Не е случайност и фактът, че първата извънстолична техническа дружба след основаването на БИАД (1893 г.) се появява в Русе (1900 г.).

В историята на БТД има все още немалко бели петна, но далеч по-неприятни са четвъртвековните усилия в рамките на Федерацията на НТС да се надценява скромната роля на председателя на БТД – артилерийския капитан Симеон Ванков, в историята на дружеството. За тази цел от 1985 г. до наши дни се използва небезизвестната пропагандна стратегия, благодарение на която многократно повтаряната неистина се възприема след време за истина. Главното тактическо средство през периода 1985 – 1990 г. бяха ослепителните идеологически прожектори, озаряващи образа на С. Ванков като Ленински съратник с личен принос „за изграждане на военната и техническа мощ на първата социалистическа държава”. След 10 ноември 1989 г. идеологическият слугинаж беше предвидливо изоставен, но с рафинирана тактика започна не само упорито отстояване, а и последователно разширяване на дотогавашните му постижения. Руският професор ген.-майор Семьон Николаевич Ванков има безспорно достойно място в научно-техническото развитие на Русия и Съветския съюз, но към 2010 г. **в историята на българската наука и техника едва ли има друга личност, която за толкова малко принос за България да е получила толкова много признание за него.** Това прави твърде неприятно впечатление и поради факта, че противно на историческата истина изкуствено се героизира българин, който в труден за България период претърпява офицерската си клетва и активно обслужва чуждестранен интерес срещу родината му, след което забинаги я загърбва преди всичко заради материалните си предпочитания. Същевременно от 1985 г. досега **централното ръководство на ФНТС не е направило нищо за някакво що-годе трайно признание на доказани в историографията на техниката създател на БТД, флотския инженер-механик Павел Д. Кузмински, и дори системно го пренебрегва.** Тази недостойна пропагандна политика се осъществява и **не без пълното безразличие на флотската общественост и командването на ВМС на България.**

Дали в рамките на ФНТС ще продължи необоснованото възвеличаване на артилерийския капитан Симеон Ванков като председател на БТД, изпълнявал всъщност най-вече протоколни функции в дружеството, не е историографски проблем, а единствено въпрос на обществен морал и научна добросъвестност. Защото всички известни досега на науката факти категорично доказват, че **Българското техническо дружество е ФЛОТСКО дело и неговият основоположник и фактически лидер е човекът, който остави на дейците на българската техника духовното послание:**

Българийо, майко на светци,
презгради към науката гнес имаш.
Но със знания като от слънце озарена,
расти, цъфти и богатеи.

И храм на знания технически,
с любов създай, с любов отгледай.
Да бъде най-красив от всички сгради,
които ти ще извисих.

Иска ми се да вярвам, че читателите на тази книга ще запомнят, че **благодарение най-вече на българския военен флот и видния руски учен и изобретател Павел Дмитриевич Кузмински (1840 – 1900 г.) възроде-ната през 1878 г. българска държава още през 1885 г. се нарежда между първите петнайсетина страни в света, чиито специалисти осъзнават обществената необходимост да обединят усилията си в името на научно-техническото развитие.**

ЛИТЕРАТУРА И БЕЛЕЖКИ

1. **Ганчев, Богдан.** Ролята на флота на Негово Величество в културния напредък на България. – Списание на БИАД, г. XVII, 1912, № 30 – 34, 304 – 306.
2. **Ганчев, Богдан.** Ролята на флота на Негово Величество в културния напредък на България. – В: Юбилеен сборник за 50-годишната дейност на Морското училище. 1881– 1931. Варна, 1931, Н. о., 13 – 15.
3. **Божков, Константин.** Бележки и спомени по Морската ни част. – ВИС, г. VII, 1933, кн. 13, 110 – 160.
4. **ВММ, НА,** сбирка III, инв. № 131 – Р. Боев. Българският военен флот от Освобождението на България от отоманско иго до края на XIX век. Дисертация за присвояване учена степен „кандидат на историческите науки”. С., ВА „Г. Раковски”, катедра „Оперативно изкуство”, 1965. 195 л.
5. **Боев, Ради.** Инженер-механик Павел Кузмински Димитриевич. – Корабостр. и корабопл., 1967, № 11– 12, 49 – 52.
6. **Боев, Ради.** Моряците и първото българско техническо дружество. – Корабостр. и корабопл., 1968, № 1, 29 – 31.
7. **Боев, Ради.** Военният флот на България 1879 – 1900. С., ДВИ, 1969. 112 с.
8. **Боев, Ради.** Руският учен П. Д. Кузмински в българския военен флот на Дунава през 1884 и 1885 год. – Изв-я на ВИНД, т. XIV, 1972, 171 – 180.
9. **Боев, Ради.** Капитан-лейтенант Зинови Петрович Рожественски и българският военен флот. – В: Юбилеен сборник 50 години Военноморски музей 1923 – 1973. В 2 части. Ч. II. Варна, 1974, 165 – 212.
10. **Боев, Ради.** Руският учен Павел Дмитриевич Кузмински и България. – Год. Нац. политехн. музей, т. 10, 1980, 107 – 124 (Този том излезе от печат през 1982 г.).
11. **Виденов, Ивайло и Георги Н. Георгиев.** 75 години Научно-технически съюзи в България 1893 – 1968. С., ЦС на НТС в България, 1969. 92 с.
12. **Алексиев, Иван.** Омаяни от кораби мъже. Дейци на българското корабостроене и кораборемонт до 30-те години на XX в. В 2 т. Т. 1. Варна, ИК „Морски свят”, 2006. 431 с.
13. **Алексиев, Иван.** Българското техническо дружество в Русе. – Сборник от научни трудове и материали по история и теория на науката и техниката, т. II, 1983, 443 – 454.
14. **Драганов, Боян.** 100 години НТС в Русе. Русе, ОС на НТС, [1985]. 119 с.
15. **Драганов, Боян.** Първото техническо общество в Русе. – Технич. дело, № 15, 13 апр. 1985, с. 2.
16. **Драганов, Боян.** Програма за действие. – Технич. дело, № 16, 20 апр. 1985, с. 2.
17. **Алексиев, Иван.** Изобретателят на газовата турбина. – Технич. дело, № 31, 2 авг. 1986, с. 2; № 32, 9 авг. 1986, с. 6.
18. **Централен съвет на НТС в България.** Симеон Ванков, П. Д. Кузмински. Основоположници на Научно-техническите съюзи в България. 26 март 1885 г. С., [1986]. 12 с.
19. **Кръстев, Йото.** Кладенците не замръзват. – Прогрес, № 10, 26 март 1991, с. 6.
20. **Цонев, Младен.** Хоризонтът се мери с широк поглед. Нови данни за първото българско техническо дружество. Основателите са проектирали бъдещето. – Наука и общество, № 22, 1995, 2 – 3.
21. **Юбилеен сборник 110 години Федерация на научно-техническите съюзи 1885 – 1995.** С., УС на ФНТС, 1996. 96 с.
22. **Алексиев, Иван.** За един морски принос с национално значение. – Морски вестник (Варна), № 6, 27 март 1995, с. 5.

23. **Алексиев, Иван.** Допълнения и уточнения към биографията на проф. Симеон Н. Ванков. – В: 60-годишнина от смъртта и 140 години от рождението на ген. проф. инж. Симеон Н. Ванков. Материали от научна сесия, проведена на 12 юни 1997 г. в Дома на науката и техниката – Варна, 20 – 22.
24. **Сгурев, Васил.** Ванков – основателят. – Наука и общество, № 6 – 7, 29 юни 2000, 13 и 19.
25. **Цонев, Младен.** Между историята и бъдещето. Да си спомним за първите. – Наука и общество, № 3, 24 март 2005, 4 – 5.
26. **Сгурев, Васил.** 120 години научно-техническо дружество. – Наука и общество, № 4, 19 апр. 2005, 4 – 6.
27. **Алексиев, Иван.** Създателят на първото българско научно-техническо дружество П. Д. Кузмински. – Бюлетин на АВМУ (Варна), г. III, 2007, № 1 – 2, 43 – 46.
28. **Цонев, Младен.** Връщане към началото. Нови данни за първото техническо дружество. – Наука и общество, № 3, 26 март 2007, 4 – 5.
29. **Път през годините.** – Наука и общество, № 3, 26 март 2007, с. 7.
30. **Уставите на Федерацията на научно-техническите съюзи в България 1885 – 2005.** С., АИ „Проф. М. Дринов“, 2007. 208 с.
31. **Алексиев, Иван.** Българското техническо дружество е флотско дело. – Морски вестник (Варна), № 2, февр.-март 2010, 10 – 11.
32. **Цонев, Младен.** За белите петна в историята на НТС. – Наука и общество, № 3, 26 март 2010, 3 – 4.
33. В България последната юлианска дата е 31 март 1916 г., а първата грегорианска – 14 апр. с.г. Доколкото в книгата са използвани и събития от историята на други страни, за да се избегнат недоразумения, датите са посочвани в двата стила, като базата за сравнение е действащият в България календар.
34. **Geschichte des Ingenieurs.** Ein Beruf in sechs Jahrtausenden. – Резултати от Google Книги. Walter Kaiser – 2006 – Mathematics – 351 страници. – books.google.bg/books? isbn=3446404848... (1 май 2010, 10:20 ч.).
35. **Ferreiro, Larrie.** Ships and Science. The Birth of Naval Architecture in the Scientific Revolution, 1600 – 1800. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2007. 441 p.
Дълга признателност на д-р Любен Иванов от Американския корабен регистър, Хюстън, щата Тексас, САЩ, за щедрия му дарителски жест, благодарение на който имам възможност да ползвам тази ценна монография.
36. http://en.wikipedia.org/wiki/John_Smeaton (19 май 2010, 10:05 ч.).
37. **Крыштановская, О.В.** Инженеры. Становление и развитие профессиональной группы. М., Наука, 1989. 144 с.
38. http://www.ice.org.uk/about_ice/aboutice_history.asp (19 май 2010, 10:35 ч.).
39. http://en.wikipedia.org/wiki/Royal_Institute_of_British_Architects (19 май 2010, 10:50 ч.).
40. http://en.wikipedia.org/wiki/Institution_of_Mechanical_Engineers (19 май 2010, 11:20 ч.).
41. http://en.wikipedia.org/wiki/Royal_Institution_of_Naval_Architects (19 май 2010, 11:10 ч.).
42. http://de.wikipedia.org/wiki/Architekten_und_Ingenieur_Verein_zu_Berlin (19 май 2010, 11:30 ч.).
43. <http://www.albert-gieseler.de/dampf-de/firmen0/firmader8849.shtml> (19 май 2010, 11:40 ч.).
44. http://www.verein-der-ingenieure.de/ueber_uns/geschichte.html (19 май 2010, 11:50 ч.).
45. http://de.wikipedia.org/wiki/Verband_Deutscher_Architekten-_und_Ingenieurvereine (19 май 2010, 12:05 ч.).
46. <http://www.berlinnews.de/archiv-2004/3113.shtml> (20 май 2010, 9:40 ч.).
47. <http://www.zeno.org/Meyers-1905/A/Technikerverband,+deutscher> (20 май 2010, 9:50 ч.).
48. http://lib.uwaterloo.ca/society/1830_1839.html (20 май 2010, 10:05 ч.).
49. <http://encyclopedia.pwn.pl/haslo.php?id=3988445> (20 май 2010, 10:15 ч.).
50. http://en.wikipedia.org/wiki/Institution_of_Engineers_of_Ireland (20 май 2010, 12:05 ч.).
51. http://en.wikipedia.org/wiki/Schweizerischer_Ingenieur-_und_Architektenverein (20 май 2010, 12:15 ч.).
52. <http://query.staatsarchiv.bs.ch/query/detail.aspx?ID=138459> (20 май 2010, 12:25 ч.).
53. http://fr.wikipedia.org/wiki/Conseil_national_des_ingenieurs_et_scientifiques_de_France (20 май 2010, 12:35 ч.).
54. http://www.ub.tuwien.ac.at/oeiav_wawrosch.html (20 май 2010, 12:45 ч.).
55. http://en.wikipedia.org/wiki/American_Society_of_Civil_Engineers (20 май 2010, 13:35 ч.).
56. http://en.wikipedia.org/wiki/American_Institute_of_Architects (20 май 2010, 13:45 ч.).
57. http://en.wikipedia.org/wiki/Boston_Society_of_Architects (20 май 2010, 13:55 ч.).
58. http://en.wikipedia.org/wiki/American_Institute_of_Mining_Metallurgical_and_Petroleum_Engineers (20 май 2010, 14:15 ч.).
59. http://en.wikipedia.org/wiki/American_Institute_of_Electrical_Engineers (20 май 2010, 14:25 ч.).
60. **Научно-техническите общества СССР.** Исторический очерк. М., Профиздат, 1968. 456 с.
61. http://www.lib.uwaterloo.ca/society/1880_1899.html (20 май 2010, 14:55 ч.).
62. **П. И. А.** (Силистра). Защо дружествата у нас не успяват. – Славянин (Русе), г. II, № 2, 21 юни 1880, 11 – 12.

63. **Забележително!** – Славянин (Русе), г. II, № 20, 25 окт. 1880, с. 160.

64. В историческата литература сведенията за българските научни и технически организации през периода 1878 – 1900 г. са оскъдни и доколкото ги има, не са систематизирани в отделна публикация. Например през 1977 г. един от най-известните историци на науката в България, проф. Вера Павлова, съобщава: “През 80-те – 90-те години на миналия век (XIX в. – II. А.) са учредени първите научни дружества: техническото в Русе; медицинското във Варна...” [65]. Неправилното твърдение на авторката, която е изтъкнат историк на медицината, че второто българско медицинско дружество (Варненското) било първо в българската медицина, е достатъчно показателно за състоянието на изследванията на историята на научните дружества в България. Доказателство за ограничената представа на съвременната историография за развитието на научно-техническите сдружения у нас през периода 1878 – 1900 г. е твърдението на доц. д-р Иван Чалъков, публикувано в солидно издание през 1999 г.: “В недрата на бавно оформящото се “гражданско общество” в България възникват първите научни дружества, в които започват да се самоорганизируют увеличаващите се специалисти с висше образование от различни области – през 1893 г. се основава Българското инженерно-архитектно дружество, през 1894 г. – Ветеринарномедицинското дружество, през 1895 г. – Българското икономическо дружество, през 1898 г. възниква Физико-математическото дружество...” [296, с. 548 – 549]. В тази версия липсват Физико-медицинското общество, Варненското медицинско дружество, Българското техническо дружество, Българското природозащитно дружество... В най-ново време Иван Танчев публикува обширна статия за организациите на българските студенти в чужбина (1878 – 1885 г.) [66], която съдържа ценни податки за целите на тази книга.

65. **Павлова, Вера.** Развитие на историографията на науката в България и задачите на Дружеството по история и теория на науката. – Списание на БАН, 1977, № 6, 71 – 80.

66. **Танчев, Иван.** Организации и обществено-политически изяви на българските студенти в чужбина (1878 – 1885). – Истор. преглед, 2000, № 1 – 2, 109 – 133.

67. **Кюпчук, Георги.** За началото на музейното дело в Сливен и приноса на Хермин и Карел Шкорпил. – В: История на музеите и музейното дело в България. Доклади и съобщения от Нац. научна конференция, Плевен, 27 – 28 март 2003. Плевен, Регион. ист. музей, 2003, 149 – 155.

68. <http://www.rulex.ru/01170147.htm> (14 февр. 2010, 13:04 ч.).

69. **Савов, Николай.** Архивът и библиотеката на Българското книжовно дружество. – В: Из Историята на Българското книжовно дружество 1869 – 1911. С., АИ “М. Дринов”, 1994, 214 – 233.

70. **Борисов, Милко, Ал. Ваврек и Г. Камишева.** Физически науки. – В: Из Историята на Българското книжовно дружество 1869 – 1911. Д., АИ “М. Дринов”, 1994, 115 – 113.

71. **Цонев, Младен.** Технически науки. – В: Из Историята на Българското книжовно дружество 1869 – 1911. С., АИ “М. Дринов”, 1994, 177 – 198.

72. **Уставите на Българската академия на науките 1869 – 1984. Фототипно издание.** С., Изд-во на БАН, 1989, 288 с.

73. **Юбилеен сборник на ученолюбива дружина “Искра” в гр. Казанлък по случай 50-годишния ѝ живот и културно-просветна дейност 1873 – 1923.** Казанлък, издание на “Искра”, 1923, 240 с.

74. **Стателова, Елена.** Източна Румелия (1879/1885). Икономика, политика, култура. С., Изд-во на ОФ, 1983, 379 с.

75. **Студенов, В.** Физико-медицинското общество в София. – Здравно дело, 1957, № 6, 68 – 70.

76. Дейността на Физико-медицинското общество в София е много слабо изследвана. В историко-медицинската литература на нея е посветена само популярната статия на В. Студенов от 1957 г., която остава неизвестна до наши дни за мнозина историци на медицината. Нищо чудно, че дори в най-ново време те продължават упорито да твърдят, че основаното през 1883 г. Варненско медицинско дружество било “първото научно медицинско дружество в България” [77, с. 19].

77. **Паскалев, Добрин, Д. Райчинова, А. Кирчева и М. Георгиева.** Д-р Ангел Пюсколиев: един от пионерите на морелечението във Варна. – Историко-медицински сборник (Варна), г. 4 – 5, 2008 – 2009, 19 – 22.

78. **Обявление от “Физико-медицинското общество в София”.** – Българский глас, № 12, 2 февр. 1880, с. 2.

79. **От Физико-медицинското общество.** – Българский глас, № 16, 16 февр. 1880, с. 4.

80. **Физико-медицинско общество в София.** – Българский глас, № 38, 4 май 1880, с. 4.

81. **Миналата неделя по причина на Загovesни Физико-медицинското общество не държа чете-не.** – Независимост, г. V, № 46, 28 февр. 1881, с. 4.

82. **От Физико-медицинското общество в София.** – Независимост, № 43, 15 февр. 1881.

83. **Годишен отчет за делата на научно-книжовното дружество.** – Наука (Пловдив), г. I, 18872, кн. X (ян.), 841 – 844.

84. **Цанева, Милена.** Иван Вазов и неговото списание “Наука”. – Страница (Пловдив), 1999, № 1, 24 – 32.

85. **Наботков, Пантелей.** Технологически бележки. – Наука (Пловдив), г. I, 1881, кн. II, 151 – 170; кн. IV, 387 – 403.

86. **Карловски, Петър Г.** Требва-ли да се изнасят земните ни произведения? – Наука (Пловдив), г. I, 1881, кн. V (авг.), 361 – 380.

87. **Николов, Петко.** Водата, нейното значение, снабдяване на градовете с вода и Пловдивският водопровод. – Наука (Пловдив), г. I, 1881, кн. IX (дек.), 717 – 736.
88. **Телефонът от ден на ден прави повече и повече победи...** – Наука (Пловдив), г. I, 1882, кн. XI – XII (февр.-март), с. 989.
89. **Едно ново изобретение.** – Наука (Пловдив), г. II, 1882, кн. IV (окт.), с. 382.
90. **Английските въздухоплаватели Креспини и Симмонс...** – Наука (Пловдив), г. III, 1884, кн. VIII (апр.), с. 736.
91. **Тунелът под планината Сен Готард...** – Наука (Пловдив), г. II, 1882, кн. IV, с. 381.
92. **Жени изобретателки.** – Наука (Пловдив), г. I, 1882, кн. XI – XII, с. 989.
93. **Най-бързият торпеден вапор.** – Наука (Пловдив), г. I, 1882, кн. XI – XII, 989 – 990.
94. **Величината и силата на морските вълни.** – Наука (Пловдив), г. II, 1882, кн. V, с. 380.
95. **Пранджов, Стоян Г.** Няколко думи върху всемирното ступанство. – Наука (Пловдив), г. III, 1884, кн. X (окт.), 907 – 910.
96. **Вазов, Иван.** Не отдавна. – Наука (Пловдив), г. I, 1881, кн. III (юни), 205 – 219.
97. **Лигин.** Исторически поглед върху изнамерванието на железницата. – Наука (Пловдив), г. III, 1884, кн. X, 790 – 805.
98. **Отчет за състоянието на дружеството “Братство” в Париж.** – Народний глас (Пловдив), г. V, № 422, 24 авг. 1883, 2 – 3.
99. Френският възпитаник Лазар Паяков, който участва в българската делегация по време на погребението на В. Юго и още на следващия ден изпраща до в. “Търновска конституция” подробна дописка за събитието, не отбелязва пряко, че организатор на българското участие е дружеството “Братство”, но това е най-логичното предположение. В погребалното шествие участват 1168 делегации от цял свят. Начело на българската е тъмночервено знаме със златен коронован лъв и надпис “Българските студенти в Париж” (на френски език). Най-силно впечатление прави обаче “един трицветен венец (около два метра в диаметър), съставен от бели и червени рози покрай зелени лаврови и букови листа, което представляваше българското трицветно знаме”, а върху трицветната му лента на френски език е поставен надписът “На Виктор Юго, защитник на угнетените 1876 – 1877. Българските студенти”. Според дописника Л. Паяков, това участие на българските студенти “показа пред света, че и българите ценят великите мъже, че и те, както другите образовани народи, разбират великото и славното” [100].
100. **Паяков, Л.** Погребението на Виктор Хюго и българския венец. – Търновска конституция, г. II, № 140, 29 май 1885, с. 2.
101. **Дописки. Мюнхен, 18/30 юний 1883 г.** – Съзнание, г. I, 10, 28 юни 1883, с. 3.
102. **Устав на българското дружество “Шипка” в Мюнхен.** – Славянин (Русе), г. V, № 65, 8 дек. 1883, 258 – 259.
103. **Стателова, Елена.** Евлогий Георгиев и свободна България. С., УИ “Св. Кл. Охридски”, 1987. 207 с.
104. През 1926 г. на българо-немска вечер в Мюнхен е съобщено, че студентското дружество “Шипка” било основано през 1879 г. [299]. Това крайно несигурно твърдение положително е прието на доверие въз основа на нечий съвсем изbledнял след близо половин век спомен. През 1935 г. дружеството празнува 50-годишнината си и по този повод в Мюнхен е отпечатано юбилейното издание “Jubiläums - Festschrift 1879 – 1935. Bulgarischer. Akademischer Verein “Shipka”, München, den 24. Mai 1935” [300] и в него очевидно отново доверчиво е прието, че дружеството се появява през 1879 г. Това съмнително начало е тиражирано през 1940 г. от два студентски източника и без никаква уговорка е възприето от Кирил Харалампиев в научно съобщение от 1980 г. Иван Танчев, който изследва задълбочено обучението на българи в чужбина по онова време, установява, че през 1879 г. “в Мюнхен следват само трима студенти” [66, с. 33], а при подобна численост е нелогично да се предполагат практически условия за създаването на дружество.
105. **Николаева, Иванка, Н. Коларов и Вл. Василев.** История на здравеопазването във Варна от древността до социалистическата революция от 9.IX.1944 г. С., Медицина и физкултура, 1980. 155 с.
106. **Устав на “Обществото на аптекарите в България”** – Славянин, Русе, г. V, № 117, 19 апр. 1884, с. 466.
107. Основаното през 1879 г. в Шумен Общо офицерско събрание си поставя задачите: “Да съдейства за развиване между офицерското тяло военно образование и воинска доблест, доставяне средства за взаимно сближаване между офицерите, за поддържане правилни другарски отношения между тях и за прекарване полезно и приятно свободното от служба време” [108]. Тяжното съдържание почти напълно съвпада с традиционните задачи на руските офицерски събрания (различието е най-вече в подреждането на текста: “а) да съдействат за сближаване между офицерите; б) да поддържат и развият между тях другарски отношения; в) да съдействат за военното образование на офицерите; г) да устройват развлечения за офицерите и да ги поевтиняват в столицата” [109].
108. <http://bgsoldier.eamci.bg/Scripts/isapiVWB.dll/theme?THEMEID=49885> (16 февр. 2010, 11:55 ч.).
109. <http://teachpro.ru/source/obz11/Html/der11191.htm> (16 февр. 2010, 11:58 ч.).
110. **Един гражданин.** Няколко думи за устава на Военните събрания в Българската войска. – Славянин (Русе), г. V, № 92, 14 февр. 1884, с. 366.

111. Флотилията и Морската част в Русе е официалното наименование на българския флот от 31 юли 1879 до 12 септ. 1897 г., когато той е разделен на две независими флотски части, подчинени пряко на Военното министерство: Дунавска флотилия с щаб в Русе и Морска част с щаб във Варна. От 1 ян. 1899 г. са обединени отново (Военноморски флот с управление във Варна).

112. Според академичния "Речник на българския език", терминът "каюткомпания" означава: "Общо помещение на плавателен съд за хранене, почивка и др. на командния състав или пътниците" [113, с. 323]. Авторите на това определение очевидно имат предвид както военни, така и граждански кораби. От друга страна, съвременният "Морски търковен речник" уточнява, че на българските търговски кораби този термин "се използва сравнително рядко, а общите помещения имат отделни наименования в зависимост от предназначението им: салон, *салет*, пушален салет, библиотека с читалня и т. н." [114, с. 130]. Общото при тези и други подобни съвременни определения е това, че означават само понятие за корабно помещение. В историята на българския военен флот обаче терминът "каюткомпания" описва и понятието за флотско офицерско събрание. Друг е въпросът, че за това понятие в историческата литература има объркващо терминологично разнообразие.

К. Божков, който е съвременник на събитието и дава първите в историографията сведения за него, използва недопустимо голяма синонимия: Морско военно офицерско събрание [3, с. 143], Военноморско събрание [3, с. 144 и 146], Военно събрание на Морската част [3, с. 144], Морско събрание [3, с. 144] и Рус[ен?]ското морско събрание [3, с. 144]. Точното наименование на флотското офицерско събрание в Русе може да бъде установено по устава му, но той не е публикуван. Въз основа на критичен анализ на рапорта на кап.-лейт. З. Рождественски [3, с. 132] и спомените на К. Божков [3, с. 142 и 146] приемам, че най-вероятно уставното наименование е Каюткомпания. Версията "Офицерско събрание" (Военен клуб), въведена в морскоисторическата литература през 1982 г. [115, с. 5] и използвана безкритично до наши дни [116, с. 7], [117, с. 16], е неясна, защото не подчертава флотското предназначение на офицерското събрание.

113. **Речник на българския език. Т. 7. С.**, Изд-во на БАН, 1993. 768 с.

114. **Михайлов, Михаил.** Морски търковен речник. Варна, СТЕНО, 2002. 368 с.

115. **Павлов, Владимир.** Военноморски музей – Варна. Пътеводител. С., Септември, 1982. 68 с.

116. **Парушев, Тодор.** Военноморският музей в гр. Варна. – Год. на ВММ, т. I, 2001, 7 – 11.

117. **Парушев, Тодор.** Твърдина на българския морски дух. – Бюлетин на АВМУ, г. I, 2005, № 2, 16 –

18.

118. **Вълков, Георги.** Руските учители на българското войнство. С., Военно изд-во, 1977. 231 с.

119. **Вълков, Георги.** Възникване, развитие и уреждане на "военния въпрос" (1883 г.). – Изв-я на ВИНД, т. 19 – 20, 1975, 118 – 146.

120. Според Вл. Грибовски, биограф на З. Рождественски, съставеният от началника на българския флот проектоустав има наименование "Положение за морското офицерско събрание" [121, с. 363], но за това твърдение липсва препратка. Р. Боев, който е проучвал някогашната преписка относно флотското офицерско събрание [7, с. 72], използва само термина "устав".

121. **Грибовский, Владимир.** Вицеадмирал Рождественский. – В: Последние адмиралы. М., 000 "Издательство АСТ"; СПб Terra Fantastica, 2002, 319 – 702. (От с. 352 до 365 е представен българският период на З. Рождественски.)

122. Уставът на Каюткомпанията в Русе, приет на 3 ян. 1885 г., не е публикуван и поради това тук представям съдържанието му въз основа на критичен сравнителен анализ на спомените на К. Божков [3, с. 143 – 144] и публикациите на Р. Боев. Последният положително не е виждал оригиналния текст на устава и тълкува съдържанието му само въз основа на заповедта на началника на Флотилията и Морската част от 15 ян. 1885 г. [7, с. 74]. Иначе едва ли той (Р. Б.) би смесвал цели и задачи. Например: през 1969 г. твърди, че Каюткомпанията има 8 задачи [7, с. 73], но едновременно с това пише за "целите и задачите", без да уточнява какво всъщност представляват целите; през 1972 г. уверява, че пет от споменатите през 1969 г. задачи били цели [8, с. 174]; през 1974 г. отново твърди за 8 задачи [9, с. 191] и през 1979 г. отбелязва пет от тях [123], но на следващата година за пореден път променя мнението си и прави от задачите цели [10, с. 115]. При това в нито една публикация, в която засяга историята на Каюткомпанията, Р. Боев не използва спомените на К. Божков и не коментира разликите си с тях.

123. **Боев, Ради.** Моряците и първото техническо дружество. – Маяк (Варна), № 9, 1 март 1979, с. 4.

124. През периода 1969 – 1974 г. Р. Боев твърди, че задачата на Каюткомпанията била да създаде военноморски музей [7, с. 73], [8, с. 174], [9, с. 192], но през 1980 г. променя мнението си на морски музей [10, с. 115]. Тук приемам, че става дума за морски музей, т.к. решението за създаването на БТД свидетелства за широта на мисленето на членовете на Каюткомпанията и от това гледище нелогично би било да са възнамерявали да ограничат предмета на дейност на музея само до военноморската история на страната.

125. М. Я. Бал е произведен в гардемарин през 1871 г., в мичман – 1873 г. Завършва курс за артилеристи. През Руско-турската война служи в 1-ви Черноморски екипаж. Като командир на катера "Птичка" участва във взривяването на турския броненосец "Хивзи-Рахман" на 13 май 1877 г. [126]. На 1 ян. 1878 г. е произведен в чин лейтенант [127, с. 58]. Той е един от основоположниците на българския военен флот – от 1 авг. 1879 г. е назначен за командир на парахода "Взрив" [3, с. 114]. От 1 апр. 1881 г. е пом.-командир на парахода "Голубчик". В началото на 1883 г., когато началникът на флота кап.-лейт. А. Е. Конкевич е в задгранична командировка заедно с лейт. В. И. Шишмарьов и го назначава временно за завеждащ Флотилията и

Морската част, М. Я. Бал проявява груба непочтеност към своя пряк началник, като заедно с лейт. П. П. Теодосиев спретват проверка на парахода "Взрив" с командир лейт. В. И. Шишмарьов и на флотската парична каса. След завръщането на командированите офицери лейт. В. И. Шишмарьов се самоубива, а военен съд през ноем. 1883 г. обявява двамата обвиняеми за невинни и ги оправдава [128]. Нищо чудно, че в спомените си К. Божков описва него и лейт. П. П. Теодосиев като "завистливи и отмъстителни" [3, с. 128 и 149]. Единствено за него от всички руски офицери в българския флот през периода юли 1879 – окт. 1885 г. пак той (К. Б.) отбелязва, че като "служач в България, мразеше българите" [3, с. 134]. На 15 септ. 1885 г. организира скандалното отвлечане за двадесетина дни на военните параходи "Голубчик", "Опыт" и "Взрив" заедно с двете миноноски, всички катери и един шлеп [3, с. 152], които са върнати обратно на Княжество България едва след разпореждането на руския външен министър Н. К. Гирс [129, с. 125].

Лейт. М. Я. Бал временно изпълнява длъжността завеждащ Флотилията и Морската част в Русе през периодите: 25 юни – 30 юли 1883 г. [130] и 23 септ. – 14 окт. 1885 [3, с. 152 – 153]. Фамилното му име се среща в българската литература и под формата Бал II [3, с. 114 – 153], [127, с. 58], въведено вероятно след постъпване на лейт. В. Я. Бал на българска служба.

126. **Наши моряки, взорвавшие турецкий броненосец.** – Илюстрированная хроника войны (С.-Петербург), № 11, 27 май 1877, с. 86.

127. **Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г. Т. 1 А – В, т. 2 Г – 3.** С., Св. Г. Победоносец, 1996. 328 с.

128. **Разни.** Военния съд в града ни заседава цели два дни... – Славянин (Русе), г. V, № 61, 29 ноем. 1883, с. 244.

129. **Окупационен фонд, основан за създаване на Руско-дунавска област.** Русе, Сексагинта Приста, 1993. 238 с.

130. **Кой и кога командва българските военноморски сили?** – Клуб Океан, 1999, № 7, с. 55.

131. П. П. Теодосиев е един от основоположниците на българския военен флот – от 1 авг. 1879 г. е назначен за командир на парахода "Пордим" [3, с. 114], от пролетта на 1881 г. – за командир на парахода "Опыт". Фамилното му име се среща в българската литература и под формата Феодосеев [132, с. 14], Феодосиев [133, с. 9]. Съгласно Заповедната книга на Флотилията и Морската част обаче на 14 окт. 1885 г. от българска служба е уволнен лейт. Осодосев [ДВИА, ф. 1042, оп. 1, а. е. 1]. За това неизвестно досега сведение дължа благодарност на кап. I р. доц. д-р Асен Кожухаров от ВВМУ "Н. Й. Вапцаров" – Варна. Тук запазвам възприетата от години във флотската историография фамилия Теодосиев, но при крайно наложителното ново изследване на историята на българския военен флот през периода 1878 – 1900 г. е целесъобразно да се въведе исторически достоверното име на този руски флотски офицер.

132. **История на българския военноморски флот.** С., ДВИ, 1989. 291 с.

133. **Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г. Т. 7 У – Я. Указател на селищата.** С., Св. Г. Победоносец, 1996. 220 с.

134. И. И. Широков е роден на 20 юни 1848 г. в гр. Волковск, Русия. Завършва шурманско училище [7, с. 42]. До постъпването му в българския военен флот на 17 окт. 1883 г. служи на руския параход "Байкал" (на корабоплавателната компания "Шевелев и Ко"), който плава между Владивосток и китайски и японски пристанища [3, с. 133]. В българския флот служи от 17 окт. 1883 [133, с. 114] до 14 окт. 1885 г. [3, с. 153]. С активното му участие в края на дек. 1883 г. в Русе започва устройването на метеорологическа станция [7, с. 42], приета за начало на Хидрографската служба на ВМС [135].

135. http://www.morskivestnik.com/compass/news/112008_51.html (22 февр. 2010, 10:50 ч.).

136. В. Я. Бал служи в българския военен флот от началото на 1884 г. до 21 май 1885 г. [3, с. 136 и 149]. В българската литература е известен и с фамилното име Бал I [3, с. 142], [127, с. 58].

137. Ако на някого се виждат малко само 9 офицери в българския флот по онова време, моля да има предвид, че мирновременния му щат към 1 авг. 1885 г. включва 8 офицери и 223 долни чинове [138, с. 32].

138. **Бендерев, Анастас.** Сербско-болгарская война 1885 года. С.-Петербург, Типография В. В. Комарова, 1892. 490, II, II с.

139. Доколото сп. "Морско дело" е замислено като средство за военноморско образование, намерението за него представлява особен интерес за историята на българския военен периодичен печат. Още повече че специализирани съвременни изследвания приемат, че идеята за този вид издания се появява през 1886 – 1887 г. Например Пенчо Д. Пенчев, който целенасочено е проучвал историята на сп. "Военен журнал", уверява, че "През първите години след Освобождението българските офицери нямат нито нужда (подч. м. – И. А.), нито възможности да поддържат самостоятелно научно-теоретично издание... Идеята за самостоятелно българско военно издание се ражда в края на 1887 г." [140, с. 185]. Подобно по смисъл е мнението и на редица съвременни автори, за които в най-добрия случай идеята за военна периодика в България се появява през 1886 г., когато започва издаването на вестник "Народна защита" [141, с. 50]. Очевидно предисторията на военната ни периодика (до 1886 г.) изобщо не е изследвана.

В действителност обаче още генерал-майор Иван Лесовой възнамерява да започне да издава военно списание на руски и български език [142]. Той е специален началник на българската артилерия (седалище – Русе) от юли 1878 до юли 1883 г. Вероятно тази негова идея е възникнала през периода 12 апр. – 21 юни 1882 г., когато е военен министър. Позовавайки се на намерението му, през март 1884 г. пор. Будако отново повдига въпроса за необходимостта от военно списание [142]. Половин месец по-късно автор с псевдо-

нима “Един военен” публично предлага на Военното министерство да уреди “издаването на един военен журнал, за който да осигури известна сума и да пригласи всички академисти и въобще всички офицери да приемат участие в издаването на журнала...” [143]. Изглежда, сп. “Морско дело” е третият опит за издаване на военна периодика.

140. **Пенчев, Пенчо Д.** Списание “Военен журнал” – пръв научнотеоретичен орган на българската армия. – В: 90 години организирани военноисторически изследвания. С., Военно изд-во, 2004, 185 – 202.

141. **Петков, Стоян.** Поява и развитие на военния периодичен печат от Освобождението до Балканската война. – ВИС, 1962, № 2, 50 – 61.

142. **Поручик Будако.** Един военен въпрос. – Славянин (Русе) г. V, № 105, 17 март 1884, 407 – 408.

143. **Един военен.** Нещо за нашите военни академисти. – Търновска конституция, г. I, № 27, 4 апр. 1884, 1 – 2.

144. Р. Боев твърди, че проектоуставът на БТД бил публикуван във в. “Славянин” на 29 ян. 1885 [5, с. 50], 2 септ. с. г. [6, с. 29], но през периода 1969 – 1980 г. прие 7 февр. 1885 г. [7, с. 77], [9, с. 194], [10, с. 123]. Предверявайки се на тази информация, по-късно някои автори я “доразвиха” до уверението, че ставало дума за Устава. През 2006 г. обърнах внимание, че както проектоуставът, така и уставът не са публикувани [12, с. 210 и 267]. От гледище на коректно ползване на източници в историографията наистина става дума само за **косвено** тълкуване по следните причини:

- с висока степен на достоверност може да се приеме, че текстовете от проектоустава, цитирани в кавички в статиите “Пак по техниката”, отговарят на оригиналния текст на проектоустава, който и до днес не е известен. Поради това никой не може да гарантира, че не са допуснати грешки както от автора на статиите, така и от издателя (редактор или печатарски набор);

- доколкото оригиналният текст на устава също не е известен, невъзможно е да се направи сравнителен анализ както с проектоустава, така и със статиите “Пак по техниката”.

В най-ново време ФНТС (доц. д-р Младен Цонев) правилно възприе най-близкото до истината твърдение, че “**Като цяло** проектоуставът на БТД **не е** публикуван...” (подч. м. – И. А.) [145, с. 9].

145. **Цонев, Младен.** Исторически прочит на уставите на Научно-техническите съюзи в България. – В: Уставите на Федерацията на научно-техническите съюзи в България 1885 – 2005. С., АИ “Проф. М. Дринов”, 2007, 8 – 16.

146. **Пак по техниката.** – Славянин (Русе), № 81, 29 ян. 1885, 321 – 322.

147. **Пак по техниката.** – Славянин (Русе), № 85, 7 февр. 1885, с. 337.

148. **Пак по техниката.** – Славянин (Русе), № 90, 21 февр. 1885, с. 357.

149. През 1983 г. обосновах предположението, че автор на трите статии “Пак по техниката” е К. Божков [13, с. 445]. Основанията за това твърдение са следните:

- във втората статия анонимният автор заявява: “Едно знаем, доколкото ни беше възможно да вникнем в делата на някои заводи според отчетите им в “техническото общество” в Петербург” [147]. По онова време в Русе има само двама души, посещавали ИРТД – П. Кузмински и К. Божков. П. Кузмински е публикувал свои материали във в. “Славянин”, но само на руски език и с името си (никога анонимно). Остава К. Божков, който е кореспондент на вестника още от 1883 г., но някои от дописките му не са подписани. Към края на XIX и началото на XX в. в България анонимното публикуване е обичайна практика, особено пък при положение, че авторът служи във военна част;

- авторът е лице с техническа квалификация и очевидно е запознат добре с някои вътрешни въпроси на Флотилията и Морската част.

150. Доколкото К. Божков свидетелства, че проектоуставът на БТД е “напечатан”, съществува вероятност този ценен за историографията на техниката в България документ да е запазен в архивите на Военното министерство и на Флотилията и Морската част в Русе, съхранявани в Дирекция “Държавен военноисторически архив” – Велико Търново.

151. Според публикувано факсимиле на първата страница на Устава на ИРТД, първите седем средства на ИРТД имат следния текст:

- “четене, съвещания и публични лекции по технически предмети”;
- “разпространение на теоретически и практически сведения посредством периодически и други издания”;
- “съдействие за разпространение на техническото образование”;
- “предложение за решаване на технически въпроси, особено интересувачи отечествената промишленост, с определянето на премии и медали за най-доброто им решение”;
- “устройване на изложби на манифактурни и заводски изделия”;
- “изследване на заводски и фабрични материали, изделия и на особени, употребявани у нас (Русия – И. А.) методи на работи, както и по избрани от Дружеството, така и по запитване на други дружества и частни лица”;
- “основаване на техническа библиотека и, в зависимост от средствата, химическа лаборатория и технически музеум” [60, с. 25].

Вероятно от този списък липсват още две средства:

- “посредничество между техници и лица, нуждаещи се от техния опит”;
- “ходатайстване пред правителството за вземане на мерки, можещи да имат полезно влияние върху

развитието на техническата промишленост и престижа на Отечеството” [154].

От тях вторият текст по същество е възприет при оформянето на текста на последното средство на проектоустава на БТД.

152. Преди години Р. Боев публикува версията, че проектоуставът предвиждал създаването на пет секции [7, с. 77 – 78], [10, с. 117], цитирайки бр. 81 – 85 от 1885 г. на в. “Славянин” (Русе), но в тях липсва такава информация. Освен това, пак той през 1967 г. въведе в обръщение версията, че през 1885 г. БТД приема устав и програма, създавайки впечатление за наличието на два отделни документа [5, с. 50]. През 1985 г. тази недостоверна представа беше разпространена и в рамките на НТС [14, с. 9], след което редица автори безкритично приеха твърдението, имайки очевидно предвид организационните документи на политически партии. През 2006 г. обосновах, че отделна програма на БТД не е публикувана [12, с. 212 и 268], и през 2007 г. това беше възприето в солидно издание на ФНТС [145, с. 9], но дори и в най-ново време продължава тиражирането на внушението за съществуването на програмен документ на БТД [153, с. 14].

153. **90 години научно-технически съюзи Шумен.** [Шумен, ТО на НТС – Шумен, 2009]. 58 с.

154. http://ru.wikipedia.org/wiki/Русское_Техническое_общество#.D0.A6.D0.B5.D0.BB.D0.B8_.D0.B7.D0.B0.B4.D0.B0.D1.87.D0.B8 (21 март 2010, 11:45 ч).

155. Към 1885 г. терминът хелиография описва и първия предшественик на фотографията, но е нелогично този остарял метод да се използва все още по онова време и дори да се отделя от фотографията. Освен това хелиографирането е техника за светлинно сигнализиране посредством огледало, отразяващо слънчевите лъчи. Наистина тогава хелиографите са на въоръжение в Българската земска войска, но те не използват химически метод и също е нелогично да се отнасят към химически отдел.

156. **Симоненко, О. Д.** *Электротехническая наука в первой половине XX века.* М., Наука, 1988. 144 с.

157. **Дунайская армия. – Электрическое освещение Дуная при Зимнице.** – Иллюстрированная хроника войны, т. 2, № 59 (11 ноем. 1877 г.), с. 65.

158. **Спиров, Мире.** *Електрификацията на България и нейните строители.* Историография. Том. 1 (1879 – 1947 г.). С., Херон-прес, 1999. 431 с.

159. Според съвременна морскоисторическа монография, “родоначалник на... вестникарската атака срещу българския флот” е Антон Попов [160, с. 28], за когото е известно, че през 1886 г. “с ред статии в[ъв] в. “Славянин” се нахвърли против управлението на Флотилията и управляващите я служачи” и съобщава за нейни недъзи [161, с. 85]. Мотивите за създаването на “Яхт-клуба” показват, че нападките върху българския флот са започнали по-рано и тяхната история се нуждае от отделно и задълбочено изследване. Например през 1881 г. русенският вестник “Българин”, въпреки русофилската си насоченост, няколко пъти помества подигравателни квалификации за Флотилията и Морската част [162]. През юли 1883 г. пловдивският вестник “Южна България” публикува русенска дописка, според която българските военни кораби “всъщност не са друго нещо освен прости удавници, негодни за никаква работа” [163]. Четири месеца по-късно русенският вестник “Светлина” без никаква обосновка обявява, че “Нейното (на Флотилията и Морската част – И. А.) съществуване е “губи време” и “харчи пари” [164]. От друга страна, необходимо е да се проучи и външнополитическият натиск относно съществуването на българския военен флот.

160. **Панайотов, Атанас.** *Българската морска идея (1919 – 1939 г.).* Ролята на печата за развитието на българския флот между двете световни войни. Варна, ИК “Морски свят”, 2003. 336 с.

161. **Божков, Константин.** *Бележки и спомени по Морската ни част.* – ВИС, г. VIII, т. 16, 1934, 84 – 121.

162. **Далкальчев (Русе).** Нашето отечество се застрашава!! България пропада! (Продължение от 25-й брой). – *Работник (Русе)*, г. I, № 26, 22 април. 1881, с. 3.

Авторът на статията е видният публицист и общественик Захари Стоянов Далкальчев. В действителност той не защитава българския военен флот, а на свой ред твърди, че българските военни кораби били “просто удавници”.

163. **Пишат ни от Русчук от 27 юний.** – *Южна България (Пловдив)*, г. I, № 27, 7 юли 1883, 2 – 3.

164. **Въпроса за намалението и реорганизацията на Българската войска и всичко около нея и в нея.** – *Светлина (Русе)*, г. I, № 50 – 51, 9 ноем. 1883, 1 – 2.

165. Началният етап от развитието на ветроходството като спорт и развлечение в България е все още слабо проучен и популяризиран [166]. Доколко идеята на БТД да създаде яхт-клуб през 1885 г. в Русе е слабо позната дори на русенските краеведи, показва фактът, че тя не е спомената в книга, написана специално за историята на Яхт-клуб “Порт Русе”, основан през 1931 г. [167].

166. **Алексиев, Иван.** *Ветроходството в България до 1931 г.* Малко известни сведения за ранната история на българското ветроходство. – *Морски вестник (Варна)*, № 15 – 16, 8 авг. 2001, с. 21.

167. **Бакърджиев, Георги и И. Пантелеев.** *Яхти по Дунав. 70 години Клуб на русенските лодколюбители.* Русе, Денница, 2001. 72 с.

168. **В града ни е проектирано...** – *Славянин (Русе)*, г. VI, № 92, 26 февр. 1885, с. 368.

169. **Славянин (Русе).** № 103, 28 март 1885 г., с. 412.

170. През 1868 г. Р. Боев съобщава, че БТД било основано на 24 май 1885 г. [6, с. 30], и продължи да отстоява тази дата до 1980 г. [10, с. 118]. Вярната дата 26 март 1885 г. публикувах през 1983 г. [13, с. 448 – 449] и своевременно представих екземпляр от статията си във ВММ, но грешната Ради-Боева версия беше разпространена и чрез официалната флотска история от 1989 г. [132, с. 19]. Нейното отстояване про-

дължи дори до 1995 г. [171, с. 46]. През 2006 г. [12, с. 267] отбелязах несъстоятелността на версиите за начало на БТД през 15 ян. и ян. и февр. 1885 г.

171. **България и светът 1995. Справочник-календар.** С., Интеридея, 1995. 208 с.

172. Флотската кула в Русе е забележителен паметник за историята на военноморския флот, метеорологията, архитектурата и техниката в България. Въпреки това за нея и до днес няма нито една научна публикация. Особено показателна е бъркотията около годината на построяването ѝ, за която в литературата и интернет се разпространява богат избор от непроверени версии: 1882 г. [173], 1883 г. [174, с. 59], [175, с. 20], 1884 г. [176], [177], [178, с. 94], [179, с. 24], [185] и 1885 г. [7, с. 37]. От тях най-предпочитана е версията за 1884 г., възприета безкритично по публикации на В. Дойков.

Какви са обаче фактите? Според статията “Пак по техниката” от 21 февр. 1885 г., към тази дата сградата на Флотската кула е в строеж [148]. За окончателното заминаване на кап.-лейт. З. Рождественски от Русе на **23 септ.** 1885 г. К. Божков си спомня, че на този ден той (З. Р.) преминава “край **недовършената** (подч. м. – И. А.) метеорологична станция” [3, с. 152]. Малко е вероятно строителството на кулата да продължава в условията на трескава подготовка за предстоящата Сръбско-българска война, по време на бойните действия от 2 до 16 ноем. 1885 г. и първите един-два следвоенни месеца, още повече че тогава настъпва и зимният период. Допускам, че Флотската кула е завършена напълно едва през 1886 г.

173. **План-указател РУСЕ.** V изд-е. Ст. Загора, ИК “Домино Прес”, 1999.

174. **Дойков, Васил.** Флотската кула – един от символите на Русе. – Морски свят (Варна), 1988, № 3, 59 – 60.

175. **Дойков, Васил.** Българско дунавско корабоплаване. Поява, развитие, проблеми и перспективи. Велико Търново, Faber, 2002. 148 с.

176. **Дойков, Васил.** Флотската кула в Русе – първата метеорологическа станция у нас. – Корабостр. и корабопл., 1978, ноемв., с. 17.

177. **Дойков, Васил.** Флотската кула в Русе. – Морски вестник (Варна), № 23, 7 дек. 1999, с. 3.

178. **Бърчева, Мариана и Стоян Йорданов.** Русенската хроника. Дати, събития и личности до средата на XX век. Русе, Авангард принт, 2004. 214 с.

179. **Гроздев, Добромир.** Начало на метеорологичното и морското метеорологично обслужване в България. – Морски свят (Варна), 2005, март, 23 – 25.

180. Към 1898 г. ул. “Полицейска” в Русе започва от ул. “Александровска” и свършва при ул. “Красна” [181, с. 431], после е преименувана на ул. “Съборна”, от 1982 г. – на ул. “Добри Немиров”. Уточнението за преименуването получих през 1982 г. благодарение на русенската краеведка Ксения Кафеджиева (светла ѝ памет).

181. **Епоха на строителство. Т. 1.** Съставители Иво Жейнов и Веселина Антонова. Русе, Държ. архив – Русе. 512 с.

182. През 1933 г. К. Божков публикува списък на 42 членове на БТД [3, с. 147], който и до днес е единственият документ за персоналия състав на дружеството. През 1968 г. Р. Боев пръв прави частичен структурен анализ (по професии и народност) на членовете и насочва вниманието към биографиите на някои от тях, макар и съвсем накратко – П. Кузмински, С. Ванков, К. Божков, Н. Марков и Т. Хаджистанчев [6, с. 30 – 31].

Наистина личностите на Н. Марков и Т. Хаджистанчев са отбелязани с по няколко думи, но все пак заслужава признание фактът, че авторът явно е оценил значението на една или друга биографична характеристика за изясняване на историята на БТД.

Вторият опит за разглеждане на жизнения път на членове на БТД е дело на М. Цонев. През 1995 г. [20], [183, с. 73 – 79] и 2005 г. [184] той засегна биографиите на общо 20 души, разгледани обаче изключително със средствата на публицистиката (поради популярния характер на изданията). От тях: четирима души са представени с кратки достоверни биографични бележки (П. Кузмински, К. Божков, А. Блъсков, Я. Ангелов), шестима са засегнати съвсем накратко (Н. Марков, С. Стомоняков, А. Кесяков, Н. Балбеков, Н. Болман и П. Колобков), а кратките биографични бележки за останалите 10 души наред с полезните сведения съдържат грешки и неточности, дължащи се вероятно най-вече на преобладаващото на ограничени брой източници.

183. **Цонев, Младен.** Към историята на първото българско техническо дружество. – В: Юбилеен сборник “110 години Федерация на научно-техническите съюзи”. С., Изд-во на УС на ФНТС, 1996, 68 – 81.

184. **Цонев, Младен.** Неизвестните биографии на основателите. Нови данни за жизнения и професионалния път на членовете на първото Българско техническо дружество. – Наука и общество, № 3, 24 март 2005, 6 – 7.

185. **Дойков, Васил.** Флотската кула – един от символите на Русе. – Пристан (Русе), 2003, № 8, с. 25.

186. Първоначалната ми идея за списването на Приложение 2 беше въз основа на досегашни публикации на автори, изследвали живота и делото на дадена личност, само да систематизирам кратки биографични бележки, в които да наблегна повече на дейността до 1885 г. с цел да насоча вниманието на читателите към евентуално обяснение на мотивите за членство в БТД (връзка с науката и техниката). Като изключва К. Божков, С. Ванков, П. Кузмински, К. Паница, З. Рождественски и Т. Хаджистанчев, чиито биографии са сравнително по-добре проучени, останалите членове могат да бъдат разделени на три групи:

- А. Константинович и В. Теодоров, за които не успях да открия нито един допълнителен факт;

- членове на БТД, за които са публикувани биографични материали, но в твърденията на отделните автори има значителни различия, грешки и неясноти;
- членове на БТД, за които липсват отделни биографични материали, но тук-там се срещат податки за тях.

За последните две групи направих допълнителни проучвания с цел, от една страна, да повиша достоверността на сведенията, и, от друга, да систематизирам всички достъпни засега данни. Тъй като в историческата литература е широко разпространена порочната практика авторите да не правят критичен сравнителен анализ на публикувани преди тях твърдения, тук се опитвам поне за част от десетките случаи на установени различия да направя съпоставка и да обоснова избора си с препратка към източник. Факти или твърдения, които вече съм коментирал в основния текст на книгата (особено по биографията на С. Ванков), в Приложение 2 отбелязвам или без допълнителен коментар, или само с препратка към източник, без да разглеждам отново грешки, неточности и неясноти в публикации на други автори.

187. <http://www.sofia.bg/history.asp?limes=1078&nxt=1&update=all> (3 апр. 2010, 21:45 ч.).

188. **Съобщение на Комитета по празнуването юбилея на словенските просветители Св. Кирила и Методия.** – Държ. вестник, № 25, 12 март 1885, 1 – 3.

189. **На 26 того...** – Славянин (Русе), г. VI, № 103, 28 март 1885, с. 412.

190. **Програмата до тоя час за тържествуванието юбилея на 6 Април...** – Славянин (Русе), г. VI, № 106, 4 апр. 1885, с. 424.

191. **На 6 того...** – Славянин (Русе), г. VI, № 108, 11 апр. 1885, с. 430.

192. Не е известно дали към началото на април 1885 г. П. Кузмински е бил запознат вече със съединистките настроения в българското общество, или сам стига до тази идея. Факт е обаче, че през периода септември 1885 – септември 1886 г. той оказва безпрецедентна морална и материална подкрепа на Съединението на Източна Румелия с Княжество България [12, с. 227 – 229].

193. Виж Приложение 3. Преводът от руски език е мой.

194. **Задължени сме да кажем...** – Славянин (Русе), г. VI, № 110, 16 апр. 1885, с. 440.

195. **Б-в.** В неделя 5-ий май, в залата на “Техническото Общество”... – Славянин (Русе), г. VI, № 117, 7 май 1885, с. 467.

Авторът на съобщението положително е К. Божков.

196. Допреди няколко години приемах на доверие съобщението от 7 май 1885 г. [195], че в доклада си на 5 май с.г. пор. М. Голубятников анализира 18 парни мелници в Силистренско. Неотдавна прегледах монографията “Възрожденска Силистра” от Р. Липчев, според която до 1878 г. в Силистра не е построена нито една парна мелница [197], а при това състояние нелогично е за периода 1878 – 1885 г. в Силистренско да са влезли в действие 18 парни мелници. Едва тогава потърсих допълнителна специализирана литература, според която при преброяването през 1886 г. в Княжество България работят общо 20 парни мелници (Русе, Видин, Бяла, Търново, Варна, Бургас и др.) [198, с. 66]. Например в Русе към 1885 г. има само две парни мелници – общинската (построена 1874 г., от 1886 г. – собственост на братя Папаманоли) [199, с. 14] и тази на капитан Яни (построена 1873 г.) [200, с. 69].

Кап. А. Бендерев още през 1892 г. съобщава, че “по време на Сръбско-българската война действуваша няколко парни мелници” [303, с. 128]. Вероятно в Силистренско към 1885 г. е работила само една парна мелница – до с. Кочина (днес – Професор Иширково) [304, с. 173], а останалите 17 са били ветреници и воденици, които по онова време са многократно повече от “огнените” мелници.

197. **Липчев, Румен.** Възрожденска Силистра. Силистра, РИТТ, 2004. 332 с.

198. **Петров, Атанас К., М. С. Шатаров и Д. П. Кръстев.** Хранителната промишленост в България. Минало, настояще, бъдеще. С., Техника, 1983. 192 с.

199. **Велинова, Роза и М. Трифонова.** Индустиалните предприятия в Русе 1878 – 1947 г. Русе, Утро прес, 1995. 201 с.

200. **Бърчева, Мариана и Ст. Йорданов.** Русенската хроника. Дати, събития и личности до средата на ХХ век. Русе, Авангард принт, 2004. 214 с.

201. Основаното през 1893 г. Българско инженерно-архитектно дружество (БИАД) в София не обръща подобаващо внимание на безопасната експлоатация на увеличаващите се в страната пароенергетични уредби, въпреки че само две години преди това П. Тишков в известен столичен вестник напомня за причините за експлозии на парни котли и средства за предпазването от тях [202]. В началото на януари 1900 г. аварира парният котел на мелницата “Папаманоли” в Русе и по този повод местно икономическо списание напомня, че това “не е пръв и последен случай у нас и че време е вече правителството да сгради, чрез специален закон, безопасността за живота на хилядите вече работници по разните у нас фабрични заведения...” [203]. И отново отминават девет години бездействие. Едва през 1909 г., когато в Радомир при взривяването на локомотивен парен котел са дадени над 10 човешки жертви [204], Министерството на търговията и земеделието обръща внимание на многото експлозии на парни котли през последните пет-шест години и започва “чрез специални техники да изучава този въпрос”. От проверените тогава 297 парни котела и локомотили само 63 се оказват здрави и напълно годни [205]. През 1910 г. в Русе е издадена малка брошура по проблема за безопасността на работа на парните котли [206, с. 342], формулиран в същия град от БТД още през 1885 г. Най-после през 1911 г. министърът на търговията и земеделието утвърждава Правилник за контрола на парните котли и газови резервоари [207].

202. **Тишков, Петър**. По индустрията. – Свобода, г. V, № 464, 24 февр. 1891, с. 3.
203. **Преди няколко деня парният котел...** – Икон. преглед (Русе), г. II, № 11, 29 ян. 1900, с. 168.
204. **Видинлиев, [Асен]**. Службата по контролата на парните котли и резервоарите у нас. – Списание на БИАД, № 16, 20 авг. 1929, 337 – 341.
205. **А. Д.** Ревизия на парните котли и локомотиви. – Списание на БИД, г. XIV, 1910, № 9 – 10, с. 745.
206. **Василев, Райчо П.** Причини за експлозиите в парните котли и средства за избягването им. Русе, печ. Ст. Ив. Роглев, 1910. 14 с. – Землед.-техн. библ. № 2.
- Източник: Български книги 1878 – 1944. Библиографски указател. Т. I А – В, С., НБКМ, 1978. 428 с.
207. **Правилник за контрола на парните котли и газови резервоари.** – Държ. вестник, № 126, 13 юни 1911, 1 – 5.
208. В монографията си от 1969 г. Р. Боев съобщава, че на 11 май 1885 г. П. Кузмински връчва "флага на техниката" [7, с. 78], и отстоява това до последната си публикация за П. Кузмински през 1980 г. [10, с. 118], в която обоснова твърдението си със следната препратка: "Флагът на техниката" Кузмински връчил... с думите: "Предавам Ви това знаме, господин Председателю на Българското **техническо дружество**, символ на труда и изкуството... (представлявал националният ни трицвет с емблема: котва с кръстосан чук и пергел, **извезани в горния му ляв ъгъл**") (подч. м. – И. А.). За доказателство към това твърдение Р. Боев цитира спомените на К. Божков от 1933 г. [3, с. 148]. Справката с оригиналните редове на тези спомени показва, че в тях не фигурират подчертаните от мен текстове. Преодоверяването на грешното твърдение продължава до наши дни под различни форми: "знамето на Техническото дружество" [183, с. 75], "специално знаме" [153, с. 15].
- В действителност К. Божков описва събитието още през 1931 г., но започва с текста: "Предавам Ви това знаме на българската **техническа школа...**" (подч. м. – И. А.) [209, с. 20]. Освен това мемоарно свидетелство, съществува и пряко доказателство за знамето на техническата школа (днес ВВМУ "Н. Вапцаров" – Варна). На 1 юни 1885 г. в Букурещ е открит гробът на Георги С. Раковски и на следващия ден тленните му останки през Гюргево са донесени в Русе. За пренасянето им по пътя Русе – Свищов – Лом – София е разработен специален церемониал, според който в паметното шествие на 2 юни с.г. в Русе участват и "**Учениците от Техническото училище на българската флотилия с флага си**" (подч. м. – И. А.) [210].
209. **Божков, Константин**. Допълнителни бележки към "Моят спомен от Техническата школа". – В: Юбилеен сборник за 50-годишната дейност на Морското училище. 1881 – 1931 г. Варна, Морско у-ще, 1931, Н. о., 19 – 22.
210. **Церемониал По пренасянето на покойния велик поборник и почетен член в Българското Опълченско Дружество, Савва Раковски от Букурещ чрез Русе – Свищов – Лом – за София.** – Търновска конституция, г. II, № 142, 7 юни 1885, с. 4.
211. **Костомаров, В. М.** Из деятельности Русского технического общества в области машиностроения. М., Машгиз, 1957. 179 с.
212. **Василева, Т.** С примера на миналото. – Маяк (Варна), № 20, 24 май 1979, с. 3.
213. През 1885 г. Б. Драганов обявя, че след 14 окт. 1885 г. "дейността на първото българско техническо дружество **постепенно замира**" (подч. м. – И. А.). [14, с. 12]. Авторът не уточнява кога е прекратена дейността, но подчертаният текст внушава, че е продължила поне няколко месеца, т.е. и през 1886 г. (?) През 1995 г. тази необоснована версия получи и официална благословия, доколкото се появи вече в материал на председателя на Управителния съвет на ФНТС, публикуван по повод на 110-годишнината на ФНТС. Според него „към края на 1885 г., поради последвалите съдбоносни политически събития, дружеството прекратява своята дейност“ [214, с. 5]. Нищо чудно, че това твърдение се тиражира буквално от актива на ФНТС до наши дни [153, с. 15].
214. **Гановски, Владимир**. 110 години Федерация на научно-техническите съюзи в България. – В: Юбилеен сборник "110 години Федерация на научно-техническите съюзи". С., Изд-е на УС на ФНТС, 1996, 9 – 12.
215. В книгата "Омаяни от кораби мъже" (2006 г.) представих подробно конфликта между З. Рожественски и П. Кузмински, като обосновах фактите с препратки към източници [12, с. 223 – 227]. Поради това сега както в основния текст, така и в биографиите на двамата (Приложение 2) отбелязвам само основните моменти в конфликта.
216. **По желанието и инициативата, казва в. „Б. Лом..."** – Пловдив, г. VII, № 58, 4 юни 1892, с. 2.
217. **Некои военни и граждански техници от Русе, Разград и др. ...** – Новини (Цариград), г. II, № 73, 9 юни 1892, с. 3.
218. **Божков, Константин**. Личен дневник с черни корици, август 1878 – март 1930 г., съхранява се от внучката му ст. н. с. I ст., д. изк. Анна Илиева от София.
- През юни 1981 г. получих от Зорка Илиева (светла й памет) – дъщеря на К. Божков, временно този неизвестен дотогава дневник. Той обема около 300 стр. Представих накратко съдържанието му през 2006 г. [12, с. 296]. От историографско гледище много малка част от дневника има чисто личен характер, повечето записи днес обогатяват морската история и историята на техниката в България.
219. Методи Стоянов Бойчев (11 май 1862 г., Търново – 3 септ. 1931 г.) – на 30 авг. 1883 (?) г. е произведен подпоручик и служи в 18-а пехотна дружина. На 1 ян. 1888 г. е произведен капитан, от 25 ян. с.г. – назначен за завеждащ Минната част при Флотилията и Морската част в Русе. Същевременно (1888 – 1895 г.)

е началник на Техническата школа (от 1892 г. – Унтерофицерска морска школа – категория машинисти), където през периода 1888 – 1900 г. е и преподавател по аритметика, геометрия и строево обучение. След уволнението от флота служи в 7-и пех. резервен полк. Достига чин подполковник (от януари 1920 г.).

220. **Устав на "Българското Инженерно-Архитектно Дружество"**. – Списание на БИАД, г. I, 1894, № 1, 63 – 64.

221. **Прибор за стрелба с ялови патрони от манлихеровката пушка**. – Свобода, г. V, № 866, 23 юли 1892, с. 2.

222. **Цонев, Младен**. Българското инженерно-архитектно дружество в дати и събития (1893 – 1949). Кратък летопис. С., ИК "Феномен", 1993. 127 с.

223. **Цонев, Младен**. Дейци на Българското инженерно-архитектно дружество 1893 – 1949. Енциклопедичен справочник. С., АИ "Проф. М. Дринов", 2001. 240 с.

224. **Ненов, Георги П.** Учредяването на Бълг. Инженерно Арх. Д-во. – Списание на БИАД, № 6 – 8, 1 февр. 1914, 60 – 61.

225. **Съобщават ни от София, че тамошните инженери – българи...** – Балканска зора (Пловдив), № 269, 6 февр. 1891, с. 2.

226. **Алексиев, Иван**. Русенската техническа дружба. – Техническо дело, № 25, 20 юни 1987 г., с. 13.

227. **Помолени сме да съобщим...** – Славянин (Русе), № 75, 5 февр. 1900 г.

228. **Помолени сме да съобщим...** – Надежда (Русе), г. I, № 50, 12 февр. 1900, с. 3 (рубрика Вътрешни новини).

Дълга благодарност на д-р Петър Кърджилев от София – известен киноисторик и автор на научна фантастика и фентъзи, който издири това съобщение и любезно ми предостави правото да го публикувам.

229. **Ненов, Георги П.** Анкета за основаването на съюз между българските инженери и архитекти. – Списание на БИАД, г. XIV, 1909, № 10, 70 – 72.

230. **Радев, Симеон**. Строителите на съвременна България. Т. 1. Царуването на кн. Александра 1879 – 1886. С., печ. Тане Пеев, 1910. XV, 835, IV с.

231. **Павлов, Владимир**. Генерал-майор Симеон Ванков и българският военноморски флот. – В: 60-годишнина от смъртта и 140 години от рождението на ген. проф. инж. Симеон Ванков. Материали от научна сесия, проведена на 12 юни 1997 г. в Дома на науката и техниката – Варна. Варна, [1998], 14 – 15.

232. **Павлов, Владимир**. Симеон Н. Ванков. – Дунавско дело (Свищов), № 43, 26 окт. 1963, с. 2.

233. **Гришина, Рита П.** Семен Николаевич Ванков. – В: Октомврийската революция и българо-съветската дружба. С., Изд-во на БАН, 1967, 463 – 481.

234. **Панайотов, Панайот**. Българи-специалисти в Октомврийския щурм. – Технич. дело, № 44, 4 ноем. 1967, 3 – 4.

235. **Казиков, Иван**. Всеотдайност за благо на два братски народа. – Нар. дело (Варна), № 34, 4 септ. 1983, с. 8.

236. **Чакалова, Лариса**. Втората му родина. – Вечерни новини, № 5323, 2 окт. 1968, с. 2.

237. **Чакалова, Лариса**. Генерал Симеон Ванков. Биографичен очерк. С., ДВИ, 1973. 108 с.

238. **Чакалова, Лариса**. Три документа за Симеон Ванков. – Изв-я на държ. архиви, кн. 30, 1975, 33 – 41.

239. **Локтева, Л.** „Какво съм направил за човечеството?“ – Труд, № 179, 4 авг. 1977, с. 3.

240. **Чакалова, Лариса**. Генерал-майор проф. Симеон Ванков. – ВИС, 1979, № 3, 136 – 139.

241. **Чакалова, Лариса**. Историята на една снимка. – Раб. дело, № 132, 7 ноем. 1980, с. 3.

242. **Чакалова, Лариса**. Архивен фонд „Проф. Симеон Ванков“. – Изв-я на държ. архиви, кн. 50, 1985, 353 – 362.

243. **Чакалова, Лариса**. В името на дълга. – Технич. дело, № 25, 20 юни 1987, с. 13.

244. **Чакалова, Лариса**. Признание за изпълнения дълг. – Технич. дело, № 3, 23 ян. 1988, с. 3.

245. **Чакалова, Лариса**. Професорът с пагони. – Прогрес, № 18, 31 окт. 1989, с. 7.

246. **Болгарский историк-архивист Л. Чакалова (г. София) сообщила редакции малоизвестные факты на биографии профессора генерала-майора Семена Николаевича Ванкова...** – Военно-исторический журнал, 1977, № 1, 123 – 124 (рубрика „Хроника-факты-находки“).

247. Според Живоदार Душков, който е най-добрият познавач на историята на фотографията на Ленин със С. Ванков, тя се появява за пръв път в бр. 8 от 1968 г. на в. „Поглед“ [248].

248. **Душков, Живоदार**. В присъствието на Ленин. – Борба (Велико Търново), № 47, 21 апр. 1981, с. 2.

249. **Панайотов, Панайот**. До Ленин – българин. – Нар. младеж, № 32, 7 февр. 1970.

250. **Йорданов, Любомир**. Когато Дънкан танцува Интернационала. Срещи на Ленин с българи. С., Изд-во на ОФ, 1970. 348 с.

251. **Колчаков, Ив**. Генерал Симеон Николаев Ванков. – Военна техника, 1971, № 4, с. 18.

252. **Кой българин-генерал стои редом до В. И. Ленин при пускането на първия електрически плуг в Съветска Русия през 1921 г. и какво общо има той с четниците на Христо Ботев**. – Славяни, 1977, № 1, с. 35.

253. **Ставрев, Георги и Светлозар Недев**. Творчество, вдъхновено от близостта на Ленин. – Орбита, № 10, 8 март 1980.

254. **Душков, Живодар.** Научно-педагогическата дейност на Симеон Николов Ванков. – Год. Нац. политехн. музей, т. 14, 1984, свитък I, 1984, 211 – 224.

255. **Янев, Кирил.** Ленин мина през България. С., Отечество, 1982. 128 с.

256. **Димитрова, Любослава.** От мечовете – плугове. – Технич. дело, № 52, 25 дек. 1982, с. 11.

257. **Петринска, Маруся.** Обществена опора на техническия прогрес. – Орбита, № 11, 13 март 1985, с. 5.

258. **Попов, Иван.** Общественото начало – жизнена сила за науката. – Раб. дело, № 98, 8 апр. 1985, 1 и 3.

259. На 16 ян. 1985 г. по телефона от Русе ми се обади окръжният кореспондент на вестник „Технич. дело“ Боян Драганов и ме помоли за материали във връзка с подготовяното от Окръжния съвет на НТС-Русе честване на 100-годишнината на БТД. То беше планирано за месец МАЙ същата година, защото организаторите приемаха за истина версията на Р. Боев, че дружеството било основано на 24 май 1985 г. Б. Драганов силно се смути, когато при този разговор за пръв път от мен научи датата 26 март. Препоръчах му да ползва публикацията ми за БТД от 1983 г. [13] и П. Кузмински от 1984 г. [260]. Тогава Б. Драганов ми съобщи, че междуременно е разговарял с проф. Ив. Попов за съдействие и той е помолвил ЦС на НТО в СССР за материали.

260. **Алексиев, Иван.** Нови сведения за дейността на П. Д. Кузмински в България през 80-те години на XIX век. – Год. Нац. политехн. музей, т. 14, свитък I, 1984, 97 – 120.

261. На 10 апр. 1985 г. участвах като делегат в VIII окръжна отчетно-изборна конференция на НТС във Варна. Председателят на ЦС на НТС член-кор., проф. Ив. Попов направи десетминутно изказване, като най-напред наблегна на това, че на 26 март 1985 г. се навършиха 100 г. от основаването на БТД в Русе, което поставя началото на НТС в България; за председател на БТД е избран С. Ванков – после виден руски професор; за П. Кузмински – нито дума. Отбелязвам този факт по записаното още тогава в личния ми дневник, а не въз основа на днешни спомени.

262. Безцеремонното издевателство от страна на член-кор., проф. Ив. Попов над ръкописа ми беше потвърдено както от главната редакторка (В. Р.), така и от редакторката (М. К.). Запазил съм до днес втория екземпляр от ръкописа, в който с червен химикал съм отбелязал цензурираните текстове. Възстановявам събитията по точните записи в дневника си от онова време.

Според В. Р. в ръкописа няма нищо излишно, но е принудена да го съкрати по указанията на проф. Ив. Попов. Естествено всяка редакция има право да реши какво място в изданието да отдели за дадена тема и евентуално да поиска съкращаването на постъпилия при нея ръкопис. **Елементарната етика** изисква обаче редакцията да предостави на автора възможността да направи тези съкращения **по собствена преценка**. Проф. Ив. Попов нареди обаче редакцията на „Технич. дело“ да премахне текстовете, които убеждават читателите в основополагащия принос на П. Кузмински и второстепенната роля на С. Ванков. В края на юли 1986 г. умолявах В. Р. от планираните съкращения да остави поне предложението за поставянето на паметна плоча на П. Кузмински в Русе, но дори и това не се понрави на цензора.

Три дни след излизането на първата част на статията ми [17] М. К. ми съобщи, че по нареждане на проф. Ив. Попов трябва да събере сведения за мен дали съм научен работник, какви публикации имам и достоверни ли са материалите ми. По този формален признак председателят на ЦС на НТС търсеше повод да спре втората част. Оказа се обаче, че съм работил като научен сътрудник, от 1974 г. съм член на Съюза на научните работници в България, към 1986 г. имам 60 публикации, от които 20 научни, като близо половината от тях са на конгреси и конференции с международно участие. Това спаси втората част на статията ми и тя се появи на 9 авг. 1986 г. [17].

През август с.г. представих на В. Р. пет ръкописа за неизвестни и малко известни събития от историята на българската техника, вкл. от историята на БИАД. Изглежда, по онова време главната редакторка на в. „Технич. дело“ нямаше право сама да решава какви материали да публикува и се наложи отново да изкаква благоволенията на високопоставения цензор. На 15 авг. 1986 г. редакторката М. К. ми съобщи, че председателят на ЦС на НТС е одобрил четири ръкописа, а е спрял съобщението ми за неизвестното в историята на НТС създаване на въздухоплателна секция към БИАД през 20-те години на XX в. Освен това беше наредил да не пускат често мои материали във вестника, за да не се набивало името ми в очите на читателите. Първоначално главната редакторка беше приела предложението ми да открие във вестника постоянна рубрика за историята на българската техника, но беше принудена да изпълни височайшето нареждане и материалите бяха публикувани едва на 5 ян., 14 февр., 13 юни и 20 юни 1987 г., поради което се отказах да сътруднича повече на редакцията.

Непосредствено след като статията ми за П. Кузмински излезе през авг. 1986 г., предложих на главната редакторка В. Р. да подготвя материал, в който да обоснова необходимостта да се промени Уставът на НТС и в него за начало на НТС да се приеме създаването на БТД през 1885 г. Тъй като бях изпитал вече последствията от прякото намесване на председателя на ЦС на НТС в оперативната работа на редакцията, помолих главната редакторка най-напред да получи благоволенията му, за да не губя време за ръкопис, който евентуално няма да бъде публикуван. За последен път по този въпрос разговарях с нея на 25 ноем. 1986 г., но все още нямаше отговор...

263. Получих брошурата [18] на 17 февр. 1987 г. от редакторката М. К. Дотогава подготовката на ръкописа и организацията на отпечатването и бяха пълна тайна за мен. Веднага прегледах текста, изтъкнах

- редичата грешки и неточности в него и попитах кой е авторът, но М. К. деликатно премълча името му.
264. **102 години Научно-технически съюзи в България.** – Технич. дело, № 13, 28 март 1987, с. 1.
265. **Народен музей – Свищов. Съратници на В. И. Ленин от Свищов. Роман Аврамов, Симеон Ванков, Сотир Черкезов.** С., Център за пропаганда, информация и печат при Комитета за култура, 1988. 20 с.
266. **Бъчварова, Невяна.** Симеон Николов Ванков – живот и дейност (1858 – 1937 г.). – Изв-я на Истор. музей – Велико Търново, т. XIII, 1998, 38 – 52.
267. **Драганов, Боян.** Празник в Русе. – Прогрес, №17, 7 май 1990, с. 2.
268. **Право на празник.** – Наука и общество, № 8, 1 авг. 2000, 1 и 3.
269. **Сгурев, Васил.** Под знака на юбилея. – Наука и общество, № 3, 24 март 2000, с. 3.
270. http://morskivestnik.com/mor_kolekcii/izsledwaniq/fnts.html (17 апр. 2010, 12:55 ч.).
271. Най-искрено се възхищавам на изключителния принос на доц. Младен Цонев за историографията на науката и техниката в България. Нещо повече, дължа му безкрайна благодарност за това, че прекрасната му книга „Българи-изобретатели“ (1973 г.) и запознанството ни през 1980 г. наистина съдоносно промениха професионалните ми интереси. Всъщност в значителна степен именно благодарение на него и доц. Цветан Колев от УНСС-София вече 30 години през свободното си време се занимавам с историко-технически проучвания, насочени най-вече към българското корабостроене.
272. **Цонев, Младен.** 150 години от рождението на Симеон Ванков. Нови щрихи към портрета на бележития учен, инженер и военен деец. – Наука и общество, № 3, 26 март 2008, 15 – 16.
273. **Черняк, Арон.** Симеон Ванков. С., Военно изд-во, 1989. 159 с.
274. **Бъчварова, Невяна.** Малко известни факти за дейността на братята Петър, Янко, д-р Лука и ген.-майор, проф. инж. Симеон Ванкови в новата ни история. – Научни трудове [Висше военно общовойсково училище „В. Левски“]. Кн. 54. История. Велико Търново, 1997, 45 – 54.
275. **60-годишнина от смъртта и 140 години от рождението на ген. проф. инж. Симеон Н. Ванков.** Варна, ТО на НТС-Варна, [1997]. 24 с.
276. Към края на септември 1990 г. Домът за наука и техника в Русе все още носеше името на С. Ванков. Тогава в него се проведе научната конференция, посветена на 150-годишнината от рождението на П. Кузмински. В пленарния доклад, който изнесох пред нея, обосновах значителния принос на П. Кузмински за БТД и българската техника и изразих възмущението си, че Домът за наука и техника в Русе носи името на председателя на БТД въпреки скромното му присъствие в историята на дружеството. Нямам представа какви неговии „приноси“ за БТД бяха измислили, за да обосноват именуването.
277. Дълга благодарност на известния киноисторик д-р Петър Кърджилев от София, който на 6 юли 2010 г. по моя молба уточни филмографските данни на видеофилма от 1987 г., съхранен в архива на военната киностудия: заглавие, сценарист, режисьор и оператор, дължина, анотация и др. Оказа се, че продуцент е само Киностудията на Народната армия, т.е. видеофилмът не е копродукция, както внушава съобщението в „Технич. дело“ [244]. Изглежда, ЦС на НТС само е възложил изработването му, формулирайки изискванията си за съдържанието му.
278. **Кулински, Иван.** Бележит учен, общественик и държавник. – Борба (Велико Търново), № 12, 29 ян. 1983, с. 1.
279. **Ванков, Симеон Николаевич.** – В: Енциклопедия „България“. Т. 1. С., Изд-во на БАН, 1978, с. 582.
280. **Ванков, Симеон Николов.** – В: Съединението 1885. Енциклопедичен справочник. С., ДИ „Д-р П. Берон“, 1985, с. 64.
281. **Ванков, Симеон Николов.** – В: Куманов, Милен и Колинка Исова. Историческа енциклопедия България. С., Труд, 2003, с. 76.
282. Към изобилюето от похести следва да се добави фактът, че през януари 1983 г., когато е чествана 125-годишнината от рождението на С. Ванков, който „отдава всичките си сили и знания в изграждането на военно-техническата мощ на първата в света социалистическа държава, и за укрепване и развиване на дружбата между двата братски народа“, Специализираното предприятие за резервни части в Свищов е именувано на Симеон Ванков [278]. Вероятно след 1990 г. фирмата е приватизирана и името – сменено.
283. **Историята на един мундир.** – Раб. дело, № 318, 14 ноем. 1979, с. 5.
284. **Алексиев, Иван.** Кузмински (Кузьминский), Павел Дмитриевич. – В: Енциклопедия „България“. Т. 3. С., Изд-во на БАН, 1982, 634 – 635.
285. <http://emitent-spb.ru/anniversary/03/> (26 юни 2010, 9:40 ч.).
286. **Ванкова организация.** – В: Военный энциклопедический словарь. М., Военное изд-во, 1983, с. 110.
287. **Панайотов, Панайот.** Българи-генерали в Червената армия. – Поглед, № 8, 19 февр. 1968, 8 – 9.
288. **Приказ № 334 от 31 окт. 1886 г. по Военното министерство.** – Държ. вестник, № 111, 13 ноем. 1886, с. 3.
289. **Попов, Радослав.** България на кръстопът. Регентството 1886 – 1887. С., УИ „Св. Кл. Охридски“, 1991. 512 с.
290. **Серебряков, Еспер Александрович.** Преживелиците на един руснак в България (1885 – 1886). Спомени на морския офицер Еспер Серебряков. Русе, Авангард Принт, 2005. 96 с.

291. **Авантюрите на руския царизъм в България по документи на царските архиви.** Варна, ИК СТЕ-НО, 1991. 292 с.

292. **Ванков, Иван Д.** Предговор. – В: Черняк, А. Симеон Ванков. С., Военно изд-во, 1989, 5 – 10.

293. **Попов, Радослав.** България и Русия (1894 – 1898). Политически отношения. С., Изд-во на ОФ, 1985. 335 с.

294. През 1995 г. беше лансирана версията, че до 1969 г. „първото техническо дружество в Русе се премълчава не поради недооценка на събитието, а **главно поради непознаване** на собствената ни национална история. **Така можем да си обясним** защо историческите сведения за техническото дружество в Русе... са останали **извън** първото по-системно изследване, посветено на НТС в България – **книгата „75 години Научно-технически съюзи в България. 1893 – 1968”, издадена от ЦС на НТС през 1969 г.**” (подч. м. – И.А.) [183, с. 68]. През 2010 г. същият автор дори уверява, че книгата не е посветена на НТС в България, а „на 75-годишнината от основаването на БИАД” [32]. Тези твърдения категорично противоречат на фактите и ми се иска да вярвам, че са резултат от избледняла памет, а не от опит със задна дата да се оправдават повърхностни проучвания и тесногърдо схващане за историята на НТС, които са две от съществените причини заради официалното признаване на БТД едва през 1989 г. Какви са фактите?

- Както заглавието на книгата, така и нейното съдържание са очевадни доказателства, че тя е посветена на 75-годишнината на НТС! Не е необходимо да се прелиства в „Техническо дело” от 1968 г., достатъчно е в самата книга да се видят само първата илюстрация (указът на Президиума на Народното събрание за награждаването с орден „Г. Димитров” на ЦК на НТС във връзка със 75-годишнината на НТС, а не на БИАД), първата точка на книгата – „Седемдесет и пет години Научно-технически съюзи в България” и снимката на с. 87, представяща президиума на тържественото юбилейно събрание и лозунга над него – „Научно-технически съюзи в България 1893 – 1968”. Друг е въпросът, че за начало на НТС както тогава, така и до 1989 г. официално се приемаше основаването на БИАД в София през 1893 г.

- Създателите на БИАД и неговите по-сетнешни дейци са знаели за съществуването на БТД и за името му е напомнено през 1912, 1931 и 1933 г. Един от авторите на книгата „75 години Научно-технически съюзи в България. 1893 – 1968 г.” е тогавашният главен секретар на ЦС на НТС инж. Георги Николов Георгиев. Той е виден български корабостроител и една от заслугите му е, че благодарение на неговата далновидност през 1956 г. започва издаването на техническия бюлетин „Корабостроене”, на чиято основа от 1962 г. излиза списанието „Корабостроене”, трансформирано от 1965 г. в списание „Корабостроене и корабоплаване”. От личен опит знам колко редовно инж. Г. Н. Георгиев и до днес следи научно-техническата информация в своята област. Наистина като съавтор на книгата той не отговаря за текста, посветен на създаването на НТС, но положително през 1967 – 1968 г. редовно е преглеждал сп. „Корабостроене и корабоплаване” и е забелязал статиите, с които Р. Боев напомним на морската общественост за съществуването на БТД [5], [6]. Авторите на книгата сигурно са знаели за него, но централното ръководство на НТС очевидно е имало друго виждане за историята на организацията. Потвърждават го и последвалите три промени на устава на НТС – 1972 [30, с. 125], 1977 [30, с. 142] и дори 1982 г. [30, с. 151], с които официално е прието, че БИАД е началото на НТС.

- Че към 1982 г. централното ръководство на НТС знае за съществуването на БТД и не може днес да бъде оправдавано за многогодишното му загърбване вследствие, видите ли, непознаване на историята, доказват няколко документа. Достатъчно е обаче да припомним издадената през 1982 г. от ЦК на НТС книга „Техническият прогрес на България в дати и събития”. В нея на с. 32 авторът твърди, че на 24 май 1885 г. „Със съдействието на руски морски офицери и **главно по инициатива на бележития руски изобретател П. Д. Кузмински** в Русе се учредява първото техническо дружество в България” (подч. м. – И.А.) [295, с. 32].

Тези и други факти доказват, че **до 1985 г. централното ръководство на НТС премълчава БТД не поради непознаване на историята му, а заради подценяването ѝ.** Друг е въпросът защо то години наред е правило това и защо тъкмо през 1985 г. се сеца за БТД, но пренебрегва основополагащия принос на П. Кузмински и започва щедро да възхвалява председателя на БТД, артилерийския капитан С. Ванков (виж глава V на книгата).

295. **Цонев, Младен.** Техническият прогрес в България в дати и събития. С., ЦС на НТС в България, 1982. 84 с.

296. **Чалъков, Иван.** Науката. – В: България 20. век. Алманах. С., АБВ КООП и ТРУД, 1999, 545 – 582.

297. Алпийският железопътен тунел Сен-Готар в Швейцария (дължина 15 км) влиза в действие на 10 (22) май 1882 г. Още на 22 май (3 юни) с.г. сливеният вестник „Съветник” съобщава за откриването му и отбелязва, че той има електрическо осветление [298]. Тази информация и кратката дописка за него в сп. „Наука” са един от многобройните примери за верния усет на тогавашните издатели на български периодични издания за научно-техническите новости по света.

298. **Св. Готхардския тунел вече отворен.** – Съветник (Сливен), г. I, № 23, 22 май 1882, с. 4.

299. **Българо-немска вечер в Мюнхен.** – Мир, № 7700, 25 февр. 1926, с. 1.

300. <http://www.schipka.de/index.php/about/geschichte> (1 юли 2010, 11:20 ч.).

301. **Физиология на жената.** – Свобода, г. VII, № 1208, 28 септ. 1893, с. 3.

302. **Може ли да се говори за физиологичното слабоумие на жените?** – Медиц. беседа, г. XIV, № IX-X, ноем.-дек. 1910, 541 – 551.

303. **Бендерев, Анастас.** Сербско-болгарска война 1885 года. С.-Петербург, Типография В. В. Комарова, 1892. 490, II, II с.

304. **Марков, Иван.** Възрожденецът Йосиф Дайнелов (1839 – 1941). Варна, Данграфик, 2006. 231 с.

305. Във военноисторическата литература [306] приборът за стрелба с халосни патрони, създаден от I БТД, не е известен. През декември 1889 г. Военното министерство сключва договор с Австрийското дружество за фабриката на оръжия в Шаер за доставка на 60 хил. магазинни пушки „Манлихер“, обр. 1888 г., калибър 8 мм, от които до април 1891 г. са приети 51 510 пушки [307, с. 13 – 15]. Вероятно по някаква причина (конструктивна или производствена) доставените за тях халосни патрони са създавали трудности и I БТД бързо откликва, за да предложи техническо решение за отстраняването им. Възможно е тъкмо това да е първопричината за основаването на дружеството.

306. **Цветков, Веселин.** Някои насоки за усъвършенстване на въоръжението в българската войска и тяхното осъществяване от военните конструктори (1885 – 1914 г.). – Изв-я на Института по военна история на Бълг. армия, т. 60, 1997, 98 – 109.

307. **Братанова, Христина.** Чуждестранните военни доставки за българската армия през управлението на Ст. Стамболов (1887 – 1894 г.). – ВИС, 1991, № 1, 7 – 27.

308. **Цонев, Младен.** Участието на български учени в дейността на руските научни дружества (XIX – XX в.). – Трудове по история и теория на науката и техниката, т. VII, 1991, 19 – 34.

309. **Стоянов, Захари.** Кой е последователен? (Към господа Каравелова и Славейкова) (продължение от 23 брой и край). – Свобода, г. I, № 24, 28 ян. 1887, 2 – 3.

310. **Стоянов, Захари.** Таблица на черните. – Свобода, г. I, № 79, 29 авг. 1887, 2 – 3; № 80, 2 септ. 1887, с. 3.

311. През май 1887 г. в „Свобода“ помества следното съобщение: „В Петербург, между бившите български офицери, имало голямо негодувание срещу бившия майор Ванков, за гдето той с[ъс] злоупотребления в [във] време на войната (Сръбско-българската война 1885 г. – И.А.) е забогатял. Избегването на Ванков там отдавали само на неговите нечисти сметки, временно прикривани от негови преди високи приятели“ [312]. За такова тежко обвинение са необходими допълнителни и обективни доказателства, но във връзка с това прави впечатление, че подобна информация е достигнала до княз Александър I още към началото на август 1886 г.: „Предлагат ми, казваше той, да назнача като негов временен заместник (на военния министър – И.А.) майор Ванкова, но аз се двоумя поради неприятните истории, които се разправят за него. Ванков бе началник на арсенала в Русе и неговите приятели го обвиняваха в някакви злоупотребления“ [313, с. 767]. Че по онова време в България С. Ванков не е смятан за политически емигрант, проличава пределно ясно от изказването на видния културен и обществен деец **Стоян Михайловски**, което той прави като народен представител на **2 дек. 1894 г. в пленарната зала на Народното събрание**, когато обсъждат предложението за всеобща амнистия: „Има трета категория емигранти, именно хора като **офицера Ванков**. Той извърши просто едно влхство спрямо държавата. Повериха му 120 000 л. да отиде в Букурещ и оттам в[ъв] Виена по държавни покупки; а Негова Милост прибира парите в чантата, спира се в Букурещ, споразумява се с Русския агентин, **огравва хазната и отива в Петербург да се продава за политически емигрантин**; а Военното Министерство и досега го търси. Значи, **той е обикновен престъпник. Той е човек, който прави търговия с емигрантството, с[ъс] славнофилството, когато не е нищо друго, освен обикновен разбойник**“ (подч. м. – И.А.) [314, с. 69]...

312. **В Петербург, между бившите български офицери...** – Свобода, г. I, № 58, 23 май 1887, с. 2, Хроника.

313. **Радев, Симеон.** Строителите на съвременна България. Т. 1. Царуването на кн. Александра 1879 – 1886. С., Бълг. писател, 1990. 840 с.

314. **Дневници (стенографически) на Осмото Обикновено народно събрание. Първа редовна сесия. Отворена на 15 окт. – затворена на 20 дек. 1894 г. Кн. II (Заседания XXXII – XIV, от 2 до 20 дек. 1894 г.).** С., Държ. печ., 1895. 990 с.

315. **Стурев, Васил.** Юбилей на българските инженери и архитекти. – Списание на БАН, 2000, № 6, 39 – 41.

ЛЕТОПИС БЪЛГАРИЯ 1885 Г.

През последните 15 – 20 години публикуването на летописни сведения (хроники, календари и т.н.) значително се активизира, но те се отнасят предимно за политическата история. Тук тя съзнателно е пренебрегната и са описани изключително събития от области като наука, техника, индустрия, морско стопанство, транспорт, съобщения, медицина, култура и др.

Обемът на книгоиздаването е значително по-голям от представените 19 заглавия. От многобройните публикации в периодичния печат са описани само 20 с цел най-вече вниманието да се насочи към тематичното разнообразие на този ценен, но все още често пренебрегван източник за историята на науката и техниката.

24 януари. В “Държавен вестник” е обнародван Закон за митниците.

13 февруари. Вестник “Търновска конституция” помества съобщение на софийския агроном Г. Георгов – търговски представител на много фабрики за земеделска техника, който предлага за продажба земеделски машини (парни веялки, локомотиви) и машини за парни мелници и воденици.

16 февруари. Вестник “Средец” съобщава за избирането на Михаил К. Сарафов (1854 – 1924 г.) за член на Парижкото статистическо дружество.

9 март. В “Държавен вестник” е обнародвано “Положение за управлението на артилерията”.

13 март. В Букурещ е подписана българо-румънска Пощенска конвенция.

25 март. В Търново Васил Ангелов, Тодор Червенков и Николина Петрова образуват първата колоезджанска група.

26 март. В Русе е основано Българското техническо дружество.

6 април. Вестник “Марица” съобщава, че Княжеският дворец в София “се осветляваше с електрическа машина”.

20 април. В “Държавен вестник” е обнародван Правилник за митарствените стражари.

Април. В София, в една от стаите на Народното събрание, художникът Иван Димитров представя свои картини (предимно портрети). Това е първата самостоятелна художествена изложба в България.

14 май. Френска компания свързва Русе и Гюргево с подводен телеграфен кабел.

1 юни. Във Варна излиза първият брой на “Медицинско списание” – месечно издание на Варненското медицинско дружество.

2 юни. В Русе тържествено е посрещнат ковчегът с костите на Георги С. Раковски, пристигащ от Букурещ през Гюргево.

4 юни. При пионерната дружина е формирана телеграфна рота с командир кап. Николай Саммер. Това е първото бойно телеграфно подразделение в Българската земска войска (мирновременен щат – 80 души, военновременен – 200 души).

6 юни. В “Държавен вестник” е обнародван “Контракт за направата на линията, с общо предназначение, изцяло” (за жп линията Цариброд – София – Вакарел).

20 юни. В “Държавен вестник” е обнародван “Устав за Българското строително дружество за направата железницата Цариброд – София – Вакарел”.

6 юли. В “Държавен вестник” е обнародван “Правилник за раздаване от Фин. министерство стипендии по изучаването на разни занаяти в странство и за обязаностите на такива стипендианти”.

9 юли. Вестник “Търновска конституция” съобщава за откриването на паметника на Чарлз Дарвин на 9 юни 1885 г. в новия природонаучен музей в Лондон.

9 юли. В “Държавен вестник” е обнародвано “Описание на отличките в[ъв] формата на обмундирането на долните чиновци от всичките звания”, утвърдено от военния министър със заповед от 7 юни с.г.

16 юли. В “Държавен вестник” е обнародван “Устав за отварянето на Държавната търговска гимназия под название “Димитър х. Василев” и за управлението на фонда на гимназията”.

20 юли. В Бургас е издаден първият местен вестник – “Бургаски вестник”. Седмичник, отпечатван във варненската печатница “А. Нитче” и превозван по море.

23 юли. Във Варна местното арменско младежко Родолюбиво дружество издава първия брой на арменския вестник “Иравунк” (“Право”) – второто в България арменско периодично издание (излиза до 23 октомври с.г., общо 24 броя).

1 август. В София е открит учителски събор. Участват 78 учители и окръжни инспектори.

27 август. В “Държавен вестник” е обнародван Правилник за правителствения оспенний институт във Варна.

Август. Във Варна е основано музикално дружество, което си поставя “за цел да разпространява любовта към музиката и да съдействува за изучаването ѝ. Дружеството се дели на инструментална и вокална секция...”

1 септември. Във Варна е създаден клон на Българската народна банка (вторият в страната след Русе – 1884 г.).

18 септември. Във Варна Мъжката гимназия се настанява в новата,

построена специално за нея сграда (днес – Художествена галерия “Борис Георгиев”). Ръководител на строежа – Уста Генчо Кънев (1829 – 1890 г.).

Септември. Непосредствено след Съединението български студенти, които следват в европейски университети, се събират във Виена и с параход по Дунава заминават за България, за да участват в защитата на застрашеното си отечество. Когато приближават Видин, 22-годишният Цветан Радославов заявява композираната от него песен “Горда Стара планина”, а студентите спонтанно я подхващат. Тя е създадена по-рано, но от този момент става популярна под името “Мила Родино”.

12 октомври. Вестник “Славянин” съобщава, че на този ден почти всички руски офицери на българска служба са заминали за Русия с австрийски пътнически параходи.

Октомври. Във Варна е създаден клон на Българския червен кръст.

През 1885 г.

В Бургас Н. Стоилов основава фабрика “Разлог” за производство на висококачествен сапун.

Старозагорският училищен съвет взема решение да открие курсове по железарство, дърводелство, бояджийство и тъкачество.

Започва водоснабдяване на София по чугунен водопровод (догозава – по дървен) с вода от Витоша.

В Анверс, Белгия, е основано Дружество на българските студенти “Бъдеще”.

• Издадени са книгите:

Миркович, Георги. Домашен омеопатически лекар или Способ като как да се лекува човек самичък. Сливен, печ. на в. Бълг. знаме, 1885. XXIV, 326 с. Това е първата българска книга по хомеопатия.

Драгомиров, Ив. Учение за физическото възпитание на децата. Пловдив, (печ. на Д. В. Манчев), 1885. 259, XIX с.

Общодостъпни сведения върху сифилисът < френга > и мерките за предпазване от него. Варна, в. Здравие, печ. Л. Нитче, 1885. 40 с.

Стаменов, Тодор К. Запознаване с човеческото тяло. За употреба в първонач. у-ща. Варна, собств. изд., печ. Хр. Н. Войников и сие, 1885. 28 с.

Шкорпил, Ладислав и Карел Вацлав Шкорпил. Археологически и исторически изследвания в Тракия. Пловдив, Областна печ., 1885. 105 с.

Шкорпил, Ладислав и Карел Вацлав Шкорпил. Някои бележки върху археологическите и историческите изследвания в Тракия. Пловдив, Областна печ., 1885. 108 с.

Абаджиев, Н. К. Ръководство от полезни познания за един печатар-работник. Пловдив, Областна печ., 1885. 48 с.

Ващенко-Захарченко, М. Е. Характер и развитие на математическите науки в различните народи на древния и новия мир до XV век. Реч, четена на тържествения акт при имперския унив. Св. Владимир на 9 ян. 1882 г. Прев. Хр. Йорданов. С., изд. прев., печ. Богдан Прошек, 1885. 80 с.

Везирев, Иван Станчев. Произхожда ли човек от маймуната? [Габрово] (прегз. 1885). 74 с.

Верн, Жул. Пътувание до вътрешната средина на земята. Прев. Я. Г. Пенев. Пловдив, 1885.

Главни условия и сговори за отдаване изцяло направата на железопътните линии в Княжество България. С., печ. Прошек, 1885. 17 с.

Пашич, Никола и Тобурнов. Рапорти на инженерите Пашич и Тобурнов. С., печ. К. Т. Тулешков, 1885. 40 с.

Славейков, Рачо Петков. Пушка. С., Нар. печ. на Богдан Прошек, 1885. 44 с. – Войнишка библиот. Кн. 1.

Събев, Теодор Н. Последните дни на въстанията < Разкази от истински събития, извършени в гр. Свищов през 1876 – 1877 г. > С., П. И. Гешев, скоропеч. К. Т. Тулешков, 1885. 72 с.

Фрезе, Август Устинович. Начъртане на съдебната психология. Прев. Хр. М. Богоев. Сливен, книж. на в. Бълг. знаме, 1885. V, 282 с.

Христов, Симеон. Ръководство за изучаване метрическите мерки. Пловдив, изд-во и печ. Хр. Г. Данов, 1885. 48 с.

Шимачек, Богомил. Първият календар за 1885 с дневни бележки. Средец, Нар. печ. Б. Прошек, 1885. 246 с.

Смайлз, Семюъл. Самодеятелност (Selfhelp). Прев. от рус. С. Рагулов. Варна, печ. Х. Н. Войников, 1885. VIII, 512 с.

Шекспир, Уилям. Макбет. Трагедия в 5 г. От англ. Прев. Д. Панайотов. Търново, Панайот х. Панайотов, скоропеч. К. Тулешков, 1885. V, 94, VI с.

• В периодичния печат са публикувани материали като:

С. А. Г. Какво върши Слънцето? – Търновска конституция, № 148, 27 юни 1885, с.2.

Годишен отчет на Варненското медицинско гружество. – Търновска конституция, г. II, № 108, 25 ян. 1885, с. 4.

За чистотата в занаятчийската хигиена и занаятчийницата. – Медиц. списание (Варна), г. I, 1885, № 6, 303 – 304.

Милин (Лом). Джордано Бруно. – Търновска конституция, г. II, № 118, 6 март 1885, 3 – 4. За откриването на негов паметник в Рим на 17 февр. 1885.

Свирчо. Подлистник. – Търновска конституция, г. II, № 128, 13 апр. 1885, 2 – 3. Авторът (известният политик и държавник Димитър Н. Петков) критикува Научно-книжовното гружество, особено г-р Димитър Мол-

лов, заради отричането на Дарвиновото учение.

Щраус, Адолф. Ориенталски павилион. България. – Търновска конституция, г. II, № 136, 15 май 1885, с. 2. Положителна оценка за българското участие в Унгарското национално изложение в Будапеща, открито на 1 май 1885 г.

Лондонското международно изложение на изобретения и инструменти. – Търновска конституция, г. II, № 151, 9 юли 1885, с. 3.

Успеха на европейската цивилизация в Япония. – Търновска конституция, г. II, № 156, 29 юли 1885, 3 – 4.

Институт за въздухоплаване във Виена. – Търновска конституция, г. II, № 156, 29 юли 1885, с. 4. За предмета на дейност на първия в света въздухоплавателен институт и строежа на зданието му, започнал преди два месеца.

Опити с телефона. – Търновска конституция, г. II, № 157, 1 авг. 1885, с. 3.

По въпроса за занаятчийските училища. – Търновска конституция, г. II, № 166, 2 септ. 1885, 1 – 2; № 157, 5 септ. 1885, 1 – 2.

Медицински термометър (топлопоказател). – Здравие (Варна), № 22 – 24, 15 ноем. – 15 дек. 1885, 182 – 183.

Д-р Россас. За морските бани. – Медиц. списание (Варна), г. I, 1885, № 2, 92 – 112.

Светлината и разстоянието. Нещо върху осветлението. – Народен учител (Русе), г. III, № X, 18 окт. 1885, 289 – 291.

Б. Телеграфно предаване без жица. – Славянин (Русе), № 94, 2 март 1885 г. Вероятен автор на съобщението е Константин Божков.

Електрическа лагуйка. – Знание (Стара Загора), г. I, № 22, февруари 1885, с. 352.

Паяков, А. Погребението на Виктор Хюго и българският венец. – Търновска конституция, г. II, № 140, 29 май 1885, с. 2.

Б. Барометър. – Славянин (Русе), № 91, 23 февр. 1885.

На планетата Марс. – Народен учител (Русе), г. III, № X, 18 окт. 1885, 307 – 309.

Златарски, Георги. Геологически екскурзии в юго-западна България. – Пер. списание, 1885, № 16, 1 – 28; № 17, 183 – 203; № 18, 332 – 360. Представя предимно рудните находища и старото рударство.

Електричеството в най-скромните си явления. – Нар. учител (Русе), 1885, № 1, 23 – 24.

Електрически опити. – Нар. учител (Русе), 1885, № 1, 51 – 53.

Провеждането, събиране и набавяние на електричеството. – Нар. учител (Русе), 1885, № 6, 179 – 181.

БИОГРАФИИ*на членовете на БТД в Русе (1885 г.)***ЯНКО АНГЕЛОВ***(1852 – 1895 г.)*

Янко Ангелов (Я. А. Маринов) [1] е роден на 1 февруари 1852 г. в Търново. Там получава първоначалното си образование, а средното завършва в Букурещ [2]. После започва да следва във Факултета по медицина на Университета в Букурещ [3], но през 1875 г. прекъсва обучението си и заминава за Гюргево, където става учител в българското училище [5]. В края на същата година е основан Гюргевският революционен комитет (ГРК), който приема план за общобългарско въстание през пролетта на 1876 г. Страната е разделена на четири революционни окръга, ръководени от главни апостоли с помощници. Към края на декември 1875 г. апостолите започват да се прехвърлят в България, а в Гюргево като представители на ГРК остават Иван Хаджидимитров, Димитър Горов и учителят Янко Ангелов. Тримата разгръщат “енергична дейност по поддържане на връзките между апостолите от вътрешността на страната с българската емиграция. По поръчение на окръжните комитети те привлекли и улеснили минаването на набелязаните военни ръководители на въстанието офицери и войводи, подпомагали пратениците на отделните окръзи, натоварени със закупуването на оръжие, изпълнявали конкретни поръчки на окръжните дейци” [7, с. 366]. В хода на тази подготовка Я. Ангелов поддържа активна кореспонденция с видни национал-революционери като Стефан Стамболов, Тома Кърджиев, Атанас Чернев, Тодор Пеев, Иваница Данчев, Кирил Ботйов и др. Използва и знанията си по фармация, като изпраща на Ст. Стамболов морфин, с който е ликвидиран един заклет български враг. После главният апостол на Търновския революционен окръг му предлага да организира военна спещерия (аптека) и обещава да осигури необходимите за целта пари [5, с. 4]. Я. Ангелов участва и в подготовката на Ботйовата чета [7, с. 403], [8], [9], подкрепя заедно с Хр. Ботйов и Никола Обретенков организирането на четата на Таньо Стоянов, която слеза на българския бряг (източно от Тутракан) на 16 срещу 17 май 1876 г. [7, с. 407].

През юли 1876 г. в Букурещ е основано Българското централно благотворително общество – политически център на българската емиграция, който по същество е пряк наследник на Българския революционен центра-

лен комитет [7, с. 421]. Един от основателите му е и Я. Ангелов [2], [14]. Изглежда, след Априлското въстание той се завръща от Гюргево в Букурещ, за да продължи следването си по фармация, но не прекъсва революционната си дейност. По онова време сътрудничи като дописник на “Нова България. Вестник политически и книжевни” – енергичен пропагандатор на българската национална революция, издаван от 5 май 1875 до 22 април 1877 г. [15, с. 387], [23].

През 1877 г. Я. Ангелов завършва следването си по фармация в Университета в Букурещ и се завръща в България [4]. На 12 април 1878 г. той открива първата в Русе българска аптека [10] и до края на живота си е тясно свързан с развитието на аптечното дело в страната. Инициатор е за основаването на 15 март 1884 г. в Русе на Обществото на апотекарите в България [10], [16] – първото българско професионално дружество на аптекарските работници, автор е на неговия устав [25, с. 9]. Със свои книги и списания той основава първата в България фармацевтична библиотека към дружеството [17]. Негова е и инициативата и за създаването на Русенския клон на БЧК [2].

Като специалист фармацевт Я. Ангелов положително има подobaващи знания и опит в медицинската химия, а към началото на 1885 г. е известен обществен деец с богат организационен опит, включително в зараждащото се в България професионално сдружаване.

През февруари-септември 1889 г. е началник на аптечната част при Гражданската Санитарна дирекция към Министерството на вътрешните работи и изповеданията. През същия период по право е член на V Медицински съвет в София. След това отново се посвещава на аптеката си в Русе [4]. Полага усилия против повишаването на цените на лекарствата и за усъвършенстването на аптечното дело в страната [25, с. 10].

Избиран е два пъти за народен представител: III Велико Народно събрание (19 октомври 1886 – 3 август 1887 г.) [18, с. 662], V Обикновено Народно събрание (15 октомври 1887 – 17 декември 1889 г.) [19, с. 336 – 340], [20]. Награден е с орден “За гражданска заслуга” [4], [21].

Умира през октомври 1895 г. [4]. Погребан е като национален герой в Православното гробище в Русе, където са тленните останки на общо 12 национални герои – Баба Тонка, Тих Обретенов, Атанас Обретенов, Никола Обретенов, Анастасия Обретенова, Захари Стоянов, Любен Каравелов, Стефан Караджа, Панайот Хитов, Христо Македонски, Димитър Ценович и Янко Ангелов [22], [26].

1. Я. Ангелов е известен и с името Иван Ангелов, както и с псевдонима Аврамчо Чорапчиев [2, с. 37].

2. **Ангелов Маринов, Янко...** – В: Българската възрожденска интелигенция. Енциклопедия. С., ДИ “Д-р П. Берон”, 1988, 37 – 38.

3. За медицинското учебно заведение в Букурещ, в което следва Я. Ангелов, в българската литературата битуват различни твърдения – аптекарско училище [4], Висша школа по медицина и фармация [5, с. 3],

Висше медицинско училище. Според румънски източник обаче, през 1858 г. е основано Националното училище по медицина и фармация, което от 1869 г. е преобразувано във Факултет по медицина към Университета в Букурещ, а той в наши дни е обособен в Университет по медицина и фармация "Карол Давил" [6].

4. **Аптекар Янко Ангелов.** – Медиц. сборник, т. IV, 1898, № 8, 449 – 627 (неномерирано приложение с портрет към обширната студия "Исторически преглед на Медицинската част в България 15 август 1878 – 15 август 1898)."

5. **Израел, С.** Янко Ангелов – фармацевт, участник в Априлското въстание. – Фармация, 1966, № 5, 3 – 4.

6. <http://www.univermed-cdgm.rd?pid=319> (5 ноем. 2009, 15:20 ч.)

7. **История на България. Т. 6. Българско Възраждане 1856 – 1878.** С., Изд-во на БАН, 1987. 641 с.

8. **Писмо от Янко Ангелов до Христо Ботйов в Букурещ (1876 април 13, Гюргево).** – В: Христо Ботйов. Документи (Архив). Факсимилно издание с разчетен текст и коментар. С., Бълг. писател, 2008, с. 287.

9. През 1978 г. академичната Енциклопедия "България" обяви, че Я. Ангелов "Заедно с Хр. Ботев съставя на фр. език писмото до капитана на парахода "Радецки" [10]. Десет години по-късно буквално същото твърдение публикува и солидната енциклопедия за възрожденските българи [2]. В подробната библиография за Хр. Ботйов липсва научна или поне популярна публикация [11], която да анализира критично дотогавашните версии за авторството и превода на един от най-известните в ботевознанието документи. Този въпрос и до днес не е изследван задълбочено и липсват категорични доказателства за автора на българския текст и преводача. Показателен е фактът, че съставителите на сборника с документалното наследство на Хр. Ботйов проф. Николай Жечев и Цветолюб Нушев (изд. 2008 г.) в коментарните си бележки към писмото до капитана и пътниците на "Радецки" от 17 май 1876 г. не се ангажират с лично мнение, а само отбелязват съществуващите версии (Хр. Ботйов, Атанас Андреев, Георги Апостолов), без да споменават друго име [12, с. 306]. В монографията си известните ботевоведи Иван Унджиев и Цвета Унджиева отбелязват, че в Гюргево Ботйов "отседнал при Янко Ангелов в българското училище и приготвил писмото до капитана на "Радецки", преведено на френски език от А. Андреев" [13, с. 722], но нито посочват източник за това твърдение, нито споменават за споровете по него. От това гледище твърденията за съавторството на Я. Ангелов не са обосновани и са твърде съмнителни.

10. **Ангелов, Янко (Я. А. Маринов)...** – Енциклопедия "България. В 7 т. Т. 1. С., Изд-во на БАН, 1978, с. 77.

11. **Био-библиографски указател и опис на архивни документи. Христо Ботев 1848 – 1876 г. В 2 т. Т. 2. Материали за Христо Ботев в България.** С., НБ "Св. Св. Кирил и Методий", 1994. 824 с.

12. **Христо Ботйов. Документи (Архив). Факсимилно издание с разчетен текст и коментар.** С., Бълг. писател, 2008. 336 с.

13. **Унджиев, Иван и Цвета Унджиева.** Христо Ботев – живот и дело. С., Наука и изкуство, 1975.

14. Според издадения през 1987 г. шести том на академичната "История на България", секретар на БЦБО и Петър Енчев [7, с. 421], а според появилата се през следващата година енциклопедия за възрожденската интелигенция – Я. Ангелов [2]. За изясняването на подобно противоречие е необходимо допълнително проучване.

15. **Боршуков, Георги.** История на българската журналистика 1844 – 1877, 1878 – 1885. С., Наука и изкуство, 1976. 608 с.

16. **Устав на "Обществото на аптекарите в България".** – Славянин (Русе), г. V, № 117, 19 апр. 1884, с. 466.

17. **Райчева, Е.** Създатели на първото аптекарско дружество – продължители на възрожденските традиции в България. – Във: Втори национален конгрес по история на медицината, Велико Търново, 1 – 4 ноем. 1985. Доклади. С., 1985, 233 – 234.

18. **Алманас на българската конституция (По случай създаване Третото българско царство). Учреждаване и прегледи на Конституцията (нейния произход и изменения).** Пловдив, Търг. печ., 1911. XII, 954, VII с., СХСII с. портр.

19. **Стамболов, Стефан.** Парламентарни речи, 1979 – 1894. С., 1995. 552 с.

20. Според авторите на енциклопедията "Бълг. възрожденска интелигенция", Я. Ангелов бил "Неколккратно (подч. м. – И. А.) избиран за народен представител" [2]. Допълнителните проучвания дават основание да се приеме, че той е избиран само два пъти. За тези уточнения дължа благодарност на д-р Румяна Кацарова от РИМ – Пазарджик.

21. Орденът "За гражданска заслуга" е учреден на 2 авг. 1891 г. от княз Фердинанд I. Има шест степени (от тях V и VI ст. – със или без корона) и една специална степен (Велик кръст). Връчван е от 1891 до 1946 г. и от 2003 г. досега. В проучената литература липсват сведения за степента на ордена, с която е награден Я. Ангелов.

22. <http://www.econ.bg/article59625.html> (15 септ. 2005, 17:05 ч.)

23. Според М. Стоянов, в бр. 64 от 11 февр. 1877 г. на "Нова България" Я. Ангелов е посочен като "настоятел" на вестника. В това най-подробно досега изследване на възрожденската литература липсват сведения за дописки с автор Я. Ангелов [24, с. 765].

24. **Стоянов, Маньо.** Българска възрожденска книжнина. В 2 т. Т. 2. С., Наука и изкуство, 1959.

25. **Боева, А., Ст. Мутафов.** Върху историята на медицината и лекарствоснабдяването в Силистрен-

ско до 9.IX.1944 год. – Фармация, 1963, № 3, 7 – 10.

Авторите не посочват първичен източник, за да обосноват, че Я. Ангелов изработва устава на Обществото на аптекарите в България (1884 г.), но добросъвестно отбелязват, че за това твърдение ползват биографични бележки за него, публикувани от П. Данков в “Аптекарска защита”, 1937, № 13, с. 8.

26. Според [2], през 1894 г. Я. Ангелов е избран за “Почетен член на бълг. студентско медико-фармацевтично д-во в Букурещ...” Справката със съвременна литература по следването на българи в чужбина показва обаче, че през периода 1878 – 1894 г. в Букурещ вероятно не повече от трима-четирима българи са завършили медицина и фармация, т.е. към началото на последното десетилетие на XIX в. там като че ли няма дори малка група български студенти по тези специалности, за да възникне между тях необходимост от основаване на дружество. Например, според Ив. Танчев, стипендии получават – един за медицина (1884 – 1889 г.) [27, с. 169] и двама за фармация (1889 – 1891, 1889 – 1892 г.) [27, с. 112 и 128], а според Р. Манафова, след 1898 г. у нас е легализирана само една диплома на фармацевт, завършил преди 1894 г. в Букурещ (1890 г.) [28, с. 143]. От това гледище необходимо е допълнително проучване, за да се установи достоверно историята на крайно неясното българско студентско медико-фармацевтично дружество в Букурещ края на XIX в.

27. **Танчев, Иван.** Българската държава и учението на българи в чужбина (1879 – 1892). С., Изд-во на БАН “Марин Дринов”, 1994. 219 с.

28. **Манафова, Райна.** Интелигенция с европейски измерения. С., УИ “Св. Климент Охридски”, 1994. 317 с.

Капитан **НИКОЛАЙ БАЛБЕКОВ**

Подпоручик Николай Николаевич Балбеков [1, с. 60] е офицер от 6-и руски сапъорен батальон, който със заповед № 1 от 13 септември 1878 г. по създаденото през същия ден Управление на сапъорната и военноинженерна част на Българската земска войска е назначен за младши офицер в новосформираната строева сапъорна рота. Той е един от четиримата офицери на първото формиране на бъдещите български инженерни войски [2, с. 28 – 29]. На 16 април 1879 г. Н. Балбеков е произведен в чин поручик [3], на 30 август 1882 г. – капитан [1, с. 60].

През март 1883 г. на основата на Софийската и Русенската сапъорна рота, квартируващи в Шумен, е създадена пионерна дружина с четири роти. Кап. Н. Балбеков е назначен за командир на втора пионерна рота [2, с. 35]. Мобилизацията, обявена на 6 септември 1885 г., “заварва пионерната дружина преместена от Шумен в Русе” [2, с. 38]. В изпълнение на заповедта на руския император Александър III от 9 септември 1885 г. за отзоваването на руските офицери от България напуска поста си [4], след което липсват сведения за него.

1. **Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г. Т. 1 А-В, т. 2 Г-З.** С., Изд-во на МО “Св. Г. Победоносец”, 1996. 328 с.

2. **История на инженерните войски на България.** С., ВИК “Св. Г. Победоносец”, 1992. 268 с.

3. Според “Офицерският корпус...”, Н. Балбеков на 16 апр. 1878 г. е произведен в чин подпоручик и поручик [1, с. 60]. Второто производство очевидно е печатна грешка (1878 вместо 1879 г.), още повече че според заповед № 1 от 13 септ. 1878 г. по Управлението на сапъорната и военноинженерна част той има чин подпоручик.

4. Доказателство за отзоваването на кап. Н. Балбеков от България заедно с руските офицери заради отрицателната реакция на руския император Александър III към Съединението е и фактът, че след него в командването на пионерните роти са извършени редица временни назначения, докато към края на септ. 1885 г. титулярен командир на втора пионерна рота стане поручик Григорий Грынчаров [2, с. 39].

Капитан АНДРЕЙ БЛЪСКОВ (1857 – 1943 г.)

Андрей Райков Блъсков е роден на 21 февруари 1857 г. в Шумен, в семейството на известния възрожденски учител и книжовник Райко (Рашко) Илиев Блъсков. През 1870 – 1875 г. учи в Априловската гимназия в Габрово. Участва в подготовката на Априлското въстание като куриер на революционните комитети в Габрово, Търново и Горна Оряховица [1]. От октомври 1876 до юли 1877 г. завършва младшия клас на Одеското пехотно юнкерско училище. По негова молба е освободен от училището и постъпва като доброволец във 2-ра дружина на Българското опълчение. Като опълченец през Руско-турската освободителна война 1877 – 1878 г. участва в боевете край Стара Загора (19 юли 1877 г.), на Шипка (9 – 13 август с.г.) и при Шейново (28 декември 1877 г.). След войната моли писмено началник-щаба на Българското опълчение да получи разрешение да довърши обучението си в Одеското пехотно юнкерско училище, но по неизяснени причини молбата му остава без последствие [2, с. 11 – 14].

На 21 февруари 1878 г. е произведен в чин прапорщик [3, с. 78]. Отначало е командирован към сапърните роти, но със заповед № 31 от 29 март 1879 г. по Българската земска войска е назначен в 22-ра Пазарджишка пехотна дружина [4, с. 29]. През 1880 – 1884 г. завършва Николаевската академия на Генералния щаб в Санкт Петербург [5, с. 51], [6]. Непосредствено след това се завръща в България и е назначен в 8-а пехотна дружина [3, с. 78] (от 4-а пехотна бригада с щаб в Шумен). На 12 октомври 1884 г. е формиран 5-и пехотен Дунавски полк с щаб в Русе, след което пор. А. Блъсков става командир на рота в него. На 24 март 1885 г. е произведен в чин капитан [10].

След Съединението на 6 септември 1885 г. руските офицери са отзовани от българската войска и на тяхно място са назначени български офицери. Към 15 септември с.г. кап. А. Блъсков е вече командир на 5-и пехотен Дунавски полк [11]. През Сръбско-българската война 1885 г. е началник на Сливнишкия отряд, т.е. на най-важната позиция в стратегическо отношение за София. На Сливнишката позиция българските войски под неговото командване успяват в тежките боеве в началото на ноември 1885 г. да отблъснат многократно превъзхождащите ги сръбски войски. В това сражение кап. А. Блъсков е тежко ранен.

След войната отново е командир на 5-и пехотен Дунавски полк. Участва в преврата на 9 август 1886 г. с цел дестронизирането на княз Александър I, но се проявява с непоследователност. Отначало подкрепя офицерите-превратаджии, а след неуспеха им отново застава на страната на княза [12, с. 83, 89, 183], [13, с. 61]. Заради участието му в заговора със заповед от 22 август 1886 г. на регентите е уволнен от военна служба и зачислен в запас [14],

[15]. През 1887 г. е реабилитиран и отново назначен във войската [2, с. 19]. Служи до 1904 г., когато излиза в запас с чин генерал-майор [3, с. 78].

Дългогодишен председател е на поборническо-опълченското дружество “Шунка” в Габрово и Централното поборническо-опълченско дружество в София [2, с. 19 – 20].

Автор на книгите [18, с. 192]:

- **Македония.** [С.] (Щаб на армията) [1904]. 134 с.
- **Опълченците в предвечерието на 50-годишнината от Шипченската епопея.** С., печ. Арм. военно-изд. фонд, 1924. 15 с.

През 1922 г. А. Блъсков прави ценен принос за историята на телефона в България, като публикува спомену за участието си в осветяването на новопостроената сграда на Народното събрание на 25 ноември 1884 г. и извършеното същия ден първо телефонно предаване в София. То е осъществено между квартирата на кап. Константин Нукифоров, кап. Петър Груев и пор. А. Блъсков, от една страна, и квартирата на началника на артилерийата полк. Н. Решетин, от друга [19], [20].

Съществуват и други свидетелства за чувството за историчност на А. Блъсков. През 1927 г. руското литературно-художествено списание “Перезвоны” помества негов спомен за опълченските сражения на Шунка [24]. Осем години по-късно участва в публичен спор за изясняването на истинския спасител на Самарското знаме в боя на 19 юли 1877 г. при Стара Загора, проявявайки гражданска доблест, като отрича широко разпространената и до днес версия за опълченеца Никола Корчев [25], [26]. През 1937 г. публикува спомените си за тържественото пренасяне на костите на Г. С. Раковски от Букурещ в България [31]. През 1938 г. участва в остра дискусия дали през февруари 1887 г. арестуваният след офицерските бунтове в Силистра и Русе Олимпий Панов е изтезаван, преди да бъде осъден на смърт и разстрелян [32], [33], [34].

На 7 февруари 1923 г. е обявен за почетен гражданин на Габрово [23, с. 13].

Награди: Руски знак за отличие на военния орден “Св. Георгий” – IV ст. (1878 г.), орден “За храброст” – IV ст. (1885 г.), руски орден “Св. Анна” – II ст. (1902 г.) и др.

Умира на 27 ноември 1943 г. в София.

1. **Блъсков, Андрей Рашков (Райков)...** – В: *Българската възрожденска интелигенция. Енциклопедия.* С., ДИ “Д-р П. Берон”, 1988, 69 – 70.

2. **Маринов, Илия.** *Синове на отечествен дълг.* Кн. 1. С., Изд-во на МО “Св. Г. Победоносец”, 1994. 235 с.

3. **Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г. Т. 1 А-В, т. 2 Г-З.** С., Изд-во на МО “Св. Г. Победоносец”, 1996. 328 с.

4. **История на инженерните войски на България.** С., ВИК “Св. Г. Победоносец”, 1992. 268 с.

5. **Танчев, Иван.** *Българи в чуждестранни военноучебни заведения (1878 – 1912).* С., ИК “Гутенберг”, 2008. 260 с.

6. В литературата са разпространени противоречиви твърдения за периода на обучение на А. Блъсков в руската военна академия: за началото – 1880 г. [5, с. 51], 1882 г. [7, с. 241] и 1883 г. [2, с. 14], за завършването – 1884 г. [1], [5, с. 51] и 1885 г. [2, с. 14], [8, с. 27]. За достоверно приемам сведенията на Ив. Танчев: 1880 – 1884 г. [5, с. 51]. От една страна, той е проучвал първична документация, от друга, според изследване на Ел. Стателова към 1881 г. в Санкт Петербург следват редица български офицери, вкл. А. Блъсков [9, с. 127].

7. **Маринов, Илия.** Генерал-майор Андрей Райков Блъсков. – Изв-я на ВИНД, т. 19 – 20, 1995, 239 – 246.

8. **Блъсков, Андрей Райков...** – В: Съединението 1885. Енциклопедичен справочник. С., ДИ “Д-р П. Берон”, 1985, 27 – 28.

9. **Стателова, Елена.** Биография на българския дух (Родът Паница). С., АИ “Проф. М. Дринов”, 1997. 307 с.

10. **Приказ № 17 от 24 март 1885 г.** (на военния министър). – Държ. вестник, № 29, 28 март 1885, 5 – 6.

11. **Г-н капитан Кузмински, който от няколко дни се намира арестуван на парахода “Взрыв”...** – Славянин (Русе), № 17, 17 септ. 1885, с. 67.

12. **Радев, Симеон.** Строителите на съвременна България. В 2 т. Т. 2. С., Бълг. писател, 1990. 695 с.

13. **Попов, Радослав.** България на кръстопът. Регентството 1886 – 1887. С., УИ “Св. Кл. Охридски”, 1991. 512 с.

14. **Приказ № 65 от 22 август 1886 от регентите по военното министерство.** – Държ. вестник, № 93, 30 септ. 1886, с. 5.

15. С. Радев допуска неточност в спомените си, като твърди, че заповедта за уволнението на майорите Константин Никифоров и А. Блъсков била издадена на 22 септ. 1886 г. [12, с. 315]. Тази версия е възприета и в съвременни научни публикации [13, с. 140]. Към 23 авг. 1886 г. обаче командир на 5-и пехотен Дунавски полк е вече кап. Обрешков [16].

Докато в случая с датата на уволнението на А. Блъсков става дума за разбираема неточност в мемоарен документ, публицистът Илия Маринов съзнателно изопачава поведението му по време на събитията, свързани с преврата на 9 авг. 1886 г., опитвайки се целенасочено да героизира образа му с типичен марксистко-ленински подход: “Застава твърдо на страната на временното правителство, убеден, че то ще работи за интересите на народа и за сближаване на родината с освободителката Русия” [2, с. 18]. При това авторът цитира втория том на “Строителите...” от С. Радев [2, с. 21], следователно запознат е с нелицеприятната истина за мястото на майор А. Блъсков в описваните събития.

Отначало той наистина застава на страната на превратаджиите и дори на 9 авг. 1886 г. послушно изпълнява нареждането да изпрати от Русе до Оряхово княжеската яхта “Александър I”, за да отведе детронирания български княз извън страната [12, с. 83 и 161]. След енергичната намеса на Стамболов за организирането на контрапреврата, “Бидейки обаче нерешителен – загрижен сѐ да си пази една врата, – той (А. Блъсков – И. А.) се представи пред Стамболова не като привърженик на една революция, а като човек на законността” [12, с. 67]. Когато на 17 август с.г. княз Александър I се завръща и тържествено е посрещнат в Русе, майор Блъсков отново застава на негова страна и дори “сниши коляното си и му целуна ръка” [12, с. 183].

Илия Маринов представя твърде героично и изопачено и арестуването на А. Блъсков в Русе в края на 1886 г. [2, с. 18 – 19]. Според подробно описание на събитието от един от тогавашните арестанти, публикувано само три години по-късно, той не е преследван целенасочено, а е затворен при случайно стечение на обстоятелства през ноември с.г. [17, с. 272] в Окръжното управление – Русе, наречено по онова време “Мантовата гробница” заради мъченията над арестуваните по нареждане на окръжния управител Димитър Мантов. Уплашен от отправените му заплахи, А. Блъсков “коленичил пред сополивите Мантови хайдуци и са е молил да го съжелат, да не го мъчат” [17, с. 272]. След около един час майка му се застъпва за него и веднага е освободен [17, с. 272 – 273].

16. **Обявление № 4566 от 23 август 1886 от Командующий 5-й Дунавски полк капитан Обрешков.** – Държ. вестник, № 83, 4 септ. 1886, с. 1.

17. **Пенов, Телемах Х.** Мантовата гробница. Русе, 1889. – В: Драганов, Боян. Зад завесата на големите скандали 2. Русе, АХАТ, 2009, 237 – 300.

Текстът е публикуван по оригиналното издание от 1889 г. без никаква редакторска намеса.

18. **Български книги 1878 – 1944. Библиографски указател.** Т. 3. С., НБКМ, 1978. 428 с.

19. **Блъсков, А.** Освещаване сградата на Народното събрание. Първият телефонен разговор в София. – Сила, г. III, № 11, 10 юни 1922, 14 – 16.

20. Сведенията за първия телефонен разговор в София е публикувано в историко-техническата литература още през 1968 г. [21, с. 237], но без да е посочен първоизточникът. Оттогава до наши дни [22, с. 51] то е цитирано многократно с редица неточности и без да е издирен споменът на А. Блъсков [15], който е пряк свидетел на събитието. Най-същественото различие между досегашни твърдения и оригиналния текст на мемоариста е фактът, че според него “Инсталацията на телефона се извърши от капитан Груев, който тогава служеше при щаба на българската артилерия, отдето бяха взети нужните апарати и материали” (подч. м. – И. А.) [19, с. 15], докато от 1968 г. насам е прието, че двата телефонни апарата са донесени от завърна-

лите се през 1884 г. от Русия група български офицери. От друга страна, Физико-медицинското общество в София насрочва на 1 март 1881 г. публично четене с демонстрация на телефон, но липсва потвърждение дали наистина е извършена. От това гледище навлизането на телефона в София се нуждае от допълнително проучване.

21. **Цонев, Младен.** Сбогом, барон Хирш! С усмивка за миналото на техниката в България. С., Нар. младеж, 1968. 312 с.

22. **100 неща, които трябва да знаем за техническия прогрес на България. Развитие и постижения.** С., Изд-во Световна библиотека, 2008. 80 с.

23. **Почетните граждани на Габрово.** Габрово, Държ. архив – Габрово, 2003. 101 + 6 с.

24. **Цонев, Младен.** Неизвестните биографии на основателите. – Наука и общество, № 3, 24 март 2005, 6 – 7.

25. **Бльсков, А.** По въпроса за Самарското знаме. – Мир, № 10463, 4 юни 1935, с. 3.

26. На 17 май 1935 г. във в. “Мир” е поместена статия, която отрича версията за опълченец Никола Корчев като спасител на Самарското знаме [27]. Тя е внушена на българското общество най-вече чрез известната картина “Самарското знаме” (1911 г.) на Ярослав Вешин, на която като знаменосец е изобразен опълченецът Никола Корчев. Тази версия е широко разпространена и до днес в историческата литература, битова и в интернет. Доколко историографията заобикаля щекотливия въпрос, показват редица съвременни публикации. Известният специалист по история на бойните знамена Иван Иванов предпочита в монографията си да отмине с мълчание кой всъщност спасява прочутата българска светиня [28, с. 56]. Най-нова академична военна история дипломатично твърди, че “Българският опълченец Никола Корчев и руският унтерофицер Тома Тимофеев го спасяват” [29, с. 328]. Значително по-голяма смелост проявява сайтът на Военната академия “Г. С. Раковски”, който приема, че знамето е “спасено от Фома Тимофеев и Никола Корчев” [30]. Дали на съвременните историци е известна статията на опълченец А. Бльсков, който категорично определя версията за Н. Корчев като “несъстоятелни претенции”?

27. **Истината за спасяването на Самарското знаме.** – Мир, № 10463, 4 юни 1935, с. 3.

28. **Иванов, Иван.** Български бойни знамена и флагове. С., Св. Г. Победоносец, 1998. 176 с.

29. **История на българите. Т. 5. Военна история на българите от древността до наши дни.** С., Знание, Труд, 2007. 740 с.

30. http://rdsc.md.government.bg/BG/About/Voennaistoria/2_19_1878.php (24 юли 2010, 9:15 ч.).

31. **Бльсков, генерал.** За костите на Раковски (По повод статията на г. П. Матеев в “Мир” 18.II.37). – Мир, № 10981, 26 февр. 1937, с. 1.

32. **Бльсков, А.** Една важна поправка за г-н П. М. Матеев. – Мир, № 11420, 20 авг. 1938, с. 5.

33. **Бльсков, А.** Поправка на поправката на г-н П. М. Матеев (За Олимпий Панов). – Мир, № 11450, 24 септ. 1938, с. 4.

34. Повод за спора около ареста на О. Панов през февр. 1887 г. става статията: Матеев, П. Олимпий Панов. – Мир, № 11385, 9 юли 1938, с. 3 [32]. Нейният автор отрича О. Панов да е изтезаван, докато А. Бльсков категорично твърди обратното. Отначало той е подкрепен от друг автор [35], после П. Матеев отново отрича [36], след което А. Бльсков е принуден да признае, че не е пряк свидетел, а е ползвал спомени на други лица [33]. Според арестувания през февр. 1887 г. Т.Х. Пенев, майор О. Панов е изтезаван жестоко един ден преди разстрела му [17, с. 280 – 282].

35. **Иванов, Дончо.** Бит ли е Олимпий Панов. Свидетелствуване на Никола Константинов, бивш министър. – Мир, № 11428, 30 авг. 1938, с. 3.

36. **Матеев, П. М.** Пак по изтезаването на Олимпий Панов. – Мир, № 11432, 3 септ. 1938, с. 5.

Механик **КОНСТАНТИН БОЖКОВ** (1857 – 1942 г.)

Константин Рагоев Божков е роден на 11 декември 1857 г. в Стара Загора [1]. През 1875 – 1879 г. последователно е учител в родния си град, полицейски писар в Кърк-клаусе (Лозенград) и учител в Сливен. От август 1879 до септември 1885 г. учи и завършва Техническата артилерийска школа в Санкт Петербург [3]. По време на обучението си проявява интерес към дейността на Славянското благотворително общество в Санкт Петербург и информира българската общественост за нея чрез свои дописки във в. “Славянин” (Русе).

След като се завръща в България, е назначен в Артилерийския арсенал в Русе (отначало – за технически майстор, после – да завежда механическото отделение). На 23 януари 1885 г. преминава на работа във Флотилията и Морската част в Русе, където е назначен за механик II р. и му възлагат да завежда флотската Техническа школа. Той е първият българин – началник на тази школа (днес ВВМУ “Н. Й. Вапцаров” – Варна), и първият българин – флотски механик. Ръководи Техническата школа (най-старото техническо учебно заведение в България) от януари до септември 1885 г. и от декември 1885 до април 1886 г. Същевременно, през 1886 – 1903 г., в нея е и преподавател по механика, физика, технология и алгебра.

К. Божков има основополагащ принос за практическото внедряване на галванотехниката в България. В галванотехническото отделение, устроено през 1885 г. към Техническата школа в Русе, той започва първото у нас специализирано обучение по теория и практика на галванотехниката. Всъщност К. Божков е и един от първите български специалисти с професионална подготовка в областта на електротехниката.

Той е първият българин – началник на Флотския арсенал в Русе (октомври-декември 1885 г., август 1887 – февруари 1898 г.). По време на неговото 12-годишно управление този арсенал се утвърждава като кораборемонтно предприятие, за пръв път в България започва производството на самоходни плавателни съдове, изработени са първите сложни корабни изделия като парните машини за катерите “Амалия” (1891 г.) и “Калиакрия” (1898 г.), парните котли за тях и за миноноските, няколко парни брашпила за флотските параходи [5]. С допущката си “Катерите” (1898 г.) [6] става първият, който насочва вниманието на обществеността у нас към необходимостта от развитието на българското корабостроене, а нейните редове дори днес са полезен урок по морскостопанска далновидност за всеки нашенски политик, гръзнал да решава съдбата на тази индустрия.

През февруари 1899 – август 1906 г. К. Божков завежда Флотския арсенал във Варна и съществено допринася за утвърждаването му като кораборемонтно предприятие за военни и граждански кораби. Пенсioniра се през 1906 г., но до края на живота си е духовно свързан с българския военен флот. Най-високото му военно звание е полковник (от 30 януари 1920 г.).

К. Божков притежава силно развито чувство за историчност. През 1933 – 1934 г. публикува обширния мемоарен труд “Бележки и спомени по Морската ни част” [7], [8], който съдържа спомените му за военния флот през 1879 – 1906 г. Дори и в наши дни те са един от най-ценните източници за следосвобожденската флотска история, включително за историята на Българското техническо дружество в Русе (1885 г.)

К. Божков има неоценима заслуга като биограф на легендарния Капитан Петко войвода. Флотският механик е негов доверен приятел през 1899 – 1900 г. и единствено пред него прочутият войвода разказва спомени за хай-

душкия си живот. Благодарение на К. Божков биографията на Капитан Петко войвода беше обогатена с голям брой неизвестни факти.

Той е най-активната фигура след П. Кузмински в подготовката за създаването и дейността на Българското техническо дружество в Русе. По време на обучението си в Санкт Петербург посещава публични беседи в Императорското Руско техническо дружество (вероятно още 1882 – 1883 г.) и става първият българин, който проявява интерес към общественото сдружаване на техническата колегия [9]. Първи (септември 1884 г.), чрез дописка във в. “Славянин” (Русе), запознава българската общественост с дейността на една научно-техническа организация, респективно с ИРТД, и представя един от най-видните членове на ИРТД – инженер-механик П. Д. Кузмински [10]. И отново първи (януари-февруари 1885 г.) популяризира предстоящото основаване на Българското техническо дружество, като анонимно публикува трите статии “Пак по техниката”, които и до днес са единственото свидетелство поне за част от проектоустава на дружеството [11]. К. Божков е автор на единствената дописка, представлява техническата дейност на БТД [12], благодарение на него историографията разполага и с единствената информация от съвременник за историята на дружеството, включително със списъка на членовете му [7, с. 146 – 148].

Макар и вече на възраст, продължава да разширява квалификацията си: през 1906 г. получава свидетелство за майстор по железарство, през 1922 г. – свидетелство за счетоводна квалификация. Има широки интереси и предприемчив дух. Дълги години получава руското списание “Нива”, включително заради публикуваните в него клавирни пиеси, цени българската народна песен (описва над 30) и ратува за нейното съхраняване, оставя ценен ръкопис за ранната история на флотската музика в България.

Проявява се и като щедър дарител. Когато през 1899 г. се премества от Русе във Варна, дарява на Община Русе място за построяването на черква “Св. св. Константин и Елена”. Волята му не е изпълнена, но в знак на благодарност русенци години наред наричат част от града си Божковата махала.

Умира на 29 януари 1942 г. в София.

Негова внучка е ст. н.с. I ст., д. изк. Анна Илиева – учен с международна известност заради значителните си заслуги за утвърждаването на научната дисциплина етнохореология, носител на почетния знак “Марин Дринов” (най-високото академично отличие) от 2004 г. ”за извънредно високия ѝ принос за развитието на българската етнохореология и фолклористика...”

В Алеята на преподавателите, открита през май 2006 г. във ВВМУ “Н. Й. Вапцаров” – Варна (21 барелефа), барелефът на К. Божков е поставен на едно от двете централни места в нея [13].

1. Подробна биография на К. Божков публикувах през 2006 г. [2, с. 280 – 310]. Поради това тук представям само основни моменти от нея, като правя и кратък критичен прочит на издирени междуременно материали.

2. **Алексиев, Иван.** Омаяни от кораби мъже. Деици на българското корабостроене и кораборемонт до 30-те години на ХХ в. В 2 т. Т. 1. Варна, ИК “Морски свят”, 2006. 431 с.

3. В подробната биография на К. Божков приех, че той завършва Техническото артилерийско училище в Санкт Петербург [2, с. 282], което е буквален превод на руското наименование Техническая артиллерийская школа, т.к. към 2006 г. не разполагам със сведения за историята на артилерийското образование в Русия през ХІХ в. Междуременно от руски сайтове в интернет установих, че в системата на руските военни учебни заведения има както школи, така и училища. Поради това по-точният превод на въпросното учебно заведение е **Техническа артилерийска школа** (от 1910 г. – Техническото училище артиллерийского ведомства; от началото на І световна война прекратява дейността си).

Исторически факт е, че той е **артилерийски техник и няма морско образование**. Няма и инженерна подготовка, поради което не може да бъде и “първият български инженер във флота”, както уверява Вл. Клисуров [4]. Най-високата професионална квалификация, която официално е призната при легализирането на дипломата му, е асистент-инженер, т.е. полувише образование [2, с. 282]. Това обяснява и факта, че на визитката си К. Божков не използва инженерна титла, което от друга страна свидетелства за неговата почтеност.

4. <http://www.deltanews.bg/index.php?d=1800> (1 дек. 2009, 9:40 ч.)

Статията “Два града спорят за първия корабостроител” от Владимир Клисуров е поместена в сайта на 19 февр. 2009 г., а оттам твърде лекомислено е взимана и в сайта “БГ История”. Според автора, Стара Загора и Габрово “повече от век” спорели дали К. Божков или инж. Иван Родев бил първият български корабостроител. Тъй като от 1980 г. досега целенасочено съм проучвал живота и делото на двамата известни морски дейци [2, с. 280 – 310, 366 – 384], дръзвам да твърдя, че в морската историография подобен спор не е известен, защото просто няма място за него. Освен това въпросната статия гъмжи от грешни сведения, компилирани или изфантазирани от автора, поради което е безсмислено тук да ги коментирам поотделно. Виждам се принуден обаче да засегна само някои от тях, доколкото са свързани със сегашното кратко изложение на биографията на К. Божков.

5. Вл. Клисуров неправилно твърди, че К. Божков “конструира първия български самоходен кораб” [4]. Ако авторът познаваше поне бегло биографията му, щеше да знае, че в морскоисторическата литература няма нито една що-годе достоверна податка за евентуално предварително разработена конструкторска документация за катера “Амалия”, камо ли нейният автор да е К. Божков [2, с. 334].

6. **Божков, Константин.** Катерите. – Илюстрация Светлина, 1898, № X – XI, с. 21.

7. **Божков, Константин.** Бележки и спомени по Морската ни част. – ВИС, 1933, № 13, 110 – 160.

8. **Божков, Константин.** Бележки и спомени по Морската ни част. – ВИС, 1934, № 16, 84 – 121.

9. Според разпространени в интернет сведения, К. Божков бил член на ИРТД [4]. Досега обаче никой не е издирил и публикувал някакъв що-годе достоверен документ, въз основа на който поне да се допусне възможността за подобно членство.

10. **Божков.** Вчера 25-й септември в Императорското Русско Техническо общество... _ Славянин (Русе), № 35, 4 окт. 1884 (дописка от С.-Петербург, 26 септ. 1884).

11. Вл. Клисуров уверява, че едва след построяването на парния катер “Амалия” (1891 г.) К. Божков “се впуска в усилена работа в първото българско техническо дружество” [4]. Очевидно авторът няма дори бледа представа за историята на дружеството, което развива дейност само през 1885 г. Пак според него (В.К.), К. Божков за известно време дори участвал “в редакторския колектив на списание “Славянин”, което изобщо не е възможно, защото такова списание не съществува.

12. **Б-в.** В неделя 5-ий Май... – Славянин (Русе), № 117, 7 май 1885, с. 467.

13. През 2005 г. благодарение на Мариана Бърчева от Регионалния исторически музей – Русе, беше издаден преводът на спомените на руския флотски офицер Еспер Александрович Серебряков [14], който под името Едуард Николаевич Бланк служи във Флотилията и Морската част в Русе през периода края 1885 – август 1886 г. Този мемоарен документ е много интересен за българската морска историография и русенската историчка заслужава искрено уважение за издаването му. От друга страна обаче, тя приема твърде доверчиво спомените на Е. Серебряков (Бланк), в които на редица места прозира пристрастие, гарнирано със странно съчетание от отбелязване на детайли, а премълчаване на съществени събития като например кога получава писмото на Вл. Луцки с предложението да постъпи в българския флот, кога е назначен като временно изпълняващ длъжността и кога – като титулярен завеждащ Флотилията и Морската част. Освен това редица негови твърдения противоречат на досегашни научни публикации и други мемоарни документи с доказана висока степен на достоверност и най-малкото е необходимо критичен сравнителен анализ. Това не влиза в задачите на книгата ми, но тук се налага да засегна твърденията на Е. Серебряков (Бланк) за К. Божков.

Според Бланк К. Божков бил “обикновен учител” [14, с. 47], но той е завършил Техническата артилерийска школа в Санкт Петербург, призната у нас през 1903 г. за полувисше техническо училище, а многогодишната му пионерна дейност в българското корабостроене и кораборемонт е доказателство за високата му техническа квалификация. От друга страна, далеч по-квалифициран от Бланк флотски специалист като инженер-механик П. Кузмински сигурно не би привлякъл К. Божков на работа във Флотилията и Морската част,

още по-малко би му поверил ръководството на Техническата школа.

Бланк сам си противоречи, като правилно признава, че Флотският арсенал – Русе (известен като Русенски портови завод), е на негово разпореждане [14, с. 48], а внушава, че Божков “уволни няколко опитни шлосери-немци и на тяхно място постави неквалифицирани работници” [14, с. 47]. С подобни широки права не разполагат нисови ръководители в граждански предприятия, камо ли да е допустимо във военна структура.

Бланк съобщава, че назначеният по негово предложение руски nihilist Александър Булигин да завежда Флотския арсенал бил “завършил политехника в Цюрих” [14, с. 47], но според спомените на К. Божков той (А. Б.) сам твърдял, че “учил се бил в някаква техническа школа във Винтер-Тур” [7, с. 156]. В швейцарския град Винтертур през 1874 г. е основан техникум с пет училища, три от които са технически – за строителни механици, машинни техници и геометри (земемери) [15]. Вероятно А. Булигин е учил в някое от тях, не е изяснено и дали изобщо го е завършил. Ако оставим настрана въпроса за съмнителната му техническа подготовка, Бланк е твърде пристрастен, като привлича пребиваващия в Швейцария свой политически съратник, а недоволства от възмущението на К. Божков и други българи против протежирането на чужденци, заемащи български работни места [14, с. 47 – 48], и внушава на руския читател, че лошите българи правят това единствено и само по партизански причини. Всъщност Бланк изключително субективно представя острия по онова време проблем за насърчаването на български специалисти (работници) и производството на български стоки. Той е толкова труден за разрешаване, че дори четири десетилетия по-късно БИАД все още публично го обсъжда.

Бланк твърди, че по повод на назначенията на чужденци вместо българи “Божков и другите уволнени от завода пишеха постоянни доноси до началниците и статии в така наречения “русофилски опозиционен вестник”. Нещо повече, дори за доставка на въглища “пак статии, доноси и т.н.” [14, с. 48]. Днес практически е невъзможно да се установи дали някой е писал доноси, но вестникът положително е “Славянин”, а в него нито такова изобилие от статии, нито поне една на подобна тема не се среща. Преглеждал съм броевете му от 1885 – 1886 г. и издирих интересни материали от и за П. Кузмински например, но нито една от К. Божков или друг автор по засегнатия от Бланк въпрос.

И това далеч не са единствените грешки, неточности, полуистини и пристрастия на мемоариста Е. Серебряков (Бланк), но тук засягам най-вече спомените му относно К. Божков.

14. **Серебряков, Еспер Александрович.** Преживелиците на един руснак в България (1885 – 1886). Спомени на морския офицер Еспер Серебряков. Русе, Авангард Принт, 2005. 96 с.

15. http://pd.zhwin.ch/dokumente/doku2_254_2.pdf (30 юни 2010, 16:10 ч.).

Поручик **НИКОЛАЙ БОЛМАН**

Николай Андрианович Болман [1, с. 89] е руски подпоручик, назначен на 12 март 1883 г. като адютант по строевата част в дружинния щаб в новоформираната пионерна дружина на Българската земска войска [2, с. 35]. На 30 август е произведен в чин поручик.

Към 1 януари 1885 г. пионерната дружина квартирува вече в Русе и това, наред с военнотехническата му специалност, е предпоставка за проявения интерес към членството му в БТД.

По неизвестна причина след Съединението на 6 септември 1885 г. не напуска страната заедно с отзованите руски офицери и остава да служи в българската войска. Междувременно е произведен в чин капитан и към края на септември 1885 г. е назначен за титулярен командир на трета рота в пионерната дружина. За участието му в Сръбско-българската война 1885 г. е награден с ордена “Св. Александър” – V ст. с мечове [2, с. 35 и 47].

На 19 февруари 1887 г. в Русе капитанът в оставка Н. Болман участва активно в офицерския метеж. След неуспеха му прави опит да избяга в Румъния, но е ранен и заловен още същия ден. На 20 февруари с.г. военнополовиците го осъжда на смърт чрез разстрел. Тъй като е руски поданик, при-

съдата му не е изпълнена, а той е изгонен от страната [3, с. 349 – 350].

1. **Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г. Т. 1 А-В, т. 2 Г-З.** С., Изд-во на МО “Св. Г. Победоносец”, 1996. 328 с.

2. **История на инженерните войски на България.** С., ВИК “Св. Г. Победоносец”, 1992. 268 с.

3. **Попов, Радослав.** България на кръстопът. Регентството 1886 – 1887. С., УИ “Св. Кл. Охридски”, 1991. 512 с.

Д-р ЛУКА ВАНКОВ **(ок. 1857 – 1931 г.)**

Лука Иванов Ванков е роден в Свищов ок. 1857 г. [1], [2]. Син е на свищовския гражданин от гръцки произход Янко Кириакидис. На няколко години остава кръгъл сирак и е осиновен от свищовския учител Николчо Ванков, тогава приема фамилията Ванков [4, с. 409], [5]. През юли 1867 г. синът на Н. Ванков Симеон е изпратен да учи в Одеса [9, с. 13], но не остава там, а същата година заминава за Николаев и постъпва в Южнославянския пансион на Тодор Минков [10, с. 15]. Заедно с него в този пансион започва да се учи и Лука като стипендиант на Славянското благотворително общество в Москва [1, с. 311]. Вероятно около май 1875 г. завършва Николаевско-Александровското реално училище, което предоставя всъщност техническо образование [11], и това в немалка степен обяснява интереса на Лука десетина години по-късно към дейността на БТД.

През 1875 г. постъпва в Медицинския факултет на Московския университет [12], където завършва медицина (1881 г.). Междувременно, през Руско-турската война 1877 – 1878 г., е доброволец при медицинското обслужване на Кавказката армия на Русия [1, с. 311 – 312], [13].

Връща се в България през 1881 г. и е назначен за полков лекар в Шумен [1, с. 312]. Към началото на март 1885 г. е помощник на Главния военен лекар в Русе [16]. През юни 1886 г. военният министър назначава петчленна комисия, включително помощниците на главния лекар на войската д-р Димитър Моллов и д-р Л. Ванков, със задачата да изработи “едно общо положение (наставление – б.а.) за устройството на санитарната част във войската, съгласно с наредбите за мирно и военно време” [17, с. 82 – 83].

Заради връзка с организаторите на детронацията на княз Александър I, извършена на 9 август 1886 г., след потушаването на преврата е арестуван и затворен в Русе, но скоро е освободен, а непосредствено след това емигрира в Русия и работи като земски лекар в Болград [1, с. 312], [18], [25].

През 1892 г. се връща в България [29] и започва работа в Свищов, където към 1894 г. е градски лекар. През 1895 г. се премества със семейството си в София и е назначен за помощник на главния военен лекар. Скоро след то-

ва напуска военната служба [1, с. 312] и през 1895 – 1898 г. е главен градски лекар в София. На тази служба има заслуга за утвърждаването на участъковата медицинска служба в столицата [14]. Когато на 3 юли 1895 г. Стефан Стамболов е посечен от наемни убийци, съдействието на лекарския екип, който се опитва да спаси живота му [20].

Участва в организирането на Лекарския съюз в България през 1901 г. [1, с. 312]. От януари 1903 г. съюзът започва да издава списанието “Летописи на Лекарския съюз в България” (12 броя годишно) и д-р Л. Ванков е първият председател на седемчленния редакционен комитет (до бр. 4 на 1904 г.) [22, с. 438 – 439].

През Балканската и Първата световна война е мобилизиран и взема участие в тях [14] и като санитарен майор е старши лекар на 27-и пехотен Чепински полк (шаб в Пазарджик) от II бригада на Втора пехотна Тракийска дивизия [23].

Видният български хирург проф. Параскев Стоянов с възхищение си спомня: “Д-р Ванков бе отличен лекар по знания и практика... Аз поне не знам друг от нашите колеги така често безвъзмездно да се е притичал на помощ на страдаещи, безразлично дали са богати или сиромаси... Общувах с него и в мене все повече се очертаваше добрият Лука Иванов като идеала за лекар, към който треба да се стремим. Туй бе една от причините да прегърна и аз лекарската професия и да го имам като прототип на лекар-идеалист” [1, с. 312].

Умира на 25 юни 1931 г. в София.

През 1892 г. д-р Л. Ванков сключва брак с Евгения Данева (по баща – Сукнарова), която има три деца – Милка (1887 г.), Данаил (1889 г.) и Иван (1891 г.). От брака им се раждат още две деца – Александър (1894 г.) и Ралина (1899 г.) [28]. Данаил завършва архитектура в Дармщат през 1924 г. [24, с. 823]. Внукът на д-р Л. Ванков ст.н.с. I ст., д.ф.н. Иван Данаилов Ванков е известен инженер по електроника от Института по ядрени изследвания и ядрена енергетика на БАН.

1. **П. И. С.** Д-р Лука Иванович Ванков Кириакиде. – Летописи на Лекарския съюз в България, г. XXIV, 1931, кн. 6, 311 – 314.

Автор на статията е видният български лекар проф. д-р Параскев Иванов Стоянов (1876 – 1940 г.).

2. Въз основа на статията-некролог от проф. П. Стоянов в литературата е прието, че д-р Л. Ванков е роден през 1857 г., но тази година не е потвърдена с първичен източник, не е известно и това дали тя е съобщена приживе от него, или е издирена по спомени на родственици след смъртта му. Прави впечатление твърдението през 1989 г. на неговия внук проф. Иван Д. Ванков, че дядо му е “осиновен от родителите на С. Ванков на **тригодишна възраст, когато остава кръгло сираче**” (подч. м. – И. А.) [3, с. 8], следователно – през 1860 г. Това противоречи обаче на сведението на свищовлията Стефан Ганчев от 1929 г., че Янко Кириакидис – бащата на Лука, към 1862 г. е жив [4, с. 321].

3. **Ванков, Иван Д.** Предговор. – В: Черняк, А. Симеон Ванков. С., Военно изд-во, 1980, 5 – 10.

4. **Ганчев, Стефан.** Свищов (Принос за историята му). Свищов, Междунар. фонд. Ал. Константинов, 1996. 443 с.

Фототипно изд-е на книгата от 1929 г.

5. Родствената връзка между Л. Ванков и семейството на свищовския учител Н. Ванков не е изясне-

на в литературата, различни варианти битуват и за името му.

5.1. През 1929 г. Ст. Ганчев публикува два варианта за гръцкото фамилно име на бащата на Лука – Кириакидис [4, с. 321] и Кириякиди [4, с. 409]. Две години по-късно проф. П. Стоянов пуска в обръщение името Лука Иванович Ванков Кириакиде [1, с. 311], а според съвременна историко-медицинска публикация той е Лука Ив. Ванков-Кириакидзе [6, с. 29]. Приемам фамилията Кириакидис като най-близка до гръцко звучене. Произходът на бащиното име Иванов остава обаче неясен.

5.2. Не по-малко неясна е и родствената връзка на Лука със семейството на Н. Ванков, респ. с неговия син Симеон. Тук за достоверно приемам твърдението на свишовския краевед Ст. Ганчев, което е и най-ранно – от 1929 г. Според податка от интернет, той е местен протоерей и вероятно е разполагал с църковни регистри. Ст. Ганчев твърди, че Лука е “първи братовчед (по майка)” [4, с. 409], следователно майка му е сестра на бащата или майката на Симеон. Друг е въпросът, че след осиновяването на Лука двамата стават братя.

5.3. През 1931 г. проф. П. Стоянов твърди, че Симеон е “вуйка” на Лука [1, с. 311], т.е. Симеон, а не баща му е брат на майката на Лука.

5.4. През 1989 г. проф. Ив. Ванков потвърди, че дядо му е осиновен брат на Симеон, но не се ангажира с по-нататъшно уточнение на родствената връзка [3, с. 8].

5.5. Твърде любопитни версии, но **без никаква обосновка, тиражира Невяна Бъчварова – биографка на С. Ванков**. През 1997 г. тя съобщи, че едно от децата на учителя Н. Ванков е “Ролука (Лука)”, и предположи, че “Вероятно Лука е дете на близък негов (на Н. Ванков – И. А.) роднина” [7, с. 50]. Тази представа за произхода на името Лука е обаче твърде фиволна. През 1998 г. същата авторка отново без обосновка на право подмени името Ролука с Лука (подч. м. – И. А.) [8, с. 39] и възприе версията на Ст. Ганчев от 1929 г., без да го цитира конкретно и да обяснява възникналите противоречия с публикациите на проф. П. Стоянов, Л. Чакалова, А. Черняк и нейната от 1997 г. А в какво се състоят те?

През 1973 г. Л. Чакалова съобщава, че на 25 ян. 1858 г. “в семейството на учителя Николчо Ванков... се появява **шестата поредна рожба... Симеон**... Той имал по-големи братя и сестри: Янко, Екатерина, Христана, **Ролука** и Петър” [9, с. 11]. Същото твърди и А. Черняк (най-задълбоченият биограф на С. Ванков) през 1989 г., но при него името на четвъртото дете е Ралука [10, с. 13]. Както Л. Чакалова, така и А. Черняк не посочват източник, надявам се обаче да са ползвали спомените на С. Ванков от 1929 г. От техните твърдения следва, че към ян. 1858 г. Ролука (Ралука) и Лука са различни деца, защото Лука е роден ок. 1857 г. и става седмото дете при осиновяването му няколко години по-късно, например, според твърдението и на самата Н. Бъчварова, “когато той е 6 – 7-годишен” [8, с. 42], следователно – ок. 1863 – 1864 г.” От друга страна, Ролука (Ралука) е **женско** име с румънски произход. В крайна сметка компилативното хрумване за “Ролука (Лука)” е, меко казано, съвсем неприемливо.

5.6. Според спомените на Александър Л. Ванков, баща му е роден в семейството на Янко и Ралука Кириакиди от Свищов, които умираат съответно през 1857 и 1859 г. Той не отбелязва кога е роден баща му, на каква възраст е осиновен и дали по линия на Ралука Кириакиди Лука има родствената връзка със семейството на Николчо и Севаста Ванкови преди осиновяването му [27]. Тези спомени отново доказват, че Ралука е женско име, силно впечатление прави и фактът, че според А. Л. Ванков, сем. Ванкови няма дъщеря с име Ралука. Приемам това твърдение за достоверно, защото в писани след години спомени биха могли да се допуснат неточности при отбелязване на години, но едва ли някой би забравил братята и сестрите на родителите си.

6. **Куртев, В. и Константин Страшимиров**. Българо-руски и българо-съветски медицински връзки (от Средновековието до 9.IX.1944 г.). С., Медицина и физкултура, 1982. 135 с.

7. **Бъчварова, Невяна**. Малко известни факти за дейността на братята Петър, Янко, д-р Лука и генмайор, проф. инж. Симеон Ванкови в новата ни история. – Научни трудове на Висше военно общовоисково училище “Васил Левски”. Кн. 54. История, Велико Търново, 1997, 45 – 54.

Дълга благодарност на кап. I р., доц. д-р Асен Кожухаров – началник на катедра във ВВМУ „Н. Й. Вапцаров” – Варна, който се отзова на молбата ми да осигури копие от тази трудно достъпна за мен публикация.

8. **Бъчварова, Невяна**. Симеон Николов Ванков – живот и дейност (1858 – 1937 г.). – Изв-я на Истор. музей – Велико Търново, т. XIII, 1998, 38 – 52.

9. **Чакалова, Лариса**. Генерал Симеон Ванков. Биографичен очерк. С., ДВИ, 1973. 108 с.

10. **Черняк, Арон**. Симеон Ванков. С., Военно изд-во, 1989. 159 с.

11. Сведенията за средното и висшето образование на Л. Ванков са много оскъдни и противоречиви. Съвременникът му П. Стоянов съобщава, че завършва гимназия, но не уточнява кога и къде [1, с. 311]. Според енциклопедична статия, “От 1870 г. учи в гимназия в Одеса с руска държавна стипендия”, но годината на завършване не е посочена [14]. През 1997 г. Н. Бъчварова въз основа на архивен източник съобщи, че “В архивните документи на Южнославянския пансион на Тодор Минков през 1872 г. под номера 55 и 56 са записани Лука и Симеон Ванкови, които учат в Николаевско-Александровското реално училище” [7, с. 50]. Тъй като С. Ванков завършва това училище към май 1875 г. [10, с. 17], приемам, че заедно с него тогава и Лука получава средно образование. Това обаче **не е гимназия**.

През 1872 г. в Русия е извършена гимназиална реформа, която въвежда 8-класни класически гимназии и 6-класни реални училища. Целта на реалните училища е “да дават на учащите се в юношеска възраст

общо образование, насочено към практическите нужди на живота и към **придобиване на технически познания**". В много случаи реалните училища имат **допълнителни класове** с три профила: **общ** – за тези, които възнамеряват след завършване на училището да постъпят във висши специални учебни заведения, **механо-технически** и **химико-технически** – за желаещите да получат само средно техническо образование. В зависимост от това учащите се **изучават**... чертане, математика, химия, механика, а в **допълнителните класове** освен това и **проектиране на машини, моделиране, земемерство и нивелация, общостроително изкуство, счетоводство, химична технология, имат и лабораторна практика**" (подч. м. – И. А.). Николаевско-Александровското реално училище е открито на 28 август 1873 г. с допълнителен химико-технически клас и тогава Симеон Ванков се премества там (от Николаевската гимназия) [10, с. 17]. Положително заедно с него се записва и Лука.

12. Медицинският факултет на Московския университет е основан през 1758 г., през 1930 г. е преустроен в Московски медицински институт, от 1990 г. е Московска медицинска академия "И. М. Сеченов".

13. В литературата е възприето, че Л. Ванков получава висше медицинско образование през 1877 г. [1, с. 311], [8, с. 42], [14], т.е. на 20 г. (?). Тъй като завършва реално училище през 1875 г., когато е на 18 г., едва ли за две години е успял да завърши следването си по медицина. От друга страна, прави впечатление, че непосредствено след войната не се завръща в България, а остава в Русия до 1881 г. и вероятно през периода 1878 – 1881 г. е довършил следването си в Москва.

Проф. П. Стоянов, който въвежда версията за 1877 г. [1, с. 311], няма преки спомени за следването на д-р Л. Ванков, защото е роден през 1876 г., т.е. една година преди евентуалното му дипломиране през 1877 г. По този въпрос значително по-достоверен е споменът на известния политик и юрист Петър Пешев (1858 – 1931 г.), който завършва право в Московския университет (1880 – 1884 г.). В мемоарната си книга, издадена през 20-те години на XX в., той съобщава, че когато пристига в Москва да следва (ок. есента на **1880 г.**), **заварва там български студенти, вкл. Л. Ванков** [15, с. 139].

14. **Ванков, Лука Иванов...** – В: Българската възрожденска интелигенция. Енциклопедия. С., ДИ "Д-р П. Берон", 1988, с. 100.

15. **Пешев, Петър.** Историческите събития и деятели от навечерието на Освобождението ни до днес с бележки за живота им. Чудо, видно, преживяно. Трето фототипно изд-е. С., Изд-во на БАН, 1993. 864, XIX с.

Първо изд-е – 1925 г., второ изд-е – 1929 г.

16. **Държавен вестник**, № 26, 14 март 1885 г., с. 7 (т.15).

17. **Куртев Вълчо.** Българското военномедицинско дело. С., Военно изд-во, 1990. 356 с.

18. Обстоятелствата около арестуването на д-р Л. Ванков в Русе след контрапневрата през авг. 1886 г. не са изяснени. Това съобщение е направено през 1931 г. от проф. П. Стоянов, който твърди, че д-р Л. Ванков бил "измъчван в участъка в Русе" [1, с. 312], възприето е и в съвременната литература. Събитията от онова време са описани подробно от пряк свидетел. Тогавашните арестанти са затваряни и измъчвани в Окръжното управление – Русе, придобило мрачна слава като "Мантовата гробница". Затвореният там Телемах Х. Пенев описва само три години по-късно подробно имената на всички арестувани и вида на мъченията, но името на д-р Л. Ванков не е споменато [19].

19. **Пенов, Телемах Х.** Мантовата гробница. Русе, 1889. – В: Драганов, Боян. Зад завесата на големите скандали 2. Русе, АХАТ, 2009, 237 – 300.

20. През 1931 г. проф. П. Стоянов съобщава, че непосредствено след посичането на Стамболов д-р Л. Ванков пръв оказва медицинска помощ и дори "му ампутира двете ръце..." [1, с. 313]. Това най-вероятно е силно преувеличен през годините родов спомен, безкритично тиражиран през 1997 г. от Н. Бъчварова [7, с. 50]. Архивните материали по наказателното дело за убийството на Стамболов (дек. 1896 г.) са публикувани през 1995 г. и от тях става ясно, че първата помощ и ампутацията на двете ръце на Стамболов е извършена от други лекари, разпитвани по време на процеса като експерти. Д-р Л. Ванков не е между тях. Той е разпитан само като свидетел и съобщава, че е извикан по-късно, заварва Стамболов **"окръжен от няколко души лекари**, които му даваха медицинска помощ и **почнах и аз да помагам на лекарите**" [21, с. 136] (подч. м. – И. А.). Нищо повече. Това обяснява и факта, че не е разпитван за самата ампутация.

21. **Убийството на Стефан Стамболов. Наказателно дело № 1103 (Протокол и присъда).** С., Арес прес, 1995. 288 с.

22. **Български периодичен печат 1844 – 1944. В 3 т. Т.1.** С., 1962. 504 с.

23. <http://www.boiniznamenata.com/?action=article&id=188> (30 юни 2010, 12:10 ч.)

24. **Списък на техниците с висше образование, на които е разрешено до 1 октомври 1935 г. право на свободна техническа практика...** – Държ. вестник, № 54, 10 март 1936, 813 – 852.

25. Причините и времето за емигрирането на д-р Л. Ванков остават неясни. Тук приех несигурния спомен на проф. П. Стоянов, но от наскоро издирена дописка във в. "Свобода" от март 1887 г. става известна записка на командира на Преславския полк майор Вичо Диков, писана на 7 февр. 1887 г. от Букурещ до Лука Иванович [26], който по това време все още е в България. Вероятно д-р Л. Ванков емигрира след офицерските бунтове на 17 и 19 февр. с. г. и последвалия процес над участниците в него.

26. **Пъстри истории. Станчев и Заимов.** – Свобода, т. 1, № 41, 25 март 1887, с. 1.

27. **Биографични бележки за д-р Лука Ванков, съставени от неговия син Александър (роден 1894 г.) преди 1945 г. (?), 2 с. (ръкопис).** Съхраняват се в ръкописен вид от неговия племенник ст. н. с. І ст. д.ф.н.

Иван Данаилов Ванков от София. Доколкото са съставени върху страници от бележник, надписан по правописа, отменен през февруари 1945 г., вероятно текстът е подготвен преди това. Дълга благодарност на ст.н.с. I ст., д.ф.н. Ив. Д. Ванков както за машинописното копие на тези биографични бележки и за родословната схема на рода на д-р Л. Ванков [28], така и за предоставеното право да публикувам сведения от тях.

28. **Родословна схема на рода на д-р Л. Ванков, 1 с.** Копия от нея и от биографичните бележки [27], които получих на 4 авг. 2010 г. от ст. н. с. I ст., д.ф.н. Ив. Ванков, се съхраняват в личния ми архив.

29. Времето на завръщането на д-р Л. Ванков от емиграция се нуждае от допълнително изясняване, защото между твърдението на проф. П. Стоянов (1892 г.) [1] и на сина на д-р Л. Ванков Александър (две години след офицерските бунтове през февр. 1887 г., сиреч през 1889 г.) [27] има съществено различие.

Капитан СИМЕОН ВАНКОВ **(1858 – 1937 г.)**

Симеон Николов Ванков [1] е роден на 25 януари 1858 г. в Свищов, в семейството на учителя Николчо Ванков [4, с. 11], [5]. През 1867 – 1873 г. се обучава в Южнославянския пансион на Тодор Минков в Николаев [4, с. 13 – 14], през 1873 г. се премества в Николаевско-Александровското реално училище в същия град, което завършва през пролетта на 1874 г. След това преминава едногодишна руска военна служба и през септември 1876 г. е зачислен като юнкер във Второ военно Константиновско училище в Санкт Петербург [3, с. 18], [6]. Завършва го на 16 април 1878 г., произведен е в чин прапорщик от полевата артилерия и от 25 април с.г. е изпратен в 26-а артилерийска бригада от състава на Действащата армия на Русия в гр. Силиврия, близо до Истанбул [3, с. 20], [4, с. 15], [8], където пристига на 9 май 1878 г. и заема длъжността субалтерн офицер в 4-а батарея [3, с. 21]. Скоро след това е назначен за командир на полубатарея в 1-ва батарея на същата бригада, а през август с. г. – командир на полубатарея в 3-а Търновска батарея на Българската земска войска [3, с. 22].

На 6 февруари 1879 г. със заповед по българската артилерия е формирана комисия с председател подполк. Чудинов (командир на 2-ра пеша артилерийска бригада), на която е поставена задачата да преведе на български език “някои ръководства и статии по артилерийската част, приети в руската артилерия”, а конкретните преводи са възложени на прапоршчиците Константин Никифоров, С. Ванков и Петър Груев [10, с. 359], [11].

От 24 август 1879 г. до 15 май 1883 г. следва и завършва с отличие Михайловската артилерийска академия в Санкт Петербург [3, с. 22 – 25], [14]. Междувременно обаче, на 20 декември 1879 г., е произведен в чин подпоручик [2, с. 118], а през февруари 1881 г. е уволнен от руска военна служба и е зачислен като български офицер в Българската земска войска [3, с. 25], [15].

През юни 1883 г. С. Ванков се завръща в България и е назначен в щаба на началника на артилерията на Българската земска войска. На 30 август с. г. е произведен в чин капитан [2, с. 118] и следващия месец е командирован

в Уралските минно-металургични заводи. Там изучава “подробно процеса на производство на снаряди... След това той заминава за Тулския оръжеен завод, където се запознава с производството и ремонта на стрелково оръжие”. После посещава завода за производство на патрони в Санкт Петербург, за да добие “подробна представа за производството на снаряжни гилзи и патрони за стрелково оръжие” [3, с. 25]. Петмесечната му командировка в Русия завършва през февруари 1884 г., когато е назначен за изпълняващ длъжността началник на Русенския артилерийски арсенал, а по-късно – за титуляр на тази длъжност [17, с. 358], [18].

През 1884 – 1885 г. участва в обществения живот в Русе. На 26 декември 1884 г. там е основано Българо-македонско благотворително дружество (БМБД), което си поставя за задача да подпомага бежанци и да изпраща помощи за Македония. В началото на март 1885 г. между настоятелството на дружеството и група дружествени членове начело с кап. Коста Паница и Никола Живков възниква конфликт, вследствие на който тази група се отцепва и на 16 март 1885 г. в Русе образува Българо-македонски революционен комитет (БМРК) “Искра”, чиято цел е да организира въстание в Македония. Не са публикувани сведения дали С. Ванков е участвал в основаването на БМБД (вероятно да), но той е един от учредителите на БМРК “Искра” [24, с. 106]. На 30 юни 1885 г. БМБД създава Тайна комисия със задачата да набере средства и оръжие за очакваните военни действия за освобождаването на Македония [24, с. 107 – 108]. На 1 юли с. г. С. Ванков е избран за член на Тайната комисия и председателят на настоятелството на БМБД Димитър Вачов е натоварен да разговаря с него по този повод. Вероятно срещата е продиктувана от обстоятелството, че по това време началникът на Артилерийския арсенал в Русе е член на БМРК “Искра”. Два дни по-късно Д. Вачов уведомява настоятелството на БМБД, че С. Ванков е дал съгласието си за член на Тайната комисия, но при условие да не се разгласява участието му в нея [25, с. 241 – 242]. Дали той (С.В.) е уведомил председателя на БМРК “Искра” К. Паница, че ще участва в дейността на БМБД, остава неизвестно.

С. Ванков е председател на БТД, но **няма принос за създаването на дружеството и има скромна роля в дейността му.**

На 23 септември 1885 г. под предлог за лечение в Букурещ началникът на Флотилията и Морската част в Русе кап.-лейт. З. П. Рожественски напуска завинаги страната. Към 25 септември на неговия пост вече е назначен кап. С. Ванков, който “едновременно с това завежда Местните артилерийски учреждения, Русенският [артилерийски] арсенал, формиращите се в Русе нови [военни] части и бил комендант на града” [26, с. 467], [27]. Вероятно по това време той е само изпълняващ длъжността на завеждащ Флотилията и Морската част, а за неин титуляр е назначен официално на 14 октомври 1885 г. [28, с. 153]. **Той е първият българин, командир на българ-**

ския военен флот [29].

Има съществен принос за победата в Сръбско-българската война 1885 г. в две важни направления:

Първо, организира и ръководи широкомащабната усилена дейност на военнопромишлените звена с цел своевременен ремонт и подготовка за употреба на артилерийско въоръжение, ръчно стрелково оръжие и друга материална част [19, с. 49 – 50], [26, с. 45 – 46];

Второ, под негово командване Флотилията и Морската част в Русе оказва “несъмнени услуги на армията, особено в Северния Видински отряд. Само благодарение на нея беше възможно своевременното въоръжение на крепостта Видин, съсредоточаването на войските на Северния отряд против Сърбия, осигуряването на снабдяването на крепостта с всички видове продоволствия и съобщенията с нея по време на обсадата от неприятеля” [26, с. 46].

Изключителната му енергия и организаторски принос във военновременни условия са оценени по достойнство, като на 25 ноември 1885 г. е произведен в чин майор, а на 21 декември с. г. е награден с орден “Св. Александър” – III ст. с мечове, през 1886 г. получава и медал за участие в Сръбско-българската война 1885 г. [17, с. 354], [31].

На 28 декември 1885 г. започва командировката на С. Ванков в Европа [4, с. 28]. Вероятно по това време той продължава да изпълнява и длъжността началник на Местните артилерийски учреждения. Това би обяснило факта, че Министерският съвет му възлага задачата да преговаря за “покупката на оръжие, патрони, снаряди и оръдия”. Същевременно е упълномощен в Русия “да сондира почвата за преодоляването на разногласията между руското и българското правителство” [39, с. 466 – 467]. Най-напред посещава Санкт Петербург, където се среща с министъра на външните работи Н. К. Гирс и военния министър П. С. Вановски. Въпреки че част от исканията на българския представител за оръжейни доставки са приети, в крайна сметка мисията му е несполучлива заради демонстрираното от министрите нежелание на Русия да поддържа връзки с българското правителство, докато в България е княз Александър I [3, с. 29 – 30]. След това С. Ванков посещава заводите на Круп в Есен, Белгия и Виена и през февруари 1886 г. се завръща в България [39, с. 467].

Със заповед по Военното ведомство № 135 от 21 април 1886 г. Управлението на местните артилерийски учреждения е закрито и е създадена длъжността “инспектор по стрелковата и техническата част във войската”, който е пряко подчинен на военния министър и правата и отговорностите му за правилното съхраняване и ремонтване на въоръжението и боеприпасите във войсковите части и военнотехническите обекти са значително разширени в сравнение с дотогавашния началник на Местните арти-

лерийски учреждения [19, с. 33]. На новосъздадената длъжност е назначен майор С. Ванков [17, с. 354]. Доколкото “по-малко от половин година по-късно”, т.е. около август-септември 1886 г., са предприети “значителни организационно-управленски промени в системата на артилерийските части и учреждения на армията” [19, с. 34], може да се приеме, че първият инспектор по стрелковата и техническата част има съществен принос за иницирането и подготовката на тези промени.

На 9 август група офицери правят неуспешен опит за проруски държавен преврат с цел да детронират княз Александър I. Отначало С. Ванков енергично участва в подготовката му, но виждайки неуспеха на превратаджиите, в продължение на два дни преговаря със Стамболов дали да стане военен министър в новото правителство. При преговорите той (С. В.) поставя условие да бъдат отстранени полк. Данаил Николаев и подполк. Сава Муткуров (останали лоялни към княз Александър I), но Стамболов не приема условието и С. Ванков отказва министерския пост [4, с. 40], [39, с. 468].

Във връзка с влошаването на българо-руските отношения, настъпило след детронацията на княз Александър I, от 13 септември до 10 ноември 1886 г. в страната пребивава ген. Н. В. Каулбарс. Целта на мисията му е “да накара регентите и правителството да се подчинят на руските искания, с което да се възстановят предишните отношения между България и руските управляващи кръгове” [40, с. 126]. Във връзка с нея С. Ванков отбелязва: “... аз с всички сили се стараех да помогна в изпълнението на мисията му на командирования от руското правителство Каулбарс, който за съжаление крайно неумело я изпълняваше” [4, с. 40]. Десет дни преди руският дипломат да напусне България военният министър издава заповед № 334 от 31 октомври 1886 г., според която “Инспектора на Стрелковата и Техническата част в[ъв] войската майор Ванков се уволнява в **отпуск в пределите на Княжеството**” [41]. Очевидно през този отпуск той емигрира завинаги в Русия още през ноември с.г., но по неизяснени причини официално по онова време се смята, че е освободен от длъжност от 1 февруари 1887 г. [16, с. 226].

През 1892 г. в България е издадена една книга и са публикувани две статии на С. Ванков, а през 1894 г. се появява още една негова българска книга [42]:

- **Вавилов, Н.** Колко е часът? Общодостъпно ръководство за направата на всякакви слънчеви часовници: хоризонтални, отвесни, наклонени, екваториални и за проверка на обикновените по слънцето без помощта на часовникар. Преведено и допълнено от С. Н. Ванков. Шумен, сп. Искра, печ. Искра, 1892. 58 с. с черт.

Това е първата книга на С. Ванков. До 1997 г. тя остава неизвестна за неговите биографи и популяризатори [42]. В предговора С. Ванков корект-

но посочва, че превежда руски труд на Н. Вавилов, като го допълва на “някои места” и добавя “една таблица” (за географските ширини и дължини на 87 български града). Вероятно заради тези авторски допълнения той не посочва автора на титулната страница на книгата.

• **Избухвателните вещества.** Историческо развитие, съвременното състояние и фабрикацията на избухвателните вещества. Применението им за стрелба и за снаряди. Теоретическото изследване на силата, температурата и топлината им. Обикновеният барут. Пироксилиният и съставите му (бездимният барут и др.). Нитроглицеринът и съставът му (динамитните и бездимните барути). Пикриновата киселина и съставите ѝ (Пикрати, мелени и др.). Останалите избухвателни вещества. С., книгопеч. и литогр. Янко С. Ковачев, 1894. VIII, 207, с. 2 л. черт.

Съдържанието на книгата показва, че тя е замислена за българските условия. Особено интересен е следният текст на с. 20: “По-подробни сведения и описания на приборите, служещи за опитването на барута, гл.[едай] “Инструкция за приемане на барута” от С. Н. Ванков”. Това положително е документ, подготвен и издаден по време на службата му в България (1883 – 1886 г.), но досега не е открит екземпляр от него и остава неизвестен за историографията на техниката.

• **Изкуственото осветление и влиянието му на човешкото здравие.** – Искра (Шумен), г. IV, 1892, № 1 (май), 30 – 37; № 2, 93 – 96; № 3, 159 – 163; № 4 – 5, 264 – 271.

В заключението на статията С. Ванков изтъква: “... рекомандуваме на нашите (българските – И. А.) градове електрическото осветление по способа на Едисона – като най-здрavo, най-добро и най-евтино.” Това е една от най-ранните професионално написани български публикации по история на осветлението.

• **Най-новите приложения на електричеството.** – Искра (Шумен), г. IV, 1892, № 6 – 8, 379 – 380.

Статията е подписана с псевдоним В-в. Интересно е, че в нея авторът отбелязва: “И в морското дело електричеството започва да играе голяма роля. Направени са вече електрически лодки и кораби...”

Тъй като през периода 1892 – 1894 г. С. Ванков е в Русия, ръкописите на тези книги и статии са донесени вероятно от д-р Л. Ванков, когато през 1892 г. се завръща в България.

В българската и руската литература или старателно се премълчава въпросът за мотивите, поради които С. Ванков отказва да се върне в България и завинаги остава в Русия, или се тиражира необоснованата с документи версия как българското правителство амнистирало офицерите-емигранти в Русия, но амнистията не се отнасяла за него [3, с. 44], [9, с. 44]. Каква е обаче истината?

Когато през 1897 г. започват българо-руските преговори за разрешаването на офицерско-емигрантския въпрос, българската страна наистина отказва С. Ванков да бъде включен в първия вариант на списъка на българските офицери – политически емигранти в Русия. Причината обаче не е нежеланието той да бъде амнистиран, а тъкмо обратното – правителството на г-р Константин Стоилов **не го смята за политически емигрант!** С. Ванков е знаел това и дори през 1897 г., т.е. една година преди подписването на българо-руското споразумение за офицерско-емигрантския въпрос (22 януари 1898 г.), се връща за кратко време в България. По настояване на руската страна името му е включено допълнително в списъка, приложен към споразумението, единствено с цел да се уредят служебни и социални въпроси при завръщането му (назначение, чин, заплатата и т.н.). Само от неговото желание е зависело да се върне в родината си, но той е предпочел да я загърби и трайно да се засели в чужда страна.

Руско-съветските му постижения в продължение на половин век са естествено достойни за уважение. Например:

– щатен офицер в Киевската крепостна артилерия (октомври 1887 – август 1889 г.);

– служба в Санктпетербургската крепостна артилерия (август 1889 – януари 1895 г.) и командир на форт “Павел” в Кронщатската крепостна артилерия (януари-април 1895 г.). Това е един от най-плодотворните периоди за него като автор на научно-техническа литература. Широко популярен и до днес е обемистият справочник “Пълен джобен техник” (първо издание – 1893 г.);

– началник на Окръжния артилерийски арсенал на Туркестанския военен окръг в Ташкент (април 1895 – декември 1897 г.);

– началник на Хабаровската окръжна артилерийска работилница, преустроена 1899 г. в арсенал (декември 1897 – март 1914 г.). Тук осъществява енергична и ползотворна стопанско-техническа, научно-организационна, културно-просветна и демографска дейност. Благодарение най-вече на неговите усилия тогава за Хабаровск е построен водопровод, влиза в действие първата електроцентрала в града (1906 г.), създаден е Приамурският отдел на Руското техническо дружество (1907 г.), тласка развитието на общото и професионално-техническото образование в Приамурския край, предлага строежа на Байкало-Амурската магистрала, избран е за председател на Приамурския отдел на Руското географско дружество, публикува научни трудове по история и философия на техниката, член е на съвета на Приамурския отдел на Военноисторическото дружество и др. Тук през 1911 г. е произведен в чин генерал-майор;

– началник на Брянския арсенал (март 1914 – 1917 г.). Тук създава и ръководи прочутата “Ванкова организация” (ок. 500 предприятия в цяла Ру-

сия) за модерно производство на снаряди;

– председател на Научно-техническия съвет при Главното управление за металите към Висшия съвет за народно стопанство (1920 – 1922 г.), т.е. научно-технически ръководител на металургичната и металообработващата индустрия. През този период е председател на Първия общоруски конгрес на научните дейци металурзи (ноември 1920 г.), избран е за професор по технология на металите в Московския институт за народно стопанство;

– завеждащ металургичния отдел в Института по приложна минералогия и металургия (1925 – 1927 г.).

Носител е на редица руски и съветски ордени и медали, както и на френския Командорски кръст на Ордена на Почетния легион [3, с. 33 – 151]. Умира на 21 юни 1937 г. в Москва.

В личния му архивен фонд, съхранен в Ръкописния отдел на Руската държавна библиотека в Москва, се палят негови спомени – “Воспоминания далекой старины” (1910 г.) и “Мои воспоминания” (1929 – 1936 г.) [39, с. 464], които и до днес не са публикувани на български език.

До 1985 г. централното ръководство на НТС в България не проявява никакъв интерес към живота и делото на С. Ванков и името му е споменато между другото в два-три броя на вестник “Техническо дело”. През 1985 г. по инициатива на председателя на ЦС на НТС член.-кор., проф. Иван Попов започва енергично целенасочено пропагандиране на скромното му пришествие в историята на БТД в Русе (1885 г.), като главната причина за внезапния интерес към него в рамките на ФНТС е идеологическа. **От 1990 г. насам** бляскавата дотогава Ленинска дияря в биографията му внезапно беше загърбена от общественици, историци и журналисти и **без никакво обективно преосмисляне на реалния му принос за България** започна изключителна възхвала на научно-техническата му дейност най-вече в Русия и Съветския съюз. Към 2010 г. по-важните **трайни знаци на българска признателност** към С. Ванков са: два барелефа (2000 г. – София, 2010 г. – Русе), три филма за него, един жилищен комплекс (Свищов) и две улици на негово име (Свищов и Велико Търново), три енциклопедични статии, юбилеен знак “инж. Симеон Ванков” (учреден 1989 г. във ФНТС) и др. За разлика от щедрот българско внимание, в Русия оценяват далеч по-обективно безспорно достойните за уважение половинвековни научно-технически приноси на видния руски учен Семьон Николаевич Ванков.

1. В литературата и интернет се използват няколко форми на името на С. Ванков. Повечето български автори (особено до 1990 г.) предпочитат само рожденото му име Симеон Николов Ванков. Вероятно единственото изключение прави съставителят на “Офицерският корпус...” – Симеон (Семен) Николаевич Ванков [2, с. 118]. Не разполагам с оригинално издание на биографичната книга на А. Черняк, но прави впечатление, че заглавието на руски език в преводното издание, посочено на поститутлната страница, е Семен Николаевич Ванков [3, с. 4] и би трябвало българският превод да бъде Семьон Николаевич Ванков. Например известният

съветски маршал Семен М. Буденный винаги се превежда Семьон М. Будьони. Преводачката на книгата обаче почти в целия текст (вкл. в руския и съветския период от живота му) използва формата Симеон В., а в приложението на книгата – Симеон Николаевич [3, с. 152 – 154] вместо задължителния от професионално гледище **адекватен** превод Семьон Николаевич Ванков или Семьон Ванков. **В руските сайтове преобладава името Семьон Николаевич Ванков**, сравнително по-малко за собственото му име се използва формата Семен (Симеон) и много рядко – Симеон Николаевич Ванков. Това недопустимо разнообразие на имена (най-вече в българската литература) на известна историческа личност не би било пълно без формата Симеон Николаев Ванков [43, с. 15]. Тъй като спомените му (на С. В.) все още не са публикувани, трудно е със сигурност да се определи дали възприемането на руската форма на собственото и бащиното име е свързано с промяна на самосъзнанието му. Този въпрос деликатно се заобикаля от руски и съветски автори и особено – от българските.

Естествено всеки човек има право на избор. В този смисъл Симеон Николов Ванков е предпочел в определен момент от живота си (вероятно края на XIX в.) да стане Семьон Николаевич Ванков и днес както историци, така и общественици са длъжни да уважават този избор и да не го загърбват по конюнктурни причини. Подобни случаи на преименуване са известни в историята. Например:

– прочутият американски боксьор Касиус Клей през 1964 г. променя името си на Мохамед Али;

– румънският професор по медицина Захари Петреску (1841 – 1901 г.) е българин по произход, който до 1870 г. е известен като Жеко Чамурджиев.

От друга страна, изобретателят на съвременния компютър Джон Атанасов е **американец** от български произход, но у нас по патриотарски причини често пъти е определян като българин и нищо чудно след време някой нашенски автор да преведе името му на Иван Атанасов.

И така, отчитайки житейския избор на С. Ванков, исторически достоверно е при първо въвеждане на името му в български текст то да се изписва: Семьон Николаевич Ванков (рождено име Симеон Николов Ванков). Тук в основния текст използвам рожденото му име, защото представям предимно събития от неговия български период.

2. **Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г. Т. 1 А-В, т. 2 Г-З.** С., Изд-во на МО “Св. Г. Победоносец”, 1996. 328 с.

3. **Черняк, Арон.** Симеон Ванков. С., Военно изд-во, 1989. 159 с.

4. **Чакалова, Лариса.** Генерал Симеон Ванков. Биографичен очерк. С., ДВИ, 1973. 108 с.

5. Критичният анализ на редица публикации за С. Ванков (виж глава V на книгата) показва, че **липсва задълбочено изследване на българския период на биографията му**, а преобладават материали, представящи предимно руско-съветския период. Поради това тук наблягам повече на българската следа, като правя опит да уточня поне част от неяснотите, макар че подобно дирене надхвърля задачата и обичайния подход при съставяне на кратки биографични справки.

6. На 14 март 1807 г. към Втори кадетски корпус в Санкт Петербург е създадено учебното заведение “Волонтерен корпус” (от 1808 г. – “Дворянски полк”) с цел подготовка на офицери за Руската армия. В него са задължени да постъпват дворяните, достигнали възраст 16 години. През април 1855 г. Дворянският полк е преименуван на Константиновски кадетски корпус, от 1863 г. – Второ военно Константиновско училище. През 1894 г. то е преустроено в Константиновско артилерийско училище с двугодишен курс на обучение (от 1908 г. – тригодишен). В края на ноември 1917 г. училището е ликвидирано и на негова основа са създадени Вторите Петроградски съветски артилерийски курсове на РККА. От октомври 1920 г. те са преименувани на Първа Петроградска артилерийска школа на командния състав, а от 31 декември 1923 г. школата получава и почетното име “Червеният Октомври”. През март 1937 г. тя е преобразувана в Първо Ленинградско артилерийско училище “Червеният Октомври”, **от 1993 г. – Санкт-Петербургски кадетски ракетно-артилерийски корпус**, който се смята за приемник на Дворянския полк и през март 2007 г. отбелязва 200-годишнината си [7].

7. <http://www.200let.ru/history.html> (10 дек. 2009, 8:50 ч.)

8. Според Л. Чакалова [4, с. 15] и Н. Бъчварова [9, с. 43], градът е Силеври, но всъщност това е гр. Силиври (Silevri) на Цариградския полуостров, на северния бряг на Мраморно море (67 км западно от Истанбул).

9. **Бъчварова, Невяна.** Симеон Николов Ванков – живот и дейност (1858 г. – 1937 г.). – Изв-я на Истор. музей - Велико Търново, г. XIII, 1998, 38 – 52.

10. **Българската земска войска 1878 – 1879 г. С., ДВИ, 1959. 632 с.**

11. Това малко известно обстоятелство за службата на С. Ванков в българската артилерия, публикувано за пръв път през 1959 г., е напомнено през 1963 г. [12]. Като се изключат сведенията за краткотрайната му военно-техническа дейност в България до края на 1886 г., публикувани до 1990 г., възлагането на колективния превод на артилерийски материали през 1879 г. (не е установено какво точно е изпълнено и от кого) е **единственият след 1990 г. историко-технически факт за българския период на председателя на БТД**, припомнен в рамките на ФНТС от негови биографи (2005 г.) [13]. **Нищо повече...**

12. **Павлов, Владимир.** Симеон Н. Ванков. – Дунавско дело (Свишув), № 43, 26 окт. 1963, с. 2.

13. **Цонев, Младен.** Неизвестните биографии на основателите. – Наука и общество, № 3, 24 март 2005, 6 – 7.

14. Михайловската артилерийска академия в Санкт Петербург е основана през 1855 г. След редица

преименувания и структурни промени, започнали през февруари 1918 г. (вкл. преместване в Москва през 1938 – 1953 г.), през 1995 г. е възстановено историческото наименование, **от ноември 2004 г. е Михайловски Военен артилерийски университет в Санкт Петербург.**

15. В историческата литература не е изяснено кога С. Ванков е зачислен като български офицер в Българската земска войска. Според А. Черняк, който се позовава на архивна документация, това става през февр. 1881 г. [3, с. 25], докато според приложението към българо-руското споразумение от 22 ян. 1898 г. за начало на българската служба е прието 11 (23) авг. 1879 г. [16, с. 226 – 227], т.е. началото на следването му в Михайловската артилерийска академия в Санкт Петербург.

16. **Попов, Радослав.** България и Русия (1894 – 1898). Политически отношения. С., Изд-во на ОФ, 1995. 335 с.

17. **Чакалова, Лариса.** Архивен фонд “Проф. Симеон Николов Ванков.” – Изв-я на държ. архиви, кн. 50, 1985, 353 – 362.

18. Дейността на С. Ванков в Русенския артилерийски арсенал не е изследвана, а вместо това в литературата безкритично се разпространяват и **доукрасяват** очевидно оскъдни сведения от неговите мемоари. Например внушава се, че арсеналният началник преди С. Ванков бил създал арсенала “набързо” [3, с. 25], [4, с. 18] и той “не отговарял на предназначението си” [17, с. 354], а видите ли, едва благодарение на усилията на С. Ванков започва да функционира и тогава вече княз Александър I благоволява да го посети. Далеч по-“дребни” са неточности като това, че арсеналът бил единственият военен завод в България [3, с. 25], [9, с. 44], бил основан 1883 г. [3, с. 25] и т.н. Показателно за крайната несигурност на информацията за тази дейност е съвсем ново специализирано изследване на историята на българската военна индустрия, чийто автор, защитил докторска дисертация на тази тема, в общи линии правилно отразява зараждането и развитието на военнопромишлените предприятия, но конкретно за участието на С. Ванков е подхождал компилативно и на една страница твърди, че С. Ванков е назначен на 28 февр. 1884 г. и има предшественик [19, с.47], а на друга уверява, че той (С.В.) бил “**първият** (подч. м. – И. А.) началник на Русенския арсенал” [19, с. 28].

Каква е, съвсем накратко, **историята на този арсенал до назначението на С. Ванков?**

На 26 юли 1877 г. руската Подвижна артилерийска работилница № 3 (формирана 1876 г. в Киев, има две отделения – артилерийско и оръжейно), намираща се в Кишинев, е пребазирана в Свищов. По това време тя има състав от 163 души (6 офицери и чиновници и 157 подофицери и войници), а към тях са командировани и 55 оръжейни майстори от различни части на руската армия. Малко по-късно в състава на тази работилница е включено арсеналното (артилерийското) отделение на артилерийска работилница, пристигнала в Букурещ на 27 юли 1877 г. [20, с. 94]. През юни 1878 г. Подвижната артилерийска работилница № 3 е преместена в Русе, където за нея през следващата година започва строеж на нови сгради, уредена е доставката на белгийски машини и съоръжения. “Започва устройването на ремонтните и производствените цехове (работилници) – механичен, ковачен, левярски за чугуно- и бронзово лееие, столаро-дърводелски, бояджийски и седларски (сарашки)” [20, с. 95 – 96]. **Новопостроената материална база тържествено е осветена на 18 септ. 1880 г.** в присъствието на княз Александър I, който за целта е облечен в артилерийска униформа [21].

Организаторската заслуга за изграждането на тази база положително е на тогавашния арсенален началник **кап. Владимир Григориевич Иванов** [20, с. 96], [22, с. 8]. Неговият пионерен принос за развитието на военната индустрия в Княжество България е много слабо известен и изисква отделно проучване. Нищо чудно, че в неотдавнашно научно издание името му е грешено като Иван Григориевич (?). На 23 октомври 1878 г. той е назначен за изпълняващ длъжността началник на Подвижната артилерийска работилница № 3 [20, с. 96], по-късно и за неин титулярен началник. По време на неговото ръководство “персоналът на военнопромишленото предприятие е натоварен с **непрестанно увеличаващи обема си задачи** (подч. м. – И.А.), заради което постоянно нараства” [19, с. 49]. Например освен текущите поръчки, през 1883 г. в Русенския артилерийски арсенал постъпват 40 круповски оръдия (75- и 87 мм, пленени от турците през войната, които “трябва да се комплектуват с предници, ракли, артилерийска амуниция и принадлежности” [20, с. 104]. Пак през 1883 г., от 31 май, към арсенала е създадено Obsадно отделение, формирано чрез увеличаване на състава на закритата тогава Obsадна артилерийска рота [19, с. 33]. Изобщо, по онова време Русенският артилерийски арсенал е най-голямото металообработващо предприятие в страната и изпълнява напрегнати задачи по поддръжане, ремонтниране и съхранение на артилерийско и стрелково въоръжение.

На 1 ян. 1884 г. в “Славянин” съобщава, че кап. В. Г. Иванов си е подал оставката. Датата на освобождаването му от длъжност не е известна, но положително това е поводът да бъде назначен кап. С. Ванков.

Русенският артилерийски арсенал е закрит от 1 ян. 1891 г. [19, с. 51]. Н. Бъчварова неправилно твърди, че към февр. 1884 г. той бил “единственият в страната военен арсенал” [9, с. 44]. Дори да оставим настрана оръжейните работилници в София, Плевен и Шумен, изпълняващи също арсенални функции, в Русе от 1879 г. има и Флотски арсенал, който също е част от военната индустрия на страната.

19. **Спасов, Светослав.** Изграждане и развитие на военната икономика в България. Ч.1. Изграждане и развитие на военната икономика (1879 – 1944). С., Военно изд-во, 2009. 224 с.

20. **Бериевски, Иван.** Създаване и развитие на службите по въоръжението и органите в българската армия 1878 – 1885 година. – ВИС, 1991, № 3, 91 – 109.

21. **Негово Височество българският Княз в Русе.** – Българин (Русе), № 294, 21 септ. 1890, с. 2.

22. **Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г. Т.3 И-К, т. 4 Л-О.** С., Изд-во на МО “Св. Г. Победоносец”, 1996. 363 с.

23. **Разни. Научаваме се, че началника на Русенский Артилерийски арсенал...** – Славянин (Русе), № 74, 1 ян. 1884, с. 296.

24. **Алманах на българските национални движения след 1878 г.** С., АИ “М. Дринов”, 2005. 640 с.

25. **Симеонова, Ружа.** Протоколи на българо-македонското благотворително дружество в град Русе (1884 – 1887). – Изв-я на държ. архиви, кн. 70, 1998, 216 – 278.

26. **Бендерев, Анастас.** Сербско-българска война 1885 года. С.-Петербург, Типография В. В. Комарова, 1892. VIII, 490, II, II с.

27. Местните артилерийски учреждения са специализирано армейско ведомство, създадено с Указ № 75 от 19 юни 1880 г. на княз Александър I с цел управление на обектите с военнопромишлено предназначение в цялата страна (Русенския артилерийски арсенал, подвижните оръжейни работилници, артилерийски складове, Артилерийска лаборатория, Обсадна рота и др.). Всъщност кап. С. Ванков е назначен за изпълняващ длъжността началник на Местните артилерийски учреждения още на 23 септември 1885 г. Тази организационна структура е закрыта през април 1886 г. [19, с. 30 – 33].

28. **Божков, Константин.** Бележки и спомени по Морската ни част. – ВИС, г. VII, 1933, № 13, 110 – 160.

29. Дали поради непознаването на историята на българския военен флот или от стремеж към биографичен блясък на председателя на БТД, за него в литературата, особено след 1990 г., са тиражирани следните недоостовърни приоритети:

29.1. “първият български флотски офицер” [9, с. 44]. Първите български флотски офицери са руснаци, назначени още през 1879 г., когато е създадена Флотилията и Морската част в Русе. С. Ванков не е и първият българин флотски офицер, защото това е мичман Владимир Кисимов.

29.2. “първият български флотски военачалник” [30]. Такъв е кап.-лейт. А. Е. Конкевич (юли 1879 – юни 1883 г.).

30. **Сгурев, Васил.** Ванков – основателят. – Наука и общество, № 6 – 7, 29 юни 2000, 13 и 19.

31. Докато в българската историческа литература скромната роля на С. Ванков в дейността на БТД е изключително надценена, мястото му в историята на българския военен флот е все още неясно и недооценено. Въпреки че той е първият българин, командващ флота, за него в морската историография все още липсва научна биографична публикация, в други научни публикации, засягащи дейността му в българския флот, битуват неясноти и противоречия, а в популярни морскоисторически материали се тиражира фриволни твърдения. Вероятната причина за подобно пренебрежение е съсловната предубеденост, т. к. кап. С. Ванков е артилерийски офицер, а командва военен флот. Тук отбелязвам **само някоя** противоречия, неясноти и грешки:

31.1. В историографията е възприета версията, че С. Ванков командва Флотилията и Морската част от 14 окт. до 28 дек. 1885 г. [32]. Неотдавна флотски автор увери обаче, че Ванков е назначен на тази длъжност от 1 ян. 1885. [33]. От друга страна, известно е, че предшественикът му кап.-лейт. З. Рождественски напуска страната още на 23 септ. с.г., но флотската историография загърбва въпроса кой командва флота от 23 септ. до 14 окт. 1885 г., още повече че това е в навечерието на война и загубата на управление на военна структура е недопустима.

31.2. Широко разпространено е внушението, че С. Ванков е като че ли преди всичко формален командващ флота, т.к. няма специална подготовка, но “със съдействието на своя помощник лейтенант Еспер Серебряков успя да организира Флотилията и осигури дейността през войната” [34, с. 51]. От друга страна, същият автор на друго място в монографията си публикува архивен адрес на първичен документ, според който Е. Серебряков (Бланк) е назначен за “помощник-завеждащ на Флотилията и Морската част” едва на 19 ноем. 1885 г. [34, с. 46], т.е. два дни **след** прекратяването на бойните действия. В твърде противоречивите си и субективни спомени за службата си в българския флот Е. Серебряков (Бланк) ту признава, че “взема **косвено** (подч. м. – И.А.) участие в тази война” [35, с. 14], ту героично уверява как “**три месеца** (подч. м. – И.А.) се наложи почти да не спим ни денем, ни нощем, за да бъде изпълнена задачата по превоза на войските...” [35, с. 28], въпреки че военните действия са от 2 до 17 ноем. 1885 г., т.е. две седмици, и са прекратени преди Бланк да е назначен във флота. Изключително подвеждаща е информацията дори в секретно съобщение на началника на Азиатския департамент до управляващия руското консулство в Русе от 27 окт. 1885 г., според което към тази дата Е. Серебряков (Бланк) бил вече назначен за началник на Флотилията и Морската част [36, с. 130]. По това време той е все още далеч от България, а за титулярен началник на флота е назначен не порано от 28 дек. 1885 г. Тъй като днес е невъзможно да се провери оригиналът на споменатото секретно съобщение, предполагам, че нелогичното различие би могло да се дължи на следното:

– при съставянето на оригинала на съобщението е допусната нелепа грешка в месеца и вместо “ноември” е вписан “октомври”. Тъй като в съобщението са отбелязани вече назначенията на Бланк и Булигин, извършени съответно на 19 ноем. и 22 ноем. 1885 г., логично е те да фигурират в документ от 27 ноем. с. г., а не от 27 окт.;

– оригиналът на съобщението е с дата 27 ноем. 1885 г., но при разчитането на ръкописа му в печатниците или при печатния набор е стрешен на 27 окт. с.г.;

– малко вероятно, но не и невъзможно е руската агентура в Русе да е получила сведения за предстоящите назначения на Бланк и Булигин и прибързано да ги препредава на Азиатския департамент като вече случили се. Имам предвид факта, че мичман Вл. Луцки, на когото е възложено да преговаря с Бланк, е назначен на **20 окт.** 1885 г. [28, с. 153].

Критичният анализ на известните досега сведения показва, че С. Ванков командва Флотилията и Морската част фактически през периода 25 септ. – 17 ноем. 1885 г., т.е. в най-тежката предвоенна и военна обстановка, **самостоятелно**, т.к. Е. Серебряков (Бланк) е назначен за негов помощник едва на 19 ноем. с. г. От това гледище несправедливо е неговият принос за ефективните действия на българския военен флот при подготовката за и особено по време на Сръбско-българската война да се омаловажава.

31.3. Според К. Божков, Е. Серебряков (Бланк) е назначен за завеждащ Флотилията и Морската част със заповед № 1117 от 28 дек. 1885 г. [37, с. 84]. През 1973 г. Л. Чакалова публикува пълния текст на тази заповед [4, с. 28 – 29], в която силно впечатление прави следното:

– към 28 дек. 1885 г. майор С. Ванков е все още действащ командващ флота, а лейт. Е. Серебряков (Бланк) – само негов “помощник”;

– към 28 дек. 1885 г. майор С. Ванков възлага на своя помощник само “да поеме **временно** (подч. м. – И.А.) управлението”. Това ясно личи и от текста “Заповядам му **през време на моето отсъствие**” (подч. м. – И. А.).

Очевидно през 1934 г. К. Божков е допуснал неточност в спомените си и вместо “изпълняващ длъжността завеждащ” е написал само “завеждащ”. Половин век след събитията подобна неточност при мемоарист е напълно обяснима, след като дори професионални историци нерядко не обръщат внимание на разликата между двете длъжностни наименования.

Във флотската историография липсва обаче критичен анализ на тази заповед, тя тихомълком е загърбена и не е изяснено докога всъщност майор С. Ванков е завеждащ Флотилията и Морската част. Вероятно той е освободен от тази длъжност, след като се завръща от двумесечна задгранична командировка. Впрочем в спомените на Е. Серебряков (Бланк) прави силно впечатление, че той избягва да отбележи кога всъщност е назначен за завеждащ, почти нищо не споменава и за С. Ванков.

31.4. Според Л. Чакалова още през 1885 г. С. Ванков е награден със сребърен медал “За участие в Сръбско-българската война” [17, с. 354], А. Черняк споменава само “медал за участие в Сръбско-българската война” [3, с. 28], а за Ст. Станилов въпросното отличие било орден “За заслуга” [33, с. 12]. Първото твърдение е неточно, второто – непълно, третото – погрешно.

Медалът за участие в Сръбско-българската война 1885 г. е учреден с указ на княз Александър I от 19 февр. 1886 г., сиреч изключено е да е връчван още 1885 г. Има две емисии, кой и двете са в две степени – сребърен и бронзов. “Със сребърния са награждавани всички лица, взели пряко участие във военните действия, а с бронзовия – всички войници, били на служба в армията, но не взели участие в боевете, лекари и граждански лица със заслуга към армията” [38].

32. **Кой и кога командва българските военноморски сили?** – Клуб Океан, 1999, № 7, с. 55.

33. **Станилов, Станил.** 150 години от раждането на Симеон Николов Ванков (ген.-майор, професор, първият български началник на ВМФ). – Бюлетин на АВМУ, 2008, бр. 1 – 2, 12 – 13.

34. **Боев, Ради.** Военният флот на България 1879 – 1900. С., Държ. Военно изд-во, 1969. 112 с.

35. **Серебряков, Еспер Александрович.** Преживелиците на един руснак в България (1885 – 1886). Спомени на морския офицер Еспер Серебряков. Русе, Авангард принт, 2005. 96 с.

36. **Окупационен фонд, основан за създаване на Руско-дунавска област.** Русе, Сексагинта приста, 1993. 238 с.

37. **Божков, Константин.** Бележки и спомени по Морската ни част. – ВИС, г. VIII, т. 16, 1934, 84 – 121.

38. <http://edinzavet.wordpress.com/projects/orders/za1885/> (16 дек. 2009, 10:15 ч.).

39. **Гришина, Рита Петровна.** Семен Николаевич Ванков. – В: Октомврийската революция и българо-съветската дружба. С., Изд-во на БАН, 1967, 463 – 481.

40. **Попов, Радослав.** България на кръстопът. Регентството 1886 – 1887. С., УИ “Св. Кл. Охридски”, 1991. 512 с.

41. **Приказ № 334 от 31 окт. 1886 г. по Военното министерство.** – Държ. вестник, № 111, 13 ноем. 1886. с. 3.

42. **Алексиев, Иван.** Допълнения и уточнения към биографията на проф. Симеон Н. Ванков. – В: 60-годишнина от смъртта и 140 години от рождението на ген. проф. инж. Симеон Н. Ванков. Материали от научна сесия, проведена на 12 юни 1997 г. в Дома на науката и техниката – Варна, 20 – 22.

43. **Цонев, Младен.** 150 години от рождението на Симеон Ванков. – Наука и общество, № 3, 26 март 2008, 15 – 16.

Д-р ДИМИТЪР ВАЧОВ (1855 – 1922 г.)

Димитър Костов Вачов е роден на 18 януари 1855 г. в Ловеч [1], [2]. Учи във взаимно и класно училище в родния си град, после изучава занаятите терзийство и кундурджийство, но през 1873 г. постъпва в Априловската гимназия в Габрово. През 1875 – 1876 г. учи в гимназията на гр. Пусек, Чехия [4], [5]. През юни 1876 г. прекъсва обучението си, за да участва в Сръбско-турската война като доброволец в сформираните български чети. Доколкото тези доброволчески чети са разпуснати в началото на 1877 г., вероятно тогава продължава образованието си в гр. Пусек, но в началото на Руско-турската война (април 1877 г.) се връща в България и става писар в градската управа на Севлиево [1]. На 31 август 1877 г. Иван Драсов е избран за пръв кмет на Ловеч, след което Д. Вачов е назначен за писар в местната община [6].

През 1878 г. заедно с Васил Рагославов заминава да следва в Университета във Виена: Д. Вачов – химия, В. Рагославов – естествени науки. Няколко месеца по-късно преценяват, че в България все още няма химически лаборатории, и се преместват в Юридическия факултет на същия университет. Във Виена следват 6 семестъра (до пролетта на 1881 г.), но не ги допускат до изпити, защото не са завършили австрийска класическа гимназия [6]. След това Д. Вачов продължава да следва в Юридическия факултет на Хайделбергския университет, където завършва през 1882 г. с докторат [1], [6], [7].

Връща се в България и най-напред работи в Апелативния съд в Русе [1]. Същевременно се занимава и с политика на страната на либералите. През есента на 1882 г. участва в организирането на триумфалното посрещане на Драган Цанков (лидер на умереното течение на Либералната партия) в Русе [9, с. 347 – 348].

През 1884 г. напуска съдебната работа и от 5 август с. г. отваря в Русе “срещу Градското Общинско управление Постоянно Адвокатско писалище” [10]. Като адвокат става известен с обективния си подход, защитава безплатно бедните [6], [11].

На 16 март 1885 г. група недоволни членове от Българо-македонското благотворително дружество (БМБД) в Русе (основано 26 декември 1884 г.) се отцепват, а останалите избират ново настоятелство с председател Д. Вачов, който го ръководи до прекратяването на дейността му през ноември 1888 г. БМБД – Русе има задачата да подпомага македонските бежанци и да изпраща помощи за Македония. На 7 септември 1885 г. обединява усилията си с Поборническо-опълченското дружество в Русе и “съвместно подгот-

вят и изпращат 60-членна чета към Източна Румелия” [13, с. 107 – 108].

Народен представител в IV ОНС (27 юни 1884 – 6 септември 1886 г.), III ВНС (19 октомври 1886 – 3 август 1887 г.), VIII ОНС (15 октомври 1894 – 4 февруари 1896 г.), X ОНС (16 май 1899 – 29 ноември 1900 г.), XVI ОНС (19 – 31 декември 1913 г.) и XVII ОНС (20 март 1914 – 15 април 1919 г.). Подпредседател на III ВНС (1887 г.) и председател на X ОНС (1899 г.), XVI ОНС (1913 г.) и XVII ОНС (1914 – 1919 г.) [4].

От 1 октомври 1899 до 27 ноември 1900 г. е министър на народното просвещение [4]. По време на управлението си подобрява значително трудовата дисциплина на чиновниците в министерството и преди всичко сам дава личен пример за това, приема редовно посетители и внимателно ги изслушва [6]. Полага усилия за преустройство на училищата, още в края на 1899 г. отменя училищните такси, изравнява заплатите на селските и градските учители, взема решение да се изплащат учителски заплати и през летните ваканционни месеци, дава свобода на учителите да избират подходящи учебници. Предложеният от Д. Вачов законопроект за първоначалните училища е бламиран и той предпочита да си подаде оставката [6], [14, с. 30].

Умира на 4 декември 1922 г. в София.

1. **Вачов, Димитър Костов...** – В: Българска възрожденска интелигенция... Енциклопедия. С., Д-р П. Берон, 1988, с. 109.

2. В спомените на К. Божков [3, с. 147] и някои издания е посочен с фамилно име Вачев, но тук използвам наложилото се в историческата литература Вачов.

3. **Божков, К.** Бележки и спомени по Морската ни част. – ВИС, г. VII, 1933, кн. 13, 110 – 160.

4. **Вачов, Димитър Костов...** – В: Ташев, Ташо. Министрите на България 1879 – 1999. Енциклопедичен справочник. С., Св. Г. Победоносец, 1999, 84 – 85.

5. Гимназията в гр. Писек, Чехия, е основана през 1778 г. От 1851 г. възпитаниците ѝ завършват с полагане на матура. В същата гимназия през 70-те години на XIX в. се учат ок. 80 българи, вкл. ловчанлиите Иван Драсов (1848 – 1901 г.), Васил Радославов (1854 – 1929 г.), Фико Фиков (1855 – 1930 г.) и Иван Урумков (1856 – 1937 г.). През 1878 г. там завършва и чехът Владислав Шак (1860 – 1941 г.) – известен български учител по математика и физика, университетски преподавател, писател, журналист и дипломат.

6. http://www.lovechpress.info/index.php?option=com_content&task=view&id=8677&Itemid=60 (18 дек. 2009, 19:20 ч.)

7. За образованието на Д. Вачов липсват първични документи. Прави впечатление, че в гимназията в гр. Писек учи само 1875 – юни 1876 г. и вероятно два-три месеца в началото на 1877 г. Заедно с Априловската гимназия гимназиалното му обучение е три учебни години (?), докато Вл. Шак учи там от 1871 до 1878 г. От друга страна, първите двама българи, за които досега има документално потвърждение за получен докторат в Хайделберг, са: Стоян Данев (1881 г., по право) [8, с. 279] и Михаил Филипов (1892 г., по математика) [8, с. 72].

8. **Дисертации, защитени в чужбина от българи 1878 – 1968. Библиографски указател.** С., НБКМ, 1975. 334 с.

9. **Радев, Симеон.** Строителите на съвременна България. Т. 1. С., Бълг. писател, 1990. 840 с.

10. <http://rak.lex.bg/nes.html&pn=0&id=444> (19 дек. 2009, 20:10 ч.).

11. С. Радев признава, че “По родолюбие, почтеност и безупречен живот той (Д. Вачов – И.А.) беше образец”, но бил “със слаба известност даже в тоя град” (Русе – И. А.) [12, с. 540]. Това твърдение противоречи на активната обществена дейност на Д. Вачов в Русе.

12. **Радев, Симеон.** Строителите на съвременна България. Т. 3 С., Св. Кл. Охридски, 2009. 792 с.

13. **Алманах на българските национални движения след 1878 г.** С., АИ “М. Дринов”, 2005. 640 с.

14. **Летопис на просветното министерство 1879 – 1995.** С., УИ “Св. Кл. Охридски”, 1995. 96 с.

Поручик

СТОЯН ВЛАДИМИРОВ

Стоян Владимиров Владимиров е произведен в подпоручик на 8 септември 1881 г., в поручик – през 1881 г. С Приказ № 11 от 23 февруари 1885 г. военният министър назначава “Поручика от 1-ия артилерийски полк Владимиров – на щатната длъжност завеждаещи арсеналните мастерски при Русенския артилерийски арсенал” [1], [2]. Вероятно ок. 1886 г. е произведен в чин капитан.

Към февруари 1887 г. кап. Стоян Владимиров е началник на Огнестрелния отдел на Русенския артилерийски арсенал [4, с. 94], [5]. Участва активно в бързото потушаване на русофилските бунтове на офицери в Силистра и Русе на 17 и 19 февруари с. г. [6, с. 577 – 579, 581 – 582].

1. Приказ № 11 от 23 февр. 1885 г. на военния министър. – Държ. вестник, № 28, 19 март 1885, с. 6.
2. В списъка на членовете на БТД К. Божков отбелязва само “Владимиров – артилерийски поручик”, но към началото на 1885 г. в българската артилерия служат двама поручици с това фамилно име [3, с. 144]: Стефан Иванов Владимиров от 2-ри артилерийски полк (шаб в Шумен); Стоян Владимиров Владимиров – “служил в арт. п.”
Въз основа на заповедта на военния министър от 23 февр. 1885 г. приемам, че член на БТД е пор. Стоян Владимиров.
3. **Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г. Т. 1 А-В, т. 2 Г-З.** С., Изд-во на МО “Св. Г. Победоносец”, 1996. 328 с.
4. **Божков, Константин.** Бележки и спомени по Морската ни част. – ВИС, г. VIII, 1934, кн. 16, 84 – 121.
5. Според С. Радев, към 17 февр. 1887 г. кап. Ст. Владимиров бил “началник на арсенала” [6, с. 574], но изглежда, не е разполагал с точни сведения. По онова време тази длъжност се изпълнява от кап. Георги Зеленогорев [7, с. 350].
6. **Радев, Симеон.** Строителите на съвременна България. Т. 2. С., Бълг. писател, 1990. 696 с.
7. **Попов, Радослав.** България на кръстопът. Регентството 1886 – 1887. С., УИ “Св. Кл. Охридски”, 1991. 512 с.

Инженер-механик

МАТВЕЙ ГОЛУБЯТНИКОВ

Матвей Николаевич Голубятников [1] е руски флотски инженер-механик. Завършва Практическия технологичен институт в Санкт Петербург [3, с. 182] (днес Санкт-Петербургски държавен технологичен институт). След това служи на полуброненосната фрегата “Герцог Эдинбургский” и на винтовия клипер “Вестник” в състава на 2-ри флотски екипаж в Кронщат [3, с. 182]. И двата военни кораба са сравнително нови: първият влиза в строя през 1877 г., има водоизместимост 4603 т, дължина 87 м и мощност 4472 к.с.; вторият влиза в строя през 1881 г., има водоизместимост 1380 т,

гължина 63 м и мощност 1268 к.с.

На 21 септември 1883 г. пловдивският вестник “Народний глас” съобщава, че “Тия дни от Петербург заминава за в България морски механик г-н Голубятников, който е поканен за главен механик на Българската флотилия” [4]. На 19 октомври с.г. с чин поручик е зачислен за старши-механик на Флотилията и Морската част в Русе и механик на яхтата “Александър I” [5, с. 133]. Отличава се с безукорната си служба, “Трижливо стопанисвал имуществото на своята част, поддържал машините и машинното отделение в образцово състояние” [3, с. 182 – 183]. Още през май 1885 г. военният министър го награждава с орден “Св. Александър” – V ст. [6].

Сведенията за връзката му с Техническата школа към Флотилията и Морската част в Русе, открита в края на 1884 г. под ръководството на инженер-механик П. Д. Кузмински (приемник на Машинната школа, открита на 9 януари 1881 г., днес – ВВМУ “Н. Й. Вапцаров” – Варна), са противоречиви и много несигурни. Вероятно само е преподавал “теория и практика по руски език... и то в свободното си време” [5, с. 145 – 146], [7].

М. Голубятников е един от активните членове на БТД. На 1 февруари 1885 г. той е изпратен “като експерт да изследва взрива на парната мелница в Силистренско”. Въз основа на това изследване изнася на 5 май с.г. в БТД доклада “Парните мелници в Силистренско”, който е посрещнат с голям интерес от членовете на дружеството, още повече че набляга на националните особености на българските мелничари [5, с. 148].

Официално е уволнен от Флотилията и Морската част в Русе на 14 октомври 1885 г. във връзка с отзоваването на руските офицери след Съединението 1885 г. [5, с. 153].

1. Името му в българската литература се среща и във формите: Матвей Николаевич Голопятников, Матвей М. Голопятников, М. М. Голубетников, Матвей Михайлович Голубятников, Матвей Н. Голубятников, Матей Николаевич Голубятников. В източника [2, с. 300 – 301] обосновах избора на Матвей Николаевич Голубятников.

2. **Алексиев, Иван.** Омаяни от кораби мъже. Дейци на българското корабостроене и кораборемонт до 30-те години на XX в. Варна, ИК “Морски свят”, 2006. 431 с.

3. **Боев, Ради.** Капитан-лейтенант Зиновий Петрович Рожественски и българският военен флот. – В: Юбилеен сборник 50 години Военноморски музей – Варна 1923 – 1973. В 2 части. Ч. II. Варна, изд-е на ВММ, 1974, 165 – 212.

4. **В. П. К.** Подарък, направен от инженера-механика капитана Николая Ивановича Сергеева на българската флотилия. – Народний глас (Пловдив), г. V, № 430, 21 септ. 1883, 2 – 3.

5. **Божков, Константин.** Бележки и спомени по Морската ни част. – ВИС, г. VII, 1933, кн. 13, 110 – 160.

6. **Приказ № 58 от 29 май 1885 г.** – Държ. вестник, № 57, 8 юни 1885, с. 3.

7. Официалната история на ВВМУ “Н. Й. Вапцаров” – Варна, приема, че М. Голубятников бил третият началник на Морското училище: “Началник на Машинната школа и портови механик на Флотилията през 1884 г. (7 месеца)” [8, с. 217]. Това твърдение обаче е само декларативно, т.к. не е подкрепено с никаква обосновка. Понастоящем за връзката му с Морското училище в морскоисторическата литература са известни само противоречиви мемоарни източници от периода 1931 – 1933 г., т.е. половин век след описваните събития.

Съставителят на Юбилейния сборник на Морското училище от 1931 г. безрезервно се е предал на поместения в него спомен на Димитър Атанасович от първия випуск, без да направи критичен сравните-

лен анализ със спомените на неговия преподавател К. Божков, публикувани в същия сборник. Две години по-късно К. Божков прави това уточнение в обширните си мемоари за Флотилията и Морската част в Русе, а появилите се през последните четири десетилетия публикации дават възможност за преосмисляне на твърденията на двамата мемоаристи.

Споменът на Д. Атанасович в частта му за началниците на Морското училище е повече от несигурен. Преди всичко той погрешно твърди, че кап.-лейт. З. Рождественски постъпва в българския флот след П. Кузмински [9, с. 44] (всъщност е обратно). Не е вярно и това, че М. Голубятников пристигнал заедно с кап.-лейт. З. Рождественски. В първия си спомен за Юбилейния сборник 1931 г. К. Божков твърди, че след постъпването си във Флотията и Морската част приема учениците на Техническата школа от М. Н. Голубятников [10, с. 16]. Непосредствено след този спомен обаче в същия сборник са поместени допълнителни бележки на К. Божков, в които той уточнява, че приема учениците от П. Кузмински, а за Голубятников само отбелязва, че той се е занимавал "С тях в началото... през свободното си време" [11, с. 19]. Това уточнение противоречи на твърдението на Д. Атанасович, но въпреки това съставителят на Юбилейния сборник – 1931 г. го пренебрегва и приема следния списък за началници на Морското училище след откриването на Техническата школа [12, с. 83]:

П. Д. Кузмински	от 8 ноем. 1884 до 1884 г.
М. Н. Голубятников	от 1884 до 23 ян. 1885 г.
К. Р. Божков	от 23 ян. 1885 до 10 окт. 1885 г.

Тази последователност, съставена въз основа на крайно противоречиви спомени, е възприета безкритично в официалната история на Морското у-ще, като е добавено нелогичното "уточнение", че М. Голубятников бил началник на училището 7 (седем ?) месеца [8, с. 217]. Нелогично, защото дори от формално гледище от 8 ноем. 1884 г. до 23 ян. 1885 г. има само 2 мес. и 15 дни, вкл. времето, през което и П. Кузмински е завеждал Техническата школа.

Две години след 50-годишнината на Морското училище К. Божков публикува мемоарите си, които, ако и да съдържат неточности, имат доказана висока достоверност, т. к. мемоаристът е ползвал в значителна степен архивни документи и дневниците си, водени по време на събитията. В тях той отново твърди, че приема Техническата школа от П. Кузмински, а за М. Голубятников уточнява, че е преподавал по руски език [5, с. 145 – 146].

Тъй като междувременно не са публикувани първични документи за историята на Техническата школа 1884 – 1885 г., а в спомена на Д. Атанасович има съществени грешки, тук за участието на М. Голубятников приемам двете уточнения на К. Божков.

8. **Колев, Кольо Н.** 120 години Морско училище. Хроника на една вековна традиция. Варна, ВВМУ "Н. Й. Вапцаров", 2001. 287 с.

9. **Атанасович, Димитър.** Как се тури началото на Машинното училище в 1881 година. – В: Юбилеен сборник за 50-годишната дейност на Морското училище. 1881 – 1931. Варна, 1931, Н.о., 40 – 46.

10. **Божков, Константин.** Моят спомен за Техническата школа. – В: Юбилеен сборник за 50-годишната дейност на Морското училище. 1881 – 1931. Варна, 1931, Н.о., 16 – 18.

11. **Божков, Константин.** Допълнителни бележки за "моят спомен от Техническата школа". – В: Юбилеен сборник за 50-годишната дейност на Морското училище. 1881 – 1931. Варна, 1931, Н.о., 19 – 22.

12. **Юбилеен сборник за 50-годишната дейност на Морското училище. 1881 – 1931.** Варна, Морско у-ще, 1931. 232, 208 с.

ЮРДАН ДЖУМАЛИЕВ

(ок. 1858 – ок. 1914)

Юрдан Станчов Джумалиев е роден ок. 1858 г. в Русе [1], [2]. Още като ученик в V клас става спомоществовател на една от книгите на бъдещия член на БТД Тодор Хаджистанчев [5, с. 36]. През 1874 – 1875 г. е учител в родния си град [4]. След Освобождението 1878 г. отначало е чиновник в Русе [5, с. 9], после трайно се занимава с търговия и предприемачество.

На 18 февруари 1880 г. в Русе е основана Първата редовна Българска свободно-зидарска ложа "Балканска звезда" [5, с. 9]. Чиновникът Ю. Джумалиев е един от съснователите и секретар на ложата [6, с. 54]. След суспенди-

рането на Търновската конституция през 1881 г. и изострянето на отношенията между либерали и консерватори, заедно с Иван Ведър “пропагандират масонските принципи и разширяват влиянието на ложата” [6, с. 55]. Към март 1882 г. продължава да е в състава като брат 3-а ст., заедно с известни масони като Ив. Ведър, Тома Кърджиев, Захари Стоянов, Рагу Иванов и др. [5, с. 10]. През март 1883 г. ложата “Балканска звезда” временно е “приспана” поради изострената политическа обстановка в страната и русенските масони се преместват в София. Там в края на същата година Ю. Джумалиев става съосновател на ложата “Братство” [6, с. 58], [7, с. 298].

През април 1880 г. в Русе Ю. Джумалиев е един от основателите на Българо-македонската лига, която си поставя за задача “да събира парични помощи и да води пропаганда и благотворителна дейност в подкрепа на македонските българи” в Османската империя (прекратява дейността си началото на 1881 г.) [8, с. 105].

Към началото на 1884 г. дейността на русенската масонска ложа “Балканска звезда” е възстановена [7, с. 298] и вероятно по това време Ю. Джумалиев отново се връща в Русе. Пребиваването му там по това време обяснява членството му в БТД, както и насочването на предприемаческите му интереси към големи строителни обекти. Доказателство, че към март 1885 г. той наистина се намира в Русе, е фактът, че на 27 март с.г. местният Общински съвет постановява да изпрати в София кмета Константин Доганов и Ю. Джумалиев като русенска делегация, която да участва в “тържественото отпразднувание [на юбилея на славянските просветители св. св. Кирил и Методий на 6 април с.г.] в столицата на свои разноски” [9, с. 13 – 14]. Възможно е Ю. Джумалиев да е включен в тази делегация като представител на БТД, т.к. дружеството е главният организатор на същите чествания в Русе.

На 21 май 1885 г. българското правителство сключва договор с предприемача Иван Грозев за строеж на жп линията Цариброд – София – Вакарел. За изпълнението на този договор 34 акционери основават Българското строително дружество за направата на железницата Цариброд – София – Вакарел, чийто устав е утвърден от княз Александър I на 14 юни с. г. Двамата най-големи акционери в него са братя Сребърникови от София със 100 акции за 100 000 лв. и Ю. Джумалиев от Русе със 100 акции за 100 000 лв. [10]. Освен това Джумалиев е член и на управителния съвет на дружеството [11, с. 220]. Първоначално е планирано железопътната линия да бъде построена до края на 1886 г., но поради събитията около Съединението на 6 септември 1885 г. и последвалата Сръбско-българска война линията е завършена през 1888 г. и въведена в международна експлоатация от 1 август с. г. Това е “първата железопътна линия, построена от българските инженери и работници **и с български средства**” (подч. м. – И.А.) [12, с. 34]. Вероятно по

време на строителството Ю. Джумалиев трайно се заселва в София.

Доказателство за верния му усет към машинната техника е и фактът, че през 1897 г. купува от Лувдиг Партел парната му мелница (построена 1883 г. в Подуене) и доразвива нейното производство [13, с. 12]. В началото на 1904 г. Софийският окръжен съд вписва в своя Единичен търговски регистър търговската фирма “Юрдан Джумалиев” с главно заведение в София и предмет на дейност “експлоатация на електро-автоматичната валцова мелница и др.”, като той е неин управител [14]. Това е най-ранният известен случай на внедряването на електрозадвижване в мелничното производство в България.

На 6 юли 1898 г. правителството на г-р К. Стоилов сключва договор със събирателното дружество “Петров, Джумалиев и сие” за построяването на железопътната линия Радомир – Кюстендил – турската граница. Членове на дружеството са ген. Рачо Петров и предприемачите Ю. Джумалиев, Юсеф Магжар, Юсеф Шаулов, Коста Балабанов, г-р Димитър Моллов, Пресуян Таджер (рентиер) и о.з. подполк. Георги Попов. Управители на дружеството са ген. Р. Петров, Ю. Джумалиев и П. Таджер. Представител на дружеството пред Министерския съвет е ген. Р. Петров, негов заместник – Ю. Джумалиев. Поради политически и икономически причини, възникнали през 1899 г., строежът на линията в частта между Кюстендил и турската граница не може да се осъществи. Същевременно между членовете на дружеството възникват конфликти, които се заглъбочават, и през март 1901 г. правителството на П. Каравелов взема решение да ликвидира предприятието [15].

Към края на XIX в. Ю. Джумалиев е вече солиден строителен предприемач и е представен с цяла рекламна страница в Международния алманах за България – 1898 г. [5, с. 141].

Умира ок. 1914 г. в София.

Има двама снове: Станчо – завършва право, и Димитър – следва инженерство във Франция. Негови внуци са Цвета Д. Джумалиева и Йордан Д. Джумалиев – кинорежисьор [3, с. 29 – 30].

1. <http://www.gedcomdownload.com/individual.php?pid...> (21 дек. 2009, 8:45 ч.)

2. В съвременната литература и интернет-сайтовете се използва и собственото име Йордан, но тук запази историческата форма Юрдан. Годината на раждане ок. 1858 г. е много несигурна и не е потвърдена от първичен източник. Според родов спомен, към началото на Руско-турската война 1877 – 1878 г. той е на 16 г., т.е. роден е през 1861 г. (?) [3, с. 30]. Тази година на раждане противоречи значително на податка въз основа на архивен източник, че към 1874 г. е учител [4], т.к. това би означавало, че тогава е на възраст 13 г., което е твърде невероятно.

3. **Първанова, Мариана.** Неизвестно за известните. Български родове. Улици и сгради. С., Изток-Запад, 2005. 552 с.

4. **Джумалиев, Йордан Ст. (неизв.).** – В: Българска възрожденска интелигенция. Енциклопедия. С., Д-р П. Берон, 1988, с. 190.

5. **Палежев, Йордан.** Първозидарите. Бележки по българското масонство 1880 – 1898. Варна, Дан-график, 2008. 175 с.

6. **Недев, Недю.** Българското масонство (1807 – 2007). Пловдив, ИК “Хермес”, 2008.

7. **Недков, Димитър.** Масоните се върнаха в България. Кой са те и какво искат? С., Мириам, 1998. 360 с.
8. **Алманах на българските национални движения след 1878 г.** С., АИ "М. Дринов", 2005. 640 с.
9. **Епоха на строителството. Т. I.** Съставители Иво Жейнов и Веселина Антонова. Русе, Държ. архив – Русе, 2005. 512 с.
10. **Устав за Българското строително дружество за направата железницата Цариброд – София – Вакарел.** – Държ. вестник, № 62, 20 юни 1885, 2 – 6.
11. **Радев, Симеон.** Строителите на съвременна България. Т. 3. С., Св. Кл. Охридски, 2009. 792 с.
12. **Железопътният транспорт в България 1866 – 1983.** С., Техника, 1987. 204 с.
13. **Мъдров, Христо.** Развитие на промишлеността в София. С., ЦС на НТС, 1980. 129 с.
14. **Държ. вестник,** № 39, 21 февр. 1904, Обявления, с. III – IV.
15. **Костов, Евгени.** Генерал Рачо Петров и строителството на железопътната линия Радомир – Кюстендил – турската граница. – Истор. преглед, 1991, № 10, 95 – 111.

Д-р АЛЕКСАНДЪР ДРАНДАРОВ (1854 – неизв.)

Александър Йорданов Драндаров [1] е роден на 14 септември 1854 г. във Велес, Македония [2, с. 290]. Към 1879 г. следва в Медицинския факултет на Московския университет като стипендиант на Княжество България [3, с. 117]. Не е известно кога се дипломира, но към 1882 г. вече е лекар в Пловдив и участва активно в местния обществен живот като подпредседател на Благотворително дружество, основано на 1 март с.г., когато са приети целите и уставът на Българо-македонското благотворително дружество – София [4, с. 105].

През 1885 г. г-р А. Драндаров е вече ординатор в Русенската болница [5, с. 538], към януари 1892 г. е лекар в БДЖ към жп линията Русе – Варна и по това време Общинският съвет на Русе го назначава за временно изпълняващ длъжността градски лекар (до встъпването в длъжност на титуляра) [6, с. 315 – 316].

На 2 август 1895 г. е произведен в чин майор и служи като лекар в 8-и пехотен Приморски полк [2, с. 290].

1. За достоверно приемам бащиното име Йорданов, отбелязано в "Офицерският корпус" [2, с. 290]. Ив. Танчев посочва инициал на бащино име "Г" [3, с. 117], но вероятно е печатна грешка.

2. **Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г. Т. 1 А-В, т. 2 Г-З.** С., Изд-во на МО "Св. Г. Победоносец", 1996. 328 с.

3. **Танчев, Иван.** Българската държава и учението на българи в чужбина (1879 – 1892). С., АИ "М. Дринов", 1994. 219 с.

4. **Алманах на българските национални движения след 1878 г.** С., АИ "М. Дринов", 2005. 640 с.

5. **Русев, Марин и Георги Золотович.** Исторически преглед на медицинската част в България 15 август 1878 – 15 август 1898. – Медич. сборник, г. IV, 1898, № 8, 449 – 596.

6. **Епоха на строителство. Т. I.** Съставители Иво Жейнов и Веселина Антонова. Русе, Държ. архив – Русе, 2005. 512 с.

Капитан **СТЕПАН ЖДАНОВ** (1855 – 1917 г.)

Степан Николаевич Жданов [1, с. 304] е роден на 15 декември 1855 г. [2]. Завършва Николаевското инженерно училище в Санкт Петербург (1876 г.) [6]. Като прапорщик от 4-и руски сапъорен батальон участва в Руско-турската война 1877 – 1878 г. (в боевете при форсирането на Дунав и обсадата на Плевен) [3, с. 30]. Със заповед от 9 септември 1878 г. по Българската земска войска е назначен за старши адютант в сформирания строева сапъорна рота, поставила началото на българските инженерни войски. По това време тя се намира в Пловдив, но от 27 септември с.г. е преместена в гарнизона в Горна Оряховица [4, с. 28 – 29]. Тук през 1879 г. се оженва за българка [3, с. 30].

В началото на 1883 г., на основата на Софийската и Русенската сапъорна рота, квартируващи в Шумен, е създадена първата българска пионерна дружина. Тя е съставена от четири роты, капитан Ст. Жданов [5] е назначен за командир на първа рота [4, с. 35]. Към началото на 1885 г. Пионерната дружина е базирана в Русе. Съединението на 6 септември 1885 г. заварва дружината без титулярния командир подполк. Адолф Чудовски. По това време негов заместник е кап. Ст. Жданов – “енергичен, упорит, всеотдаен инженерен офицер, един от първите строители на българските инженерни войски” [4, с. 38]. След Съединението е отзован в Русия [3, с. 30].

През 1899 г. е произведен в чин подполковник. От 1900 г. до февруари 1904 г. е командир на Квантунската сапъорна рота. На 21 февруари 1904 г. е произведен в чин полковник и назначен за командир на 3-и Източносибирски сапъорен батальон [2]. Участва в Руско-японската война 1904 – 1905 г. Началник на Владивостокската крепостна сапъорна бригада (1909 – 1911 г.). Достига чин генерал-лейтенант (1916 г.).

Награди: орден „Св. Анна” – IV ст. (1878 г.), орден „Св. Станислав” – III ст. с мечове и бант (1879 г.) и още три ордена (1904, 1905 и 1912 г.), златно оръжие (1906 г.) [6].

Сведенията за годината и мястото на смъртта му са противоречиви. Според едни източници умира в Иркутск ок. 4 (17) април 1917 г. [6] или на 12 (25) май 1917 г. [3, с. 30]. Според Вл. Гаристов, през 1921 г. Ст. Жданов удва в България като емигрант и през 1928 г. умира в Казанлък [7].

1. **Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г. Т. 1 А-В, т. 2 Г-З.** С., Изд-во на МО “Св. Г. Победоносец”, 1996. 328 с.

2. <http://www.proza.ru/2006/01/12-97>. (21 дек. 2009, 9:15 ч.)

3. **Инженерните офицери на България 1878 – 2004 г.** С., Военно изд-во, 2008.

4. **История на инженерните войски на България.** С., ВИК “Св. Г. Победоносец”, 1992. 268 с.

5. В чин капитан Ст. Жданов е произведен на 30 авг. 1880 г. [1, с. 304].

6. <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=2516> (24 авг. 2010, 18:10 ч.)

Дължа благодарност на Владимир Петрович Гаристов – председател на Съюза на руските инвалиди в България, който ми предостави сведението за този източник.

7. http://rusmir.cl.bas.bg/ruskie_v_bg/PE/PEDetails/0000000000496.html (24 авг. 2010, 18:25 ч.)

Капитан АЛЕКСАНДЪР КЕСЯКОВ **(1838 – 1895 г.)**

Александър Петров Кесяков е роден на 11 септември 1838 г. в гр. Акерман (днес Белгород-Днестровски, Украйна). Произхожда от видния копривщенски род Кесякови. Завършва Акерманското уездно училище.

Участва в Руско-турската война 1877 – 1878 г. като доброволец в 1-ва дружина на Българското опълчение. Отличава се с изключителната си храброст при боевете на Шунка, където проявява инициатива за отблъскването на противника, и във връзка с това му е присвоено звание „унтерофицер“. Участва и в боевете при Стара Загора, Шейново и другаде и за заслуги на бойното поле е произведен на 21 февруари 1878 г. в чин прапорщик от руската армия. След войната отказва обаче да замине с полка си за Одеса и предпочита да стане български офицер. На 20 декември 1879 г. е произведен в чин подпоручик и назначен да служи в 18-а пехотна Габровска дружина [1, с. 127 – 129], от 19 август 1882 г. – в 16-а Провадийска дружина [2].

През лятото на 1884 г. е назначен за ковчежник (касиер) във Флотилията и Морската част в Русе [2, с. 140]. На 1 март 1885 г. е преназначен да служи в 6-и пехотен Търновски полк [1, с. 130], но на 29 май с.г. е командирован за командир на портовата рота във Флотилията и Морската част в Русе [3, с. 149]. Вероятно тогава става член на БТД [4].

По време на острия конфликт между началника на флота кап.-лейт. З. Рождественски и неговия подчинен инженер-механик П. Кузмински през лятото на 1885 г. кап. Кесяков застава на страната на несправедливо арестувания Кузмински. Въпреки строгото нареждане да гържи арестанта в пълна изолация от външния свят той тайно му съдейства да предава протестните си материали за публикуване в местния печат [3, с. 150].

На 14 септември 1885 г. е върнат отново на служба в 6-и пехотен Търновски полк [3, с. 151], в който завежда домакинството му. От 26 януари 1886 г. е окръжен воински началник в Разград, през 1892 г. е назначен за командир на 15-и резервен полк в Шумен. В запас преминава през 1893 г. с чин подполковник.

Награди: орден “За храброст” (1880 г.) – за действията му като опълченец, орден “Св. Александър” – IV ст. – за участието му в Сръбско-българската война 1885 г., сребърен Георгиевски кръст – IV ст. [2].

Умира на 8 януари 1895 г. в Русе. Костите му са съхранени в Пантеона на възрожденците в Русе [1, с. 130 – 132].

1. **Маринов, Илия.** Синове на отечествен дълг. Кн. 1. С., Изд-во на МО "Св. Г. Победоносец", 1994. 235.
2. <http://forum.boinaslava.net/showpost.php?p=130407&postcount=17> (22 дек. 2009, 8:40 ч.).
3. **Божков, Константин.** Бележки и спомени по Морската ни част. – ВИС, г. VII, 1933, кн. 13, 110 – 160.
4. Илия Маринов твърди, че кап. Кесяков е "един от учредителите на БТД" [1, с. 130], но това е малко вероятно, защото дружеството започва дейността си на 26 март 1885 г., а по това време той служи в Търново.

Капитан **ПОРФИРИЙ КОЛОБКОВ**

Порфирий Алексеевич Колобков [1, с. 122] е руски офицер с дворянски произход, който вероятно непосредствено след Освобождението 1878 г. остава на служба в българската артилерия. В спомените на К. Божков не точно е отбелязан с чин поручик [2, с. 147]. Произведен е в този чин на 9 декември 1880 г. и от същия ден е назначен за завеждащ Артилерийската лаборатория в Русе [1, с. 122], която е самостоятелно подразделение, подчинено на Управлението на местните артилерийски учреждения в Русе [3, с. 94]. От 30 август 1883 г. е капитан [1, с. 122].

Според заповед на военния министър от 21 май 1885 г., завеждащият Артилерийската лаборатория кап. П. Колобков получава два месеца отпуск с право да го прекара зад граница [4]. Този отпуск обаче не е използван за почивка, а за политическа дейност под ръководството на кап. К. Паница, който по това време е председател на Българо-македонския революционен комитет "Искра" в Русе. По внушение на кап. К. Паница през февруари 1885 г. Филип Тотю и румънският касоразбивач Жоржеску ограбват пари, ценни книжа и скъпоценности от богатия българин Христо Калъпов от гр. Крайова, Румъния, с цел да подпомогнат македонските комитети. За да пренесат ограбеното в България, пак по идея на кап. К. Паница използвали ковчега с костите на Георги С. Раковски [5, с. 131], които на 1 юни с.г. са извадени от гроба му в Букурещ и на следващия ден през Гюргево с военния параход "Опыт" са пренесени в Русе [6]. Комисията на Поборническо-опълченското дружество в Русе, която организира церемонията по изваждането на костите и пренасянето им от Букурещ през Гюргево – Русе – Свищов – Лом до София, се оглавява от кап. К. Паница [5, с. 131 – 132] и вероятно кап. П. Колобков е участвал най-активно както в укриването на ограбеното богатство в ковчега, така и в изваждането му от него. Основание за това предположение е фактът, че непосредствено след това кап. К. Паница възлага на кап. П. Колобков и пор. Георги Сапунов да пласират във Виена откраднатите румънски облигации. Там австрийската полиция ги арестува и ги хвърля в затвора. Освободени са едва след намесата на руския консул във Виена (по дискретна молба на княз Александър I) [5, с. 132 – 133]. Доколкото български-

ят военен министър прави опит да избегне опозоряването на български офицер в евентуален процес заради скандалната афера и изпраща кап. К. Паница в тримесечен задграничен отпуск от 18 юни 1885 г. [5, с. 133], вероятно участието на кап. П. Колобков също е потулено и по-нататъшният му статут в българската войска не е изяснен. Възможно е заради този скандал да е понижен в чин “поручик”, което би обяснило факта, че същият чин фигурира в спомените на К. Божков. За това свидетелства и руска поверителна преписка от октомври-ноември 1887 г., в която той е отбелязан като “поручик”, живеещ в Русе [7, с. 98 – 99]. От друга страна, в същата преписка през юли 1888 г. е споменат като “живеещия сега в [Санкт] Петербург” [7, с. 137]. Вероятно българската му служба продължава до отзоваването на руските офицери през октомври 1885 г. [8, с. 223], след което П. Колобков излиза в оставка, но остава да живее заедно с жена си в Русе, където притежава имение, за което се грижи назначен лично от него завеждащ [8, с. 230].

През есента на 1887 г. П. Колобков донася на грагомана (преводача) в руското консулство в Русе М. Якобсон, че има тесни връзки с влиятелни български офицери и възнамерява чрез тях да действа за отстраняването на княз Фердинанд I от българския престол. Във връзка с това руският посланик в Букурещ М. А. Хитрово го кани на разговор, по време на който той дава съгласие за пълно съдействие при организирането на държавен преврат. Нещо повече, дори препоръчва да бъде привлечен майор К. Паница, защото той “няма да бъде придирчив в средствата за постигане на целта и само при такива условия може да се разчита на успех” [8, с. 185 – 186]. Във връзка с това в началото на 1889 г. П. Колобков е упълномощен да образува в София революционен комитет с председател кап. К. Паница, който да подготви преврата [8, с. 196].

През януари 1888 г. военният министър полк. Сава Муткуров предлага на П. Колобков, който по това време живее в София, и на руския търговец Новиков да организират доставката на 30 000 пушки и 3000 револвера от руски оръжейни заводи [8, с. 194]. През юли с.г. П. Колобков урежда в Санкт Петербург износа на оръжието за българската войска през Одеса [7, с. 137], а до 1890 г. периодично информира Азиатския департамент (чрез преводача на руското консулство в Русе М. Якобсон) за подготовката на заговора в София. В шифрована телеграма от 23 септември 1889 г. е представен дори за “председател на военния революционен комитет в София” [8, с. 219]. Към края на с.г. руският посланик в Букурещ съобщава и за желанието на П. Колобков да постъпи отново на българска служба “като командир на батарея или артилерийски полк за вземане на активно участие в предполагаемия държавен преврат в България” (подч. м. – И.А.) [8, с. 222].

На 22 януари 1890 г. П. Колобков е арестуван в Русе [8, с. 231], а на 17 май с.г. Военният съд го признава за виновен, че предумишлено и съзнател-

но посреднички между майор К. Паница и руското посолство в Букурещ с цел да се извърши държавен преврат и да бъде детрониран българският княз, а също че е подстрекавал офицери от българската армия и български граждани за извършване на държавен преврат. Във връзка с това е осъден на 9 години обикновен тъмничен затвор [9, с. 132]. Като руски поданик по-късно е освободен, през септември 1890 г. пристига в Одеса и дори прави постъпки да се върне отново в България “за уреждане на частните му имуществени дела”, но и да възстановява “руското влияние там” [7, с. 142 – 143]...

1. **Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г. Т. 3 И-К, т. 4 Л-О.** С., Изд-во на МО “Св. Г. Победоносец”, 1996. 363 с.
2. **Божков, Константин.** Бележки и спомени по Морската ни част. – ВИС, г. VII, 1933, кн. 13, 110 – 160.
3. **Бериевски, Иван.** Създаване и развитие на службата по въоръжението и органите в българската армия 1878 – 1885 година. – ВИС, 1991, № 3, 81 – 109.
4. **Приказ № 25 от 21 май 1885 г. на военния министър.** – Държ. вестник, № 52, 28 май 1885, 2 – 3.
5. **Стателова, Елена.** Биография на българския дух (Родът Паница). С., АИ “Проф. М. Дринов”, 1997. 307 с.
6. **Букурещ, 3-й юний 1885 год.** – Търновска конституция, г. II, № 143, 12 юни 1885, с. 3 (рубрика “Из дописките на”).
7. **Авантюрите на руския царизъм в България по документите на царските архиви.** Варна, СТЕНО, 1991. 292 с.
8. **Окупационен фонд, основан за създаване на руско-дунавска област.** Русе, Сексагинта Приста, 1993. 238 с.
9. **Симеонова, Ружа.** Отново за процеса и разстрела на майор Коста Паница. – Известия на държ. архиви, бр. 82, 116 – 140.

АЛЕКСАНДЪР КОНСТАНТИНОВ

Учител

Инженер-механик ПАВЕЛ КУЗМИНСКИ (1840 – 1900 г.)

Павел Дмитриевич Кузмински е роден на 20 юни 1840 г. в станица Усть-Лабинская, Херсонска губерния, Русия [1]. През 1864 г. завършва с първия випуск на механичното отделение на Академичния курс по морски науки (днес Военноморска академия “Н. Г. Кузнецов” в Санкт Петербург), произведен е в чин прапорщик с назначение в корпуса на инженер-механиците.

От 1865 г. до 1871 г. служи в Кронщатския параходен завод, после до 1877 г. е командирован в Адмиралтейските Ижорски заводи, от 1878 до 1880 г. завежда работилниците за желязно корабостроене на Галерния остров.

Творческата му дейност започва през 1862 г. с публикации в солидно-

то списание “Морской сборник” и още тогава той предлага революционната идея за комплексен топлинен двигател, която реализира 30 години по-късно в газовата турбина. През 1865 г. прави пионерни опити за изгаряне на възлищен прах.

Към 1880 г. П. Кузмински е известен морски специалист с богат опит и разностранни научни интереси, способен да вижда и да формулира съществени проблеми в развитието на техниката. Прочутият руски учен проф. Д. Менделеев настоява именно той да бъде командирован към лабораторията му в Санктпетербургския университет, за да извърши серия от опити по изследване на триенето на твърди тела в течности. Резултатите от обширното пионерно изследване, направено с конструиран от П. Кузмински измервателен уред, са докладвани през 1882 г. в Руското физико-химическо дружество. По това време той е един от най-авторитетните руски специалисти по съпротивление на течностите и през ноември 1882 г. Морският технически комитет го препоръчва за заместник на ръководителя на предстоящия за изграждане първи опитен басейн в Русия.

През април 1883 г. Морското министерство командирова П. Кузмински в Императорското Руско техническо дружество (ИРТД) със задачата да разработи и внедри едно от най-значимите си изобретения – автоматичния динамометър-моментомер за измерване на упора и въртящия момент на гребен винт на кораб. Работата му по него продължава до юни 1884 г., когато е принуден да напусне руския флот. Десетина години по-късно усъвършенства конструкцията на това измервателно устройство и опитният му образец е отличен с най-високата награда (Grand Prix) на Световното изложение в Париж през 1900 г. По-късно принципът му на действие е използван и в авиацията.

П. Кузмински е избран в ИРТД през 1867 г. и към 1884 г. е действителен член на четири отдела: II (механичен), IV (военноморски), VI (електротехнически) и VII (въздухоплавателен). Той енергично участва както при обсъждането на разнообразни по тематика сложни научно-технически въпроси, така и при общите разисквания по организационната дейност на ИРТД. Особено активно работи във Въздухоплавателния отдел, на който той е един от основателите през декември 1880 г. и негов секретар оттогава до отпътуването му за България.

През 1883 г. Съветът на ИРТД изключва един от действителните членове на дружеството, като грубо нарушава дружествения устав, т.е. без да иска решението на Общото събрание на ИРТД. П. Кузмински остро реагира против машинацията и между него и влиятелния председател на ИРТД П. Кочубей възниква остър конфликт, който в крайна сметка довежда до отстраняването на П. Кузмински от ИРТД под формата на почетно назначение в българския военен флот.

От 2 ноември 1884 г. П. Кузмински е портов механик на Флотилията

и Морската част в Русе, но по съвместителство изпълнява и функциите на началник на Флотския арсенал и началник на Техническата школа към флота. От тази длъжност е освободен на 7 октомври 1885 г. В Русия се завръща около април 1888 г.

Какви са основните му приноси през българския период от живота му?

Възстановява дейността на флотската Машинна школа (основана на 1881 г. и прекратена още след първия випуск), като в края на 1884 г. основава нейния приемник Техническата школа (днес ВВМУ “Н. Й. Вапцаров” – Варна). За кратко време успява да създаде организационните предпоставки за постоянното ѝ функциониране и **тласка необратимо развитието на най-старото днес техническо учебно заведение в България**. Благодарение на личното му настояване и въпреки откритото нежелание на руските флотски офицери и механици през януари 1885 г. за началник на школата за пръв път е назначен българин (К. Божков), с което **поставя началото на българизирането на ръководния и преподавателския състав на Морското училище**. За този основополагащ принос в тогавашния печат е наречен “учредителят на школото при морския арсенал”.

Той е **СЪЗДАТЕЛЯТ на Българското техническо дружество в Русе**, чиято дейност започва на 26 март 1885 г. Дава идеята за основаването му и написва неговия устав, като приспособява устава на ИРТД за българските условия, на събранието по случай 1000-годишнината от смъртта на св. Методий (6 април 1885 г.) произнася знаменитото стихотворно слово, което е **духовно послание към дейците на българската наука и техника**, връчва символично на председателя на БТД кап. С. Ванков знамето на Техническата школа (11 май 1885 г.). Доказателство за изключителното му влияние върху БТД е и фактът, че след като е арестуван несправедливо, дружеството завинаги прекратява дейността си.

Поставя основите на нормирането, планирането и отчетността във Флотския арсенал в Русе. Урежда издаването на първия български нормативен акт, който определя задълженията на флотските корабни механици, машинисти и огняри и изискванията към тяхната квалификация.

П. Кузмински е **първият уредник на първата българска морска библиотека** (основана 3 януари 1885 г.). Благодарение на енергичните му постъпки пред ИРТД тя започва от май 1885 г. да получава редовно списание то “Морской сборник” и днес то е най-старото морско периодично издание, съхранявано в българска библиотека.

Той е **първият пазител на колекцията на Военноморския музей**.

През лятото на 1885 г. кап.-лейт. З. П. Рожественски – началник на Флотилията и Морската част, издава заповед, която засяга офицерската

чест на П. Кузмински. Между двамата възниква конфликт, в който флотският началник използва непочтено властта си, а подчиненият му портов механик търси справедливост, като настоява за открито съдебно разследване. За да потули конфликта, кап.-лейт. З. Рожественски налага на П. Кузмински два седемдневни ареста и издейства от военния министър заповед за едномесечен арест. Въпреки това морален победител в конфликта е П. Кузмински, а неговият началник напуска поста си под предлог за задгранично лечение.

Въпреки враждебната руска политика към Съединението на Източна Румелия с Княжество България П. Кузмински **безрезервно подкрепя българската кауза и оказва безпримерна подкрепа**. По време на Съединението на 6 септември 1885 г. той се намира в ареста, но след отблизко събитията и съдейства на българите по изумителен начин. На 15 септември с.г. успява да изпрати до командира на 5-и пехотен Дунавски полк в Русе писмо, с което в поетична форма го насърчава да поведе войниците си към Тракия. Пак от ареста прави впечатляващо **парично дарение на Русенския комитет за събиране на доброволци**. В продължение на 11 месеца (до септември 1886 г.), въпреки че изпада в сложна житейска ситуация, води **донкиховска битка в защита на съединителното дело**, като публикува редица материали в българския и руския печат. Възмущението му от тогавашната руска политика достига връх, когато публикува зашеметяващи стихове като: “Срам, позор за Теб, Русия, Ти, Майко, родна моя!” и “На мира българите оставете, Защо това шпионство, клеветене? Живот свободен българите искат”. След тези дръзки послания русенската общественост потресена научава, че е направен опит П. Кузмински да бъде отвлечен и евентуално изпратен през Варна и Одеса за Сибир. В крайна сметка е спасен и живее в Русе още близо две години.

През периода октомври 1885 – април 1888 г. П. Кузмински изпада в изключително трудна житейска ситуация поради липса на средства и квартира. Русенци му съчувстват, приятели го подпомагат според възможностите си, но “много пъти е заспивал и гладен”. **Въпреки ненормалните условия за живот, камо ли за труд, намира морални сили за научно-техническо творчество:**

– през 1886 г. проектира нов тип паропроизводител, пригоден за **работа с течено гориво**. По-късно в Русия заедно с флотския инженер-механик Н. Ф. Пашинин създават корабен многоходов правотоков паропроизводител сепараторен тип, който е основан на предложено от П. Кузмински топлотехническо решение. Освен това П. Кузмински разработва оригинална методика за сравнителен анализ на различни системи паропроизводители и пръв препоръчва мощността на паропроизводителя да се оценява “по големината на нагревателната повърхност”, а не по броя на индикаторни-

ме конски сили, развивани от парната машина;

– през 1887 г. проектира в България първата в света работоспособна газова турбина (реверсивна 10-степенна радиална газова турбина с горивна камера, работеща с непрекъснато горене при постоянно налягане). Пак в България проектира и горивната камера за газовата турбина (наричана по-късно “газопарород”). Преди него, през периода 1791 – 1884 г., в Англия, Франция, Германия и Русия са предложени десетина схеми за газови турбини, но нито една не е реализирана. Първ П. Кузмински, на 29 януари 1893 г., във Въздухоплавателния отдел на ИРТА, съобщава резултати от успешни предварителни изпитания на първия опитен образец на своята газова турбина. Тя е замислена като нов тип двигател, предназначен за транспорт по суша, въздух и море.

През 1886 г. П. Кузмински възторжено приветства основаването на Руско-българско акционерно параходно дружество, предназначено да обслужва линията Одеса – Свищов.

След като се завръща в Санкт Петербург, П. Кузмински развива активна творческа дейност и въпреки незабавното си финансово състояние на скромнен пенсионер отдела средства за разработки (най-вече – за газовата турбина). Като учен и изобретател с разностранна квалификация насочва усилията си в три основни направления – морско дело, въздухоплаване и авиация, машиностроене. Наред с дейността си по разработки като тетраедровидни корабни обводи (по тях експериментира и в България), газови турбини, газопарород, русоид, русолет, динамометър и др., участва енергично в обсъждането на важни научно-технически проблеми, ратува за подобряване на организационното равнище на ИРТА:

– в доклад пред ИРТА (30 март 1889 г.) критикува тесните задачи на бъдещия Опитен басейн на Русия и настоява той да се развива като научно-изследователска организация с широкообхватни хидротехнически изследвания, извършвани от комплексни научни колективи;

– избран е в състава на: комисия по преразглеждане на правилата за издаването на авторитетното научно списание “Записки на ИРТА” (1892 г.), комисия по тълкуване на устава на ИРТА (1892 г.), комисия по преразглеждане на устава на ИРТА (1894 г.), комисия по преразглеждане на проект за нормиране на работното време (1894 г.), комисия по преработване на проекта за “Положение за привилегиите (патентите – И. А.) за изобретения и усъвършенствания” (1896 г.), комисия за съставяне на правила за приемане на предмети, изработени чрез заваряване по методите на Н. Бенардос и Н. Славянов и др.;

– на заседание на I отдел (Химическия) на ИРТА (4 март 1892 г.) заедно с В.К. Черепанов докладват за опити с керосинови двигатели и обосновават перспективната идея, че в основата на икономическата оценка на двигателя трябва да се постави газовият анализ на продуктите от горенето;

– през лятото на 1893 г. Въздухоплавателният отдел на ИРТА го изпраща за близо четири месеца като свой официален делегат в международния конгрес по аеронавтика по време на Световното изложение в Чикаго;

– известен е като един от най-ревностните радетели за необходимостта от внедряването на метричната система мерки и теглилки в Русия.

Пребиваването на П. Кузмински в България оставя трайна диря в съзнанието му. Той продължава да следи българската действителност и някоу от изказванията си в ИРТА подкрепя с положителни примери от нея.

Умира на 7 април 1900 г. в Санкт Петербург. Седмица по-късно на общото събрание на ИРТА траурно слово в негово памет произнася проф. А. Н. Крылов – един от най-известните в света руски учени. През 1960 г. на една сграда на Василевския остров в Санкт Петербург е открита паметна плоча с надпис: “Тук през 1893 г. живя изобретателят на газовата турбина Павел Дмитриевич Кузмински”. Една от улиците в град Усть-Лабинск, Русия, днес носи неговото име [3].

През 2006 г. командването на ВВМУ “Н. Й. Вапцаров” – Варна, достойно почете паметта на възрождателя на Морското училище, като в откритата тогава Алея на преподавателите (21 барелефа) **най-централното място отреду на барелефа на П. Д. Кузмински**. От четвърт век насам обаче централното ръководство на ФНТС преди всичко по конюнктурни причини загърбва и пренебрегва изключителния му принос като **СЪЗДАТЕЛЯ** на Българското техническо дружество в Русе 1885 г., като предпочита да възхвалява скромната роля в дейността на дружеството на неговия председател кап. С. Ванков [4].

1. Подробна биография на П. Кузмински публикувах през 2006 г. [2, с. 184 – 279]. Поради това тук представям само основни моменти от нея.

2. **Алексиев, Иван**. Омаяни от кораби мъже. Дейци на българското корабостроене и кораборемонт до 30-те години на XX в. В 2 т. Т.1. Варна, ИК “Морски свят”, 2006. 431 с.

3. http://media-kuban.ru/Selskaya_nov/Ulitsa_imeni_Kuzminskogo.html (23 май 2010, 13:40 ч.).

4. Симеон Радев съобщава, че на 9 авг. 1886 г., веднага след офицерския преврат, Захари Стоянов “избяга в Гюргево заедно с двама руски офицери от флотилията – Кузмински и Луцки” [5, с. 98]. Видният публицист положително е имал предвид П. Кузмински, но допуска грешка, защото не е пряк свидетел на тогавашните събития в Русе и използва препредадени сведения, които освен това възстановява четвърт век след преврата. В действителност З. Стоянов и Вл. Луцки бягат със завеждащия Флотилията и Морската част Еспер Серебряков (Бланк). Това признава самият Бланк в спомените си: “в същия ден (9 авг. 1886 г. – И.А.) заедно със Захари Стоянов заминахме за Румъния и се установихме при наши приятели в Плоещ” [6, с. 55]. Преводачката на спомените му правилно допълва, че третият беглец е Вл. Луцки [6, с. 71]. Всъщност това съобщава още през 1934 г. К. Божков, който е пряк свидетел на бягството, и цитира телеграма на кап. Панайот Ангелов от 9 авг. 1886 г. до главнокомандващия майор П. Груев: “Донасям, че Бланк и Луцки са заминали тази сутрин за Гюргево, дето са казали на старшините на шлубките, които са ги прекарвали, че няма вече да се върнат...” [7, с. 89].

През 2006 г., когато публикувах биографията на П. Кузмински [2, с. 279], не обърнах внимание на трудно забележимата податка на С. Радев за П. Кузмински, още повече че името е отбелязано със съществена грешка (Кузински?), а и никой досега в историографията не е обърнал внимание на тази фамилия. Едва сега, изяснявайки недоверността на този спомен благодарение и на мемоарите на Е. Серебряков (Бланк), потърсих сведения за П. Кузмински и в съвременни биографични изследвания за З. Стоянов. Попаднах на интересни следи и отново установих неприятния факт, че безпримерната подкрепа на П. Кузмински за Съединението 1885 г. и изобщо приносът му за България все още остават неизвестни за специалистите по история на Съединението 1885 г. и биографите на З. Стоянов.

На 10 май 1888 г. в. “Свобода” публикува статията “По държавния nihilизъм” от З. Стоянов, почти половината от която е посветена на П. Кузмински:

“В Русчужката дунавска флотилия имаше на служба някой си русин, морски офицерин на име Кузмински, човек честен от най-напред, човек, който се възмущаваше от всичките свои другари-офицери в България и от генералите Соболев и Каулбарс. Че повдигна глас срещу техните кражби на българската хазна, че каза, как те подир 6-ий Септември искаха да откраднат параходите и да ги занесат в Рени, а после хвърлиха в Дунава всички запалителен материал, който беше твърде нужен нам във време на войната – той се арестува от руските офицери най-напред (27 юли – 3 окт. 1885 г. – И.А.), а после княз Кантакузин го отчисли (7 окт. 1885 г. – И. А.) и онеправда. Кузмински се тури във от законите, обявиха го за nihilист, но не държавен, а от истинските, отнеха му всички права, забраниха му вече влизането в Русия. Немил-недраг остана той по улиците, българските патриоти му събираха средства за съществуване. Где седнеше и паднеше, той проповядваше, че неговото отечество Русия, т.е. правителството е сто пъти по-варварско, отколкото самата Турция. Една нощ гавазите и шпионите на руското в Русчук консулато багистаха къщата му да го хванат и вързан да го изпроведат в Русия. Това се случи малко преди 9-ий Август (21 – 23 юни 1886 г. – И.А.). Тогавашното правителство отказа да се смеси в работата, а българските патриоти от Русе, с хитрина сполучиха да освободят от блокада жертвата Кузмински, когото с работнически дрехи скритом прехвърлиха в Румъния. Руското консулато се късаше от яд и даде под съд административните власти в Русе, делото на които е още висяще. Кузмински гладуваше по Букурещ, под фалшиво име и народност (подч. м. – И.А.).

Подир изгонването на генерал Каулбарс той се завърна пак в Русе, пак му помогнаха българските патриоти, пак той следваше да критикува своето тиранско правителство. От милост и човеколюбие, да не умира от глад по улиците един бивш офицерин в продължение на 25 години и приятел на българите, пратиха го на прехрана в правителствения Образцов чифлик, близо до Русе, да го преглеждат на правителствени разности. Година и повече живя там. Най-после, вижда се работата, домъчня му, че е останал сам в България, сети се, че е син на велика държава, докачи се може би неговата национална гордост, че той стои в България сам самнитичък, на права просещи, че яде хляб от ръцете на ония, които бяха вече плеснали няколко плесници на неговия “господар”. В своите разговори с учителите и учениците от Образцовия чифлик, той заяви тържествено, че счита за позор да говори български, т.е. на езика на ония, които го хранеха като улично кученце. Когато ставаше преброяването на населението (към 31 дек. 1887 г. – И. А.), поканили и него да се запише. Той написал демонстративно, че е поданик на Негово Императорско Величество Руския цар (подч. м. – И. А.) и живее в една земя, която сам не знае кому принадлежи. Направи се обиск в тоя същия чифлик, за да се търсят някои шпиони, за които имаше подозрение, че се крият в тоя действително Образцов чифлик. На акта за обиска Кузмински прави бележка, че тоя чифлик се намира в неутрална почва, никой не е имал право да го багистава, освен “государ император”! Той явно търсеше вече и под земята, щото да вземе някоя диплома от нашето “узурпаторско” правителство, за да се върне в отечеството си, т.е. или да му строят зъбите, или пак да го изхвърлят през Дунава като парцал. Управителят на това Образцово училище, Манушев, ставаше мехлем за раните му, пишеше на административните власти да му съобщат официално, каква е вината на Кузмински, та го не оставят да живее още на правителственото учреждение. И градоначалството от Русе отговаря официално, че Кузмински не може да живее вече в правителственото здание, защото е шпионин и чужд агентин. Дипломата се добила. Копие от тия писма на градоначалството и няколко броя от *Свобода*, гдето ние така също бяхме писали против тоя московски патриот, всичките подчеркнати със син и червен карандаш, съставляваха послужния (служебния – И. А.) списък на новообърнатия. На руския параход и с безплатен билет отиде той в Одеса. И вместо наказание за първите му грехове, вместо Сибир и Централка, той се приема като мъченик и страдалец и му се дава място с всичките изгубени права!” [8, с. 99 – 101].

На следващия ден, 11 май 1888 г., в. “Народни права” информира: “От Русе ни съобщават, че д-р Юриев и Кузмински пострадали по искането на З. Стоянов, защото го осъждали за приемане на декорации по мимо Конституцията. Първият е бил отчислен от служба и изгонен от България, а вторият натоварен на парахода “Волга” от дружество Гагарин и отправен в Россия. При испращането на последний З. Стоянов присъствувал и му казал: “Будеть помнитъ сукинъ сынь!” Доносничеството на Захария е патентовано и не възбужда особено удивление в българската интелигенция” (подч. м. – И. А.) [9, с. 441]. Това сведение е публикувано през 2000 г. от Тодор Ташев (най-големия съвременен познавач на биографията на З. Стоянов) с единствения коментар: “С Кузмински са на противни мнения по отношение на свободата в Русия. Кузмински смята, че тя е по-голяма в Русия. Спорът е принципен. Кавга не е имало” [9, с. 442]. Биографът не подкрепя обаче твърдението си с препратка към източник, не коментира и публично изобличаване на З. Стоянов в доносничество. А критичният сравнителен анализ на текстовете от вестниците “Свобода” (10 май 1888 г.) и “Народни права” (11 май 1888 г.), – от една страна, и известните факти за отношението на П. Кузмински към Съединението 1885 г. и изобщо към България (след завръщането му в Русия), от друга, дават основание да не се приема безрезервно твърде субективната (меко казано) публикацистика на прочутия русофоб, използвал в писанието си от 10 май 1888 г. рафинирана смесица от безспорни факти, волни полуистини и твърде едностранично тълкуване на събития. Все пак благодарение на него (З. С.) са съхранени и неизвестни факти за пребиваването на П. Кузмински в България, а други получават ново потвърждение.

ПЪРВО. Става известно, че след загадъчното изчезване на полумъртвия П. Кузмински на 23 юни 1886 г. [2, с. 229] благодарение на доброжелателни русенци той е прехвърлен в Румъния, където известно време пребивава “под фалшиво име и народност”. Това потвърждава по същество по-сетнешния разказ на П. Куз-

мински пред акад. А. Н. Крилов, че след като от 2 окт. 1885 г. се оказва лишен от руско поданство, той е принуден да се засели на някакъв дунавски остров, където прекарва 8 месеца, преследван ту от българската, ту от румънската полиция [2, с. 226]. Вероятно З. Стоянов, твърдейки за пребиваване на П. Кузмински в Букурещ, или ползва непроверена информация от трети лица, или просто я доизмисля.

ВТОРО. Само две години след събитията З. Стоянов твърди, че П. Кузмински се завърнал в Русе “Подир изгонването на генерал Каулбарс”. Мисията на руския генерал завършва обаче на 8 ноем. 1886 г., когато напуска Княжество България, а два месеца преди това (2 септ. с. г.) в. “Славянин” помества дописка от П. Кузмински, посветена на завръщането на княз Александър I в страната и посрещането му в Русе на 17 авг. 1886 г. [10]. Вероятно П. Кузмински се е завърнал окончателно около средата на август с.г. Това потвърждава спомена му за осеммесечното пребиваване на неизвестния все още румъно-български дунавски остров, защото от октомври 1885 до август 1886 г. са 10 месеца, а подобна неточност е приемлива за спомен, разказан след десетина години.

ТРЕТО. От спомените на К. Божков беше известно, че П. Кузмински известно време преподава руски и механика в Образцовия чифлик край Русе. Въз основа на дописката от 10 май 1888 г. приемам, че това вероятно е било от есента на 1886 г. докъм края на 1887 г. Положително тъкмо там П. Кузмински е разработил първите проекти на корабен водотръбен парен котел (1886 г.) [2, с. 235 – 236] и на първата в света работоспособна газова турбина, вкл. оригиналната конструкция на нейната горивна камера (1887 г.) [2, с. 236 – 245]. С преподавател от такава величина едно учебно заведение би трябвало да се гордее и за чест на директора му Васил Манушев сигурно е съзнавал това, за да се застъпва за него (П. К.) по административна линия. З. Стоянов е предпочел обаче до болка познатата и днес популистка спекулация за тесногръди политически цели, охулвайки публично П. Кузмински като уж правителствен храненик. Съвсем естествено е като учител да получава държавна заплата, но дори и днес (да не говорим за края на XIX в.) е изключителна рядкост български учители, освен задължителната преподавателска работа, да разработват технически проекти, камо ли революционно нови конструкции.

ЧЕТВЪРТО. През 2006 г. разглеждах критично възприетата от години версия в българската и руската историография, че П. Кузмински напуска България през 1887 г., и въз основа на податки от малко известни източници за историята на руската авиация обосновах, че “най-вероятно той се е върнал в Русия през 1888 г.” [2, с. 246]. От в. “Народни права” (11 май 1888 г.) става ясно, че П. Кузмински напуска страната около края на април или първите дни на май 1888 г.

Колкото до възмущението на З. Стоянов, че П. Кузмински се оказал неблагодарник, защото, видите ли, въпреки получаваната от него заплата като български учител той си позволил да съхрани руското си самосъзнание и демонстративно да се откаже от побългаряване, днес то е преди всичко тъжно свидетелство за крайното русофобство на именития публицист. Изхождайки от изключителното си чувство за справедливост, П. Кузмински по безпрецедентен начин защитава Съединението на Източна Румелия с Княжество България и се обявява енергично против антибългарската политика на Русия по онова време [2, с. 227 – 229]. Той обаче е руснак до мозъка на костите си и във връзка с това е достатъчно да припомним, че нарича две от изобретенията си “русoids” и “русолет” и до края на живота си енергично популяризира постиженията на руската наука и техника, почитайки обаче по подобаващ начин чуждестранните научно-технически приноси. Съвсем естествено е било, когато нашенци грубо са засегнали чувството му за национална принадлежност, той да реагира, като изразява остро несъгласие си.

Но има и още нещо, което е твърде показателно във връзка с руското самосъзнание на П. Кузмински, възмутило толкова много З. Стоянов. Руският офицер, който на практика заради задкулисни интриги в ИРТД през 1884 г. е принуден да изостави блестящата си научноизследователска дейност в ИРТД и да замине за България, а през периода от лятото 1885 г. до пролетта 1888 г. е обречен от руските власти на изгнание в балканската страна, не се озлобява против родината си и не я загърбва, за да приеме предложението му българско поданство. За разлика от него, българският офицер С. Ванков охотно приема руското поданство, като пренебрегва офицерската си клетва и изоставя завинаги България и семейството си в Русе.

Заради уважението си към автора на “Записки по българските въстания” ми се иска да вярвам, че когато през пролетта на 1888 г. П. Кузмински е отпътувал с парахода “Волга” за Русия, русофобският публицист З. Стоянов не го е изпратил със злобната клетва “Будеть помнит сукинъ сыны!”. Дори З. Стоянов да е паднал толкова ниско, за чест на големия руски учен и изобретател той пренебрегва дребнавите нашенски политически нападки и след завръщането си в Русия споменава с добри думи България [2, с. 247].

5. **Радев, Симеон.** Строителите на съвременна България. Т. 2. С., Бълг. писател, 1990. 696 с.

6. **Серебряков, Еспер Александрович.** Преживелиците на един руснак в България (1885 – 1886). Спомени на морския офицер Еспер Серебряков. Русе, Авангард Принт, 2005. 96 с.

7. **Божков, Константин.** Бележки и спомени по Морската ни част. – ВИС, г.VIII, т. 16, 1934, 84 – 121.

8. **Стоянов, Захари.** Непознати страници. Материали от личния архив на писателя. [Ч.3]. Поборници-държавници. Встъп. студия и състав. Йордан Палежев. С., Мисъл и др., 2005. 240 с.

9. **Ташев, Тодор Л.** Животът на летописеца. 2 изд. С., Вулкан - 4, 2000. 920 с.

10. **Кузьминский, П.** Открытое письмо в Россия. – Славянин (Русе), № 148, 2 септ. 1886, 586 – 587 (написано е на 29 авг. с. г. в Русе).

ДИМИТЪР МАРКОВ

Димитър Павлов Марков е роден на 20 август 1862 г. в Търново [1, с. 5]. Към 1885 г. е член на Апелативния съд в Русе [2, с. 147]. Служи във Военното министерство от 10 ноември 1886 до 27 август 1890 г. На 13 ноември 1886 г. е произведен подпоручик [1, с. 225] и вероятно по същото време става военен прокурор [3, с. 206]. На 20 февруари 1887 г. е назначен за прокурор във военнополовия съд по делото против участниците в офицерските бунтове в Русе и Силистра. Настоява за смъртни присъди и става известен с призова към съда: “Глави, глави искам аз от вас!” [4, с. 598 – 600].

1. **Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г. Т. 3 И-К, т. 4 Л-О.** С., Изд-во на МО “Св. Г. Победоносец”, 1996. 363 с.
2. **Божков, Константин.** Бележки и спомени по Морската ни част. – ВИС, г. VII, 1933, кн. 13, 110 – 160.
3. **Стефан Стамболов и неговото време.** Непубликувани спомени. С., ИК “Детелина”, 1993. 344 с.
4. **Радев, Симеон.** Строителите на съвременна България. Т. 2. Регентството. С., Бълг. писател, 1990. 696 с.

ДИМИТЪР МАНТОВ (неизв. – 1921 г.)

Димитър Василев Мантов [1] е роден в гр. Исакча (Северна Добруджа, днес – в Румъния). Когато е на възраст 2 – 3 години, семейството му се преселва в Болград. Там учи до трети клас в Болградската гимназия, но самоволно я напуска и баща му го изпраща в Галац да изучи занаят. Отново бяга и се връща в Болград, където постъпва като писар при префекта на града. Тук изнасилва момиче, което забременява и ражда дете от него, вследствие на което майката на момичето полудява. По същото време злоупотребява пари на брат си, който поради това се самообесва. Въпреки безчинствата му през 1877 г. е назначен за околийски началник. Междувременно е осъден като съучастник на конекрадец, но се измъква от изпълнението на присъдата, т.к. започва Руско-турската война и той успява да избяга в Галац, където е назначен за... надзирател в затвора и после – за член на Окръжния съвет [2, с. 298 – 299]. След войната се установява да живее в Русе и започва адвокатска практика. Към периода януари – май 1885 г. е почетен член на местното Градско общинско управление [5, с. 11 – 21].

Няколко дни след неуспешния опит за държавен преврат на 9 август 1886 г. Д. Мантов е назначен за окръжен управител в Русе [4, с. 145]. През следващите месеци по негово нареждане са арестувани десетки русофилски настроени граждани, затворени са в мазата на Окръжното управление и по-

голямата част от тях – подложени на изтезания. Жестокостта му се прочува из цялата страна, а Окръжното управление в Русе придобива прозвището “Мантовата гробница”.

Въпреки мрачната му слава на 9 ноември 1887 г. е назначен за кмет на Русе, но не успява да изпълнява ефективно длъжността си, защото на 15 януари 1888 г. е бламиран от стамболовисткото мнозинство в Общинския съвет [3, с. 36 – 37]. След това подновява адвокатската си практика, а от февруари 1888 до август 1890 г. отново е почетен член на Общинския съвет [5, с. 75 – 211]. През 1899 г. е депутат в X ОНС. На следващата година в с. Тръстеник, Русенско, избухва бунт против натуралния данък върху реколтата (десятъка), много от селяните са арестувани и затворени в Окръжното управление в Русе, а там Д. Мантов отново е сред мъчителите на загържаните [6, с. 55].

Умира през 1921 г.

1. В историческата литература обикновено използват името Димитър Мантов. Съвременникът му Т. Х. Пенев и авторите на биографичен справочник за русенските кметове отбелязват бащиното му име със съкращението “В.” [2, с. 298 – 299], [3, с. 36 – 37]. Тъй като преводачът на руското консулство в Русе Михаил Якобсон се обръща към него по руски обичай с името “Дмитрий Василич” [4, с. 339], приемам, че бащиното му име е “Василев”.

2. **Пенов, Телемах Х.** Мантовата гробница. Русе, 1889. – В: Драганов, Боян. Зад завесата на големите скандали 2. Русе, Ахат, 2009, 237 – 300.

3. **Радков, Иван и Любомир Златев.** Русенските кметове 1878 – 2005. Русе, Държ. архив – Русе, 2005. 180 с.

4. **Радев, Симеон.** Строителите на съвременна България. Т. 2. Регентството. С., Бълг. писател, 1990. 696 с.

5. **Епоха на строителството. Т. I.** Съставители Иво Жейнов и Веселина Антонова. Русе, Държ. архив – Русе, 2005. 512 с.

6. **Драганов, Боян.** Зад завесата на големите скандали 2. Русе, Ахат, 2009. 303 с.

НЕСТОР МАРКОВ (1836 – 1916 г.)

Нестор Марков Демирев е роден през 1836 г. в с. Иробас (днес – Криво поле, Хасковско). През 1848 – 1865 г. учи в родното си село, с. Горски извор (Хасковско) и Хасково. През 1862 – 1877 г. е учител в Харманли, Хасково, Плевен, Русе, Габрово и Богословското училище при Лясковския манастир. Още тогава твърди, че “математиката е водителка на всички науки, която най-правилно развива духа на човека и затова нейното изучаване трябва да предхожда други науки в училищата” [1, с. 83 – 84]. Първите три учебника, които издава, са принос във възрожденското математическо образование: “Малка аритметика за първоначалните ученици” (1869 г. – в Русе; 1882 г. – второ издание), “Собрание аритметически задатъци” (1869 г. – в Русе), “Геометрия праволинейна, тригонометрия и статика. Съставена от Ж. Ф.

Оливие (според началата на прочутите математици Лакайла, Босюта, Безута, Лакроа, Франкиора, Присанта и пр.)” (1871 – Русе) [2]. Негов ученик в плевенското класно училище си спомня: “Той преподаваше физика, химия, геометрия, които превеждаше от френски, а преподаваше също френски и турски език... Цели купища ръкописи, преводни и оригинални, бяха натрупани в стаята му” [3, с. 354 – 355]. Като учител в Плевен през периода декември 1867 – 1870 г. “успява да уреди доставянето на някои физически уреди, като по такъв начин поставя преподаването на този предмет на експериментална основа” [3, с. 354]. Там през 1869 г. основава читалището “Съгласие” и още същата година “в него е създадена първата и единствена до 1954 г. публична библиотека в Плевен” [4]. Като учител в Априловската гимназия в Габрово става инициатор (заедно с учителя – свещеник Н. Михов) да се подобри нейната учебна програма, “уреждат се кабинетите по физика и химия, открива се библиотека” [3, с. 358].

Сътрудничи на възрожденски периодични издания, като популяризира и знания в областта на геологията, астрономията и метеорологията [1, с. 82 – 83].

След Освобождението 1878 г. е секретар на окръжния управител в Хасково и префект на Хасковския окръг (октомври 1878 – май 1879 г.), префект на Старозагорския департамент (май 1879 – август 1882 г.), окръжен управител в Търново (септември 1882 – 1884 г.), окръжен управител в Русе (1884 – септември 1886 г.), народен представител в III Велико Народно събрание (октомври 1886 – август 1887 г.), учител в I Софийска мъжка гимназия (септември 1887 – юни 1893 г.), учител в Държавната мъжка гимназия “Княз Борис” в Русе, окръжен управител във Варна (март – август 1901 г.), окръжен управител в Пловдив (септември 1901 – 1903 г.). Става известен като “Изключително честен политически деец”, който спазва принципите на “законността, справедливостта и човечността” [1, с. 74 – 75]. Подкрепя политиката за сближаване с Русия, без да споделя русофилските крайности [1, с. 81].

Проявява силен интерес към изучаването на чужди езици и “свързва трайно името си с българската лексикография”. Той е „първият български книжовник, който се насочва към адаптиране за нуждите на българското училище на модела на френските граматики, създадени от французи за французи” [5, с. 438], “създава собствена букварна система, съобразена с потребностите на българското училище” [5, с. 466]. Издава “Пълен френско-български речник” (1894 г., второ издание – 1906 г.), “Българо-френски речник” (1898 г.), двутомен “Българо-френски и френско-български джебен речник” (1912 и 1915 г.), “Буквар за французкий език” (1874, 1881 и 1885 г.). Неиздаден остава речник за чужди думи в четири части (1894 г.). Приносът на Н. Марков за изучаването на френската култура в България е отличен от министъра на просветата и изкуствата на Франция, който със своя заповед от 1

март 1903 г. го удостоява със званието “Носител на орден за заслуги към просветата, литературата и изкуствата” [1, с. 85 – 90].

Умира в София на 24 декември 1916 г.

Негов син е Владимир Н. Марков (1883 – 1962 г.) – ветеринарен лекар, доктор на Берлинския университет (1911 г.), академик (1952 г.), един от основоположниците на медицинската и промишлената микробиология в България.

В с. Криво поле, Хасковско, има барелеф на Н. Марков [6, с. 2], през 2006 г. до входа на Областната администрация в Хасково е открита негова барелефна плоча. Две улици (в Плевен и Харманли) носят неговото име.

1. **Динков, Недялко и Тярко Вълчинов.** Нестор Марков. От Криво поле до Париж. Хасково, 2006. 272 с.
2. **Марков Демирев, Нестор...** – В: Българската възрожденска интелигенция... Енциклопедия. С., Д-р П. Берон, 1988, 404 – 405.
3. **Радетели за просвета и книжнина.** С., Нар. просвета, 1986. 580 с.
4. http://www.bgsever.info/br-07_2009/stranici/str-10.htm (26 дек. 2009, 9:10 ч.).
5. **Веселинов, Димитър.** История на обучението по френски език в България през Възраждането. С., СУ “Св. Кл. Охридски”, 2003. 584 с.
6. **Димов, Неделко.** Нестор Марков 1836 – 1916. Живот и дело. Хасково, Окр. исторически музей – Хасково, [1986]. 24 с.

МАРКО НИКОЛИЧ

Учител по физика и ботаника в Средното земеделско училище в Образцов чифлик край Русе от 9 февруари 1885 до 11 ноември 1885 г. [1, с. 142].

1. **100 години Средно земеделско училище в Образцов чифлик. Юбилеен сборник 1883 – 1983.** С., Земиздат, 1983. 168 с.

Капитан КОНСТАНТИН ПАНИЦА (1857 – 1890 г.)

Константин Атанасов Паница е роден на 9 март 1857 г. в Търново [1, с. 108]. През 1876 г. постъпва в Одеското пехотно юнкерско училище, но през май 1877 г. прекъсва обучението си и се записва в Българското опълчение. Като опълченец участва в Руско-турската война 1877 – 1878 г., в боевете при Шунка, Стара и Нова Загора. За проявена храброст при защитата на Шунка е награден с руски Знак за отличие на военния орден “Св. Георгий”, медал “За Освобождението 1877 – 1878” и на 21 февруари 1878 г. е произведен в чин прапорщик. Участва активно в похода на ген. М. Д. Скобелев през лятото на с.г. за потушаването на бунта на турците в Родопите, инсцени-

ран от английския майор Сенклер с цел да се откъсне Родопската област от възстановената българска държава. За проявено лично героичество в този поход К. Паница е произведен в първи офицерски чин – подпоручик [2, с. 95].

През октомври 1880 г. е зачислен във Второ военно Константиновско училище в Санкт Петербург, но през септември 1881 г. по негова молба е преведен в Александровската военно-юридическа академия в Санкт Петербург [1, с. 127], [3]. През пролетта на 1882 г. княз Александър I посещава руската столица и при срещата си с българските офицери, които следват там, се запознава и с К. Паница. Тогава “Между двамата се поражда взаимна симпатия” [1, с. 128], която К. Паница съхранява до края на живота си.

На 23 май 1884 г. завършва висшето си образование и непосредствено след това се връща в България. На 28 юни 1884 г. е назначен във Военната прокуратура в Русе, от 8 януари 1885 г. е повишен във военен следовател, през март с.г. е произведен в чин капитан [1, с. 128].

Той е един от основателите на Българо-македонското благотворително дружество (БМБД) в Русе, учредено на 26 декември 1884 г. То си поставя за задача както да подпомага македонските бежанци, така и да изпраща помощи за Македония. К. Паница не одобрява умерената дейност на дружеството, възникват разногласия и на 16 март 1885 г. е изключен заедно с няколко души. Още същия ден отцепилите се членове основават Българо-македонски революционен комитет (БМРК) “Искра” с председател К. Паница. По това време той е и председател на Поборническо-опълченското дружество в Русе. В началото на август 1886 г. К. Паница е изпратен от Русе в Пловдив и БМРК “Искра” прекратява дейността си [7, с. 106 – 107].

Още през февруари 1885 г. по негово внушение Филип Тотю и румънският касоразбивач Жоржеску ограбват богатия българин Христо Калъпов от гр. Крайова, Румъния. На 1 и 2 юни с.г. заедно с кап. П. Колобков организира пренасянето на костите на Георги Раковски от Букурещкото гробище в България, а заедно с тях и ограбените пари, ценни книги и скъпоценности, които възнамерява да използва при подготовката на въстание в Македония. Непосредствено след това възлага на кап. П. Колобков и пор. Г. Сапунов да продадат крадените румънски облигации във Виена, където двамата офицери са заловени от австрийските власти и освободени от затвора едва след намесата на руския консул. За да избегне опозоряването на български офицер при забеденото в Княжество България дело против виновниците за излагането на страната, военният министър принуждава кап. К. Паница да вземе тримесечен задграничен отпуск от 18 юни 1885 г. Непосредствено след това той заминава за Източна Румелия, където активно участва в подготовката и извършването на Съединението на 6 септември с.г. [1, с. 131 – 137].

Имайки предвид бурната дейност на кап. К. Паница през периода декември 1884 – юни 1885 г., насочена изключително към освобождението на Македония, както и изобщо енергичните му занимания с политика, малко е

вероятно да е проявил интерес към БТД заради научно-техническите задачи на дружеството. По-приемливо е предположението, че е търсил допълнителна трибуна да отстоява политическите си убеждения.

Той е един от героите на Сръбско-българската война 1885 г., по време на която командва партизански отряд, нанесъл тежки поражения на сръбския противник [2, с. 96 – 97]. Склонен е да злоупотребява с придобитата слава и власт, злопамятен и отмъстителен. През февруари 1887 г., когато е постоянен член на Върховния военен съд, нанася побой над видния политик и сръбжавник Петко Каравелов (дотогава два пъти министър-председател и пет пъти министър), който е арестуван в Черната джамия в София. Главната причина за побоя е стремежът на К. Паница да си отмъсти за това, че през юни 1885 г. правителството на П. Каравелов прави опит да преследва виновниците за скандализирането на Княжество България пред външния свят вследствие на залавянето на кап. П. Колобков и пор. Г. Сапунов във Виена, изпратени там от самия него (К. П.) [8, с. 106 – 108], [9, с. 348 – 349]. Съвременникът Симеон Радев го определя като “българина, който можеше да покаже най-голяма жестокост” [10, с. 403].

През септември 1887 г. предлага на руския посланик в София “в срок от две недели (седмици – И.А.) да изгони Кобурга и свърши с българските безобразия”. Три месеца по-късно поставя пред руското правителство като главно условие да извърши сръбжавен преврат то да отпусне “оръжие и боеприпаси за въстание в Македония” [2, с. 98]. При подготовката му поддържа периодична връзка с представители на руската дипломация, включително с Азиатския департамент на Министерството на външните работи на Русия, посредством пор. П. Колобков. На 12 януари 1890 г. майор К. Паница е заловен, на 17 май с.г. военният съд го признава за виновен и го осъжда на смърт чрез разстрел. Присъдата е изпълнена на 16 юни 1890 г. [11].

Неговото име носят улици в градовете Пловдив, Велико Търново и Баня.

1. **Стателова, Елена.** Биография на българския дух (Родът Паница). С., АИ “Проф. М. Дринов”, 1997. 307 с.

2. **Ралев, Михаил.** Майор Костадин Атанасов Паница. – ВИС, 1967, № 5, 95 – 101.

3. За руската военна академия, завършена от К. Паница (както и за годината на завършване), в литературата битуват различни варианти: Николаевска военно-юридическа академия (1884 г.) [1, с. 127 – 128], Петербургска военно-юридическа академия [2, с. 95], военноюридическа академия (1883 г.) [4, с. 16], Юридически отдел на Николаевската военна академия (1884 г.) [5]. Приемам за вярно твърдението на Ив. Танчев за Александровската военно-юридическа академия в Санкт Петербург (1884 г.) [6, с. 166]. Тя е основана през 1866 г. със срок на обучение 3 г. Наименованията на академиите, посочени от другите автори, не се срещат в руската литература. По времето, когато К. Паница следва в Санкт Петербург, там е известна обаче Николаевската академия на Генералния щаб (осн. 1832 г.).

4. **Съединението 1885. Енциклопедичен справочник.** С., Д-р П. Берон, 1885. 240 с.

5. <http://harrybg.blogspot.com/2007/09/1890.html> (4 юли 2010, 10:05 ч).

6. **Танчев, Иван.** Българи в чуждестранни военноучебни заведения (1878 – 1912). С., Гутенберг, 2008. 260 с.

7. **Алманах на българските национални движения след 1878 г.** С., АИ “М. Дринов”, 2005. 640 с.

8. **Радев, Симеон.** Строителите на съвременна България. Т. 3. С., Св. Кл. Охридски, 2009. 792 с.

9. **Попов, Радослав.** България на кръстопът. Регентството 1886 – 1887. С., Св. Кл. Охридски, 1991. 512 с.
10. **Радев, Симеон.** Строителите на съвременна България. Т. 2. Регентството. С., Бълг. писател, 1990. 696 с.
11. **Симеонова, Ружа.** Отново за процеса и разстрела на майор Коста Паница. – Известия на държ. архиви, бр. 82, 116 – 140.

Д-р ЯКОВ ПЕТКОВИЧ **(1848 – 1914 г.)**

Яков Димитров Петкович е роден на 23 октомври 1848 г. в Свищов [1, с. 76], [2]. Обучава се в Южнославянския пансион на Тодор Минков в Николаев, завършва Николаевската гимназия през 1867 г. и известно време е учител в Свищов [1, с. 76]. После следва в Медицинския факултет на Московския университет, където се дипломира през май 1876 г. [6, с. 22]. Непосредствено след това е назначен за земски лекар в гр. Орел (Русия). През август – декември 1876 г. ръководи руски санитарен екип, който оказва медицинска помощ на черногорските въстаници по време на военните действия против Турция. За особените му заслуги към черногорския народ е награден през декември 1876 г. с орден “Княз Данило I” – IV ст. [1, с. 76], [5, с. 114].

След завръщането си от Черна гора постъпва отново като земски лекар в гр. Орел. При обявяването на Руско-турската война 1877 – 1878 г. се записва доброволец в руската армия, назначен е за лекар в Главната квартира на армията, от ноември 1877 г. – за дружинен лекар в 12-а опълченска дружина. Участва в организирането и даването на медицинска помощ в лазаретите в Свищов, Плевен, Стара Загора и Ямбол.

За отлична служба като земски лекар и значителни усилия при прекратяването на тифусна епидемия е награден през април 1880 г. с руския орден “Св. Станислав” – III ст. [1, с. 77], [7].

След Освобождението 1878 г. отначало в Свищов, после в Русе е военски губернский лекар, от 19 август 1879 г. – лекар на Източния военен отдел на Българската земска войска, от 16 октомври 1880 г. завежда Военнофельдшерската школа към същия отдел, от 24 март 1883 г. е бригаден лекар, от 27 март 1884 г. – военен медицински инспектор, помощник на главния лекар на войската. От 8 април 1885 г. е назначен за старши лекар в 5-и пехотен Дунавски полк [1, с. 76] и към септември с.г. продължава да изпълнява тази длъжност [8, с. 74]. По време на Сръбско-българската война 1885 г. е главен лекар на Северния отряд. За организирането на бърза и ефикасна военномедицинска помощ при отбраната на Видин е награден с орден “Св. Александър” – II ст. От януари 1886 г. е отново старши лекар на 5-и пехотен Дунавски полк, уволнен е през март 1887 г. [1, с. 76].

През юни 1888 г. е повикан пак на военна служба и докато преминава в

запас през 1899 г. като медицински полковник, изпълнява последователно длъжностите лекар на 2-ри артилерийски полк, старши лекар в 17-и пехотен Доростолски полк и завеждащ очния лазарет в Осман Пазар (днес – Омуртаз) [1, с. 78].

Автор е на книгите [9, с. 424], [10]:

- Помощ на ранените на бойно поле. С., Държ. печатница, 1885. 54 с. с ил.

- Дело на майор Узунов, 1887 г. По слухове и лични впечатления. С., книгопеч. и литогр. Янко С. Ковачев [1900]. 56 с.

Умира на 20 януари 1914 г. в София.

Негови вещи и отличия са съхранени във Военноисторическия музей – Плевен. От тях специален историкомедицински интерес представлява комплект от 28 хирургически инструмента, произведени от фирмата “В. Швабе, Москва, физиомеханик и оптик двора ето Императорското Величество” [11, с. 103]. Снимки, грамоти и орден са запазени в Историческия музей – Пловдив.

1. **Немски, Недялко.** Д-р Яков Димитриев Петкович (кратък биографичен очерк). – ВИС, 1965, № 2, 76 – 78.

2. Бащиното име на Я. Петкович се среща в литературата и с формите “Димитров” [3, с. 118] и “Димитриевич” [4]. Освен това авторите на енциклопедията “Бълг. възрожденска интелигенция” твърдят, че Я. Петкович е роден на 22 ян. 1848 г. [3], а според “Офицерският корпус...” – през 1849 г. [4, с. 59]. Наистина собственото име на баща му е Димитър [5, с. 113], но тук приемам най-разпространената форма Димитриев, т.к. не открях първични документи както за изясняването на бащиното име, така и на рождената дата.

3. **Петкович, Яков Димитриев...** – В: Българска възрожденска интелигенция. Енциклопедия. С., Д-р П. Берон, 1988, 519 – 520.

4. **Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г. Т. 5 П-Р, т. 6 С-Т.** С., Изд-во на МО “Св. Г. Победоносец”, 1996. 360 с.

5. **Маринов, Илия.** Синове на отечествен дълг. Опълченци офицери, първостроители на Българската войска след Освобождението. Историко-документални животописи. Кн. 1. С., Изд-во на МО “Св. Г. Победоносец”, 1994. 235 с.

6. **История на здравеопазването в град Свищов.** Свищов, АИ Ценов, 2004. 164 с.

7. През 1965 г. Н. Немски съобщава, че д-р Я. Петкович е награден с руския орден “Св. Станислав” – III ст. “За отлична служба и... по прекратяване... епидемия сред войската...” [1, с. 76], и волно или неволно внушава, че поводът за награждаването е участието в Руско-турската война 1877 – 1878 г. Авторът публикува и факсимиле на грамотата за награждаването, но странното е, че нито отбелязва датата на награждаването (апр. 1880 г.), нито коментира значителните различия в мотивите за награждаването и служебното положение на наградения. През 1994 г. И. Маринов също внушава, че награждаването е за участие във войната, но не посочва източник [5, с. 115]. Доколкото в мотивите за награждаването, изтъкнати в грамотата, няма и намек за военномедицински принос, а към април 1880 г. награденият е отбелязан като земски лекар, необходимо е допълнително проучване за изясняване на противоречията, особено около служебната дейност на д-р Я. Петкович през февруари 1878 – април 1880 г. Възможно е тогава все още да се води официално на щат като руски земски лекар, но да изпълнява лекарските си задължения в Княжество България, т.е. да има статут, подобен на руските офицери в страната.

8. **Палезев, Йордан.** Първозидарите. Бележки по българското масонство 1880 – 1989. Варна, Дан-график, 2008. 175 с.

9. **Български книги 1878 – 1944. Библиографски указател. Т. IV М-П.** С., НБКМ, 1979. 592 с.

10. През 1965 г. Н. Немски съобщава, че д-р Я. Петкович “Като преподавател в дивизионните санитарни команди в продължение на 25 години издава учебници за следващите в санитарния курс фелдфебели” [1, с. 78], но не цитира никаква обосновка. Това твърдение безкритично се публикува до наши дни, без авторите да са издирили поне едно заглавие на учебник [5, с. 115], [6, с. 23]. В националния библиографски указател “Български книги 1878 – 1944” такива учебници не са описани. Не е изключено д-р Я. Петкович да е издал литографирани учебници, но досега подобни заглавия не са публикувани в историкомедицинската литература.

11. Симеонов, И. Р. Болгарин доктор Яков Димитриев Петкович – участник Освободительной войны и пионер военно-медицинского дела в Болгарии. – Асклепий, т. II, 1972, 101 – 104.

Поручик СПАС ПЕТРОВ

Спас Петров Петров [1] завършва първия випуск на военното училище в София и на 3 май 1879 г. е произведен в чин прапорщик (II разряд) и назначен в 17-а пехотна Разградска дружина [3]. От края на 1884 г. до 19 юли 1885 г. е командир на портовата рота във Флотилията и Морската част в Русе, след което е откомандиран в частта си (5-и пехотен Дунавски полк) [4, с. 142 – 149].

Участва активно в бързото потушаване на русофилските бунтове на офицери в Силистра и Русе на 17 и 19 февруари 1887 г. [5, с. 577 – 582], при което е ранен [6, с. 153].

1. К. Божков съобщава само за пор. Спас Петров, трите имена уточних по “Офицерският корпус...” [2, с. 75].

2. **Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г. Т. V П-Р, т. VI С-Т.** С., Изд-во на МО “Св. Г. Победоносец”, 1996. 360 с.

3. <http://edinzavet.wordpress.com/2009/06/10/vnvu-1vip1879/> (27 дек. 2009, 11:35 ч.).

4. **Божков, Константин.** Бележки и спомени по Морската ни част. – ВИС, г. VII, 1933, т. 13, 110 – 160.

5. **Радев, Симеон.** Строителите на съвременна България. Т. 2. Регентството. С., Бълг. писател, 1990. 696 с.

6. **Радев, Симеон.** Строителите на съвременна България. Т. 3. С., Св. Кл. Охридски, 2009. 792 с.

Полковник НИКОЛАЙ ПОДВАЛНЮК (1848 – след 26 януари 1917 г.)

Николай Иванович Подвалнюк е роден на 23 юли 1848 г. Завършва Николаевското инженерно училище в Санкт Петербург (1867 г.). За участието му в Руско-турската война 1877 – 1878 г. е награден с ордени “Св. Анна” – III ст. с мечове и бант и “Св. Станислав” – II ст. с мечове [1]. След войната служи в Българската земска войска: отначало – командир на 23-а пехотна Казанлъшка дружина, после – командир на 6-а пехотна Видинска дружина, от 1 октомври 1880 г. – командир на III пехотна бригада [2, с. 90], [3]. Към 1 януари 1885 г. в състава на III бригада се числят 5-и пехотен Дунавски полк с щаб в Русе и 6-и пехотен Търновски полк с щаб в Търново, щабот на бригадата е в Русе [4]. Половин век по-късно първите възпитаници на Военното училище в София, вече генерали и полковници, с дълбоко уважение си спомнят: “... *полковник Подвалнюк* като командир на 3-а бригада... всецяло обикна младите български офицери, усърдието и точността на които сочеше за пример на руските кадрави офицери” [5, с. 77].

След Съединението е отзован в Русия. После е командир на полкове, през 1900 г. е произведен в чин генерал-майор, участва в Руско-японската война 1904 – 1905 г., През периода 1906 – 1912 г. последователно е началник на пехотна дивизия и командир на армейски корпуси. През декември 1912 г. е произведен в чин генерал от пехотата и непосредствено след това е назначен за член на Александровския комитет за ранените (към януари 1917 г. все още на тази длъжност).

1. <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=2639&PHPSESSID> (27 дек. 2009, 15:50 ч.).

2. **Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г. Т. V П-Р, т. VI С-Т.** С., Изд-во на МО “Св. Г. Победоносец”, 1996. 360 с.

3. В “Офицерският корпус” данните за производство в чин на Н. Подвалнюк през българския период на военната му служба са ясни (16 апр. 1878 г. – подполковник, 24 март 1883 г. – полковник), но твърде неточно и непълно са отбелязани промените в заеманите длъжности: “ком. на 3-а бригада от 1.X.1880 г., ком. на 23-а п. дружина, ком. на 6-а п. дружина”. Твърде нелогично е след командир на бригада (съставена от полкове) да бъде понижен до командир на дружини, които са част от полк, още повече че е повишен в чин полковник. Това се потвърждава от историята на 23-а пехотна Казанлъшка дружина, която със заповед от 6 февр. 1879 г. е преименувана в 4-а пехотна Казанлъшка дружина. Вероятно по онова време е преназначен за командир на 6-а Видинска дружина, която пак през 1879 г. преминава в състава на 10-а пехотна Видинска дружина [4]. Накратко – двете дружини, на които Н. Подвалнюк е бил командир, към началото на 1880 г. не съществуват вече като самостоятелни формирования.

4. <http://www.boinaslava.net/forum/showthread.php?t=7802&page=3> (28 дек. 2009, 15:30 ч.).

5. Първи випуск на Софийското военно училище. По случай 50-годишнината от производството му (1879 – 1929). – Военна библиотека, № 57, 1929, 1 – 90. (edinzavet.wordpress.com/2009/06/10/vpnuv1vip1879/) (28 дек. 2009, 16:10 ч.)

Майор **НИКОЛАЙ РЕБИНДЕР**

Николай Отонович Ребиндер [1] е руски барон. Вероятно участва в Руско-турската война 1877 – 1878 г., след което остава да служи в Българската земска войска [3]. Произведен е в майор на 28 март 1882 г. [2, с. 164]. Съдейки по “Офицерският корпус...”, към 1885 г. е командир на 23-а пехотна Русенска дружина в състава на 5-и пехотен Дунавски полк. След Съединението 1885 г. е отзован в Русия.

1. В списъка на К. Божков е сгрешено фамилното име (Ребиндер), а в “Офицерският корпус” – бащиното (Отопович) [2, с. 164].

2. **Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г. Т. V П-Р, т. VI С-Т.** С., Изд-во на МО “Св. Г. Победоносец”, 1996. 360 с.

3. В списъка на аристократите-командири в Българската земска войска Н. О. Ребиндер фигурира с чин щабскапитан [4], който съгласно руския Табел на ранговете е със старшинство между поручик и капитан. Доколкото той е произведен в чин поручик на 30 авг. 1877, а в чин капитан – на 28 март 1882 г., логично е да се приеме, че щабскапитан става през периода 1878 – 1881 г. Възможно е да е произведен в чин щабскапитан във връзка с назначаването му в Българската земска войска след Освобождението.

4. <http://pridvorni.blog.com/page/4/> (28 дек. 2009, 14:10 ч.)

Д-р ЛЕОКАДИЯ РЕГУТЕНКО **(1851 – ок. 1909 г.)**

Леокадия Викентиевна Регутенко [1], [2] е родена на 12 декември 1851 г. в Одеса. По баща фамилното ѝ име е Шебеко [33]. Завършва средно образование в родния си град около пролетта на 1872 г. Вероятно непосредствено след това се омъжва в Одеса за Михаил Регутенко и това обяснява факта, че през зимния семестър на 1872 г. е записана като студентка по медицина в Университета в Цюрих, Швейцария, като г-жа Леокадия Регутенко. Там следва до края на 1873 г. [10]. На 4 ноември 1874 г. продължава следването си по медицина в Университета в Берн [11]. Към началото на ноември 1875 г. все още е студентка там [10], но липсват данни за следващите семестри. Завършва висшето си образование около 1876 г. и постъпва в медицинската служба на Руската армия. Участва в Руско-турската война 1877 – 1878 г. като ординатор в първокласната военна болница в Русе [12].

След войната остава в Русе [1]. Тя е една от първите лекарки в България [13]. На 12 март 1879 г. получава научната степен доктор по медицина на Университета в Берн, Швейцария [10]. През периода 1879 – 1886 г. работи като ординатор в Русенската болница [16, с. 538]. Става известна като опитен хирург и когато Гражданският медицински съвет решава да я преназначи в София, русенска делегация се обръща към княз Александър I с молба “да не се лишава градът от истински полезен и опитен лекар” [1].

Участва в Сръбско-българската война 1885 г., по време на която остава единственият лекар в Русенската болница (преустроена във военна) и с персонал само един фелдшер и две медицински сестри организира ефикасно медицинско обслужване на постъпващите ранени бойци [1]. Към 16 ноември обаче тя е лекар във Военната болница, настанена в сградата на Министерството на външните дела и изповеданията в София [31, с. 178].

През военния период г-р Л. Регутенко, която междувременно остава вдовица [17], се запознава с белоруския имигрант г-р Николай Константинович Судзиловски (Русел) (1850 – 1930 г.), който от август 1882 г. практикува като лекар в Пловдив, но е мобилизиран и служи във военната болница, настанена в сградата на Министерството на народното просвещение в София. Доколкото към 16 ноември 1885 г. двамата служат в София и фигурират в официален медицински отчет с фамилията Русел [31, с. 92], вероятно непосредствено след запознанството са сключили брак.

След войната г-р Леокадия Русел се премества от Русе в Пловдив [17] и открива частен лекарски кабинет. През април 1886 г. в местен вестник е поместена обща реклама, според която г-р Л. Русел е гинеколог, г-р Н. Русел – офталмолог и хирург [18]. За последен път обявление за неговата лекарска

практика в Пловдив е публикувано на 17 юли 1886 г. През периода края на 1886 – май 1887 г. д-р Н. Русел е принуден да напусне България и заедно с него отпътува съпругата му [17], [19].

Непосредствено след това тя пребивава в Гърция [22], после във Франция и оттам през август 1887 г. пристига в Ню Йорк [17]. Междувременно привлича вниманието на западноевропейския феминизъм и в шведска книга за обществени и литературни постижения на жени, издадена през 1887 г., са поместени кратки биографични бележки за нея, включително за участието ѝ в Руско-турската война 1877 – 1878 г. и лекарската практика в Русе [24]. През октомври 1887 г. сем. Русел се премества да живее в Сан Франциско [17]. Тук д-р Леокадия Русел веднага възобновява лекарската си практика и придобива известност, благодарение на която в местно издание от 1892 г. се появява кратка справка за нея, представяща и професионалната ѝ дейност в България. Авторите на биографичен сайт за областта Сан Франциско, предлаган от 2005 г. по интернет, сигурно са имали основателни съображения, за да включат и биографичната справка за д-р Л. Регутенко (към 1892 г.) [12].

През 1892 – 1905 г. сем. Русел живее на Хавайските острови. Доколкото съпругът има американско гражданство [22], вероятно междувременно д-р Л. Регутенко също става гражданка на САЩ. Дватамата имат богата библиотека, която предлагат за ползване от местни посетители на дома им [25]. Д-р Н. Судзиловски (Русел) става собственик на плантация от 160 акра, която обработва само с жена си [26], включва се активно в местния политически живот. Той е един от съоснователите на Хавайската партия на самоуправлението, която се противопоставя на присъединяването на Хаваите към САЩ [22]. През 1900 г. Хавайските острови получават статут на територия на САЩ и през периода 1900 – 1901 г. Н. Судзиловски-Русел по името Каука Лукуни (на канакски – “добрият доктор”) е първият председател на Сената на Хаваите.

През 1905 г. сем. Русел се установява да живее в Япония.

Д-р Леокадия Регутенко умира ок. 1909 г. в Нагасаки, Япония. Има логично основание да се приеме, че тя активно е съдействала при разностранната професионална и обществена дейност на своя съпруг. Нищо чудно, че след смъртта ѝ д-р Н. Судзиловски (Русел) предпочита да напусне Япония и заминава за Филипините [27].

1. Руската лекарка Леокадия Регутенко. – Здраве, 1967, № 8, с. 15.

2. Името на д-р Л. В. Регутенко се среща в българската литература в следните грешни форми: Левандия Ресутен [3], Левкадия Решенко [4], Левкадия Регутенко [5, с. 128 – 129], [6, с. 6], [7, с. 11], Леокардия Регутенко [8], [30], Риготенко [9, с. 48].

3. Списък на лекарите, на които е позволено да вършат лекарска практика в Княжеството. – Държ. вестник, № 53, 1885, с. 7.

4. Списък на лекарите, на които е позволено да вършат лекарска практика в Княжеството, 16 февруарий 1883. – Държ. вестник, № 52, 12 март 1883, с. 233.

5. **Проблеми на историята на медицината в България и на българо-руските и българо-съветски-те медицински връзки.** С., Медицина и физкултура, 1967. 372 с.
6. **Цонев, Младен.** Неизвестните биографии на основателите. – Наука и общество, № 3, 24 март 2005, 6 – 8.
7. **Русенската болница 1865 – 2005. Исторически бележки.** Русе, Денница, 2005, 268 с.
8. **Цонев, Младен.** За белите петна в историята на НТС. – Наука и общество, № 3, 26 март 2010, 3 – 4.
9. **Калчев, Калчо К.** Доктор Анастасия Головина. Една забравена българка. Велико Търново, ИК “Витал”, 1996. 256 с.
10. <http://www.matrikel.uzh.ch/pages/694.htm#4365> (26 дек. 2009, 13:10 ч.).
- Л. Регутенко е записана с № 4366 за 1872 г. (зимен семестьър).
11. http://apps.uniarxiv.unibe.ch/syscomm/images/mata/3071_3083.gif (26 дек. 2009, 15:05 ч.)
- Л. Регутенко е записана с № 3076 от 4 ноем. 1874 г. Тук датата на раждането ѝ е отбелязана 12 (25) дек. 1851 г. Тъй като по това време в Русия е в сила Юлианският календар, най-вероятно тя е съобщила при записването 12 дек., а университетският служител вместо правилната дата по нов стил 24 дек. е вписал 25 дек. Вследствие на подобно недоразумение в архива на Университета в Цюрих допълнително е направена нова грешка, като е отбелязана 1852 г.
12. <http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~nmpelton/sfbbru.htm> (29 дек. 2009, 10:50 ч.)
13. Засега не може със сигурност да се твърди, че д-р Л. Регутенко е първата лекарка в България след Освобождението 1878 г., т. к. от една страна, историята на българската медицина през периода 1878 – 1885 г. е все още слабо изследвана, от друга, проучванията на феминизирането на лекарската професия у нас показват, че са възможни изненади поради издирването на нови данни. В доклад за участие на руски медицински работници в Руско-турската война 1877 – 1878 г. Н. Данова изтъква приноса на пет руски лекарки, но д-р Л. Регутенко не е между тях [14, с. 47]. При това прави впечатление, че авторката ползва твърде ограничен брой (само пет) източници и всичките са вторични, т.е. не е проучвала първична документация. Доколкото Н. Данова не отбелязва нищо за съдбата на споменатите от нея пет лекарки, не е изключена вероятността някоя от тях също да е останала в България след войната. Като изследва формирането на професионалната група на българските лекарки, Ж. Назърска отбелязва, че “Непосредствено след Освобождението в страната пристигат и немалко лекарки чужденки, образовани в Западна Европа или в Русия. Те мигрират в търсене на работа и понякога усядат след смесен брак” [15, 397 – 398]. Дори само тези две публикации показват, че засега е прибрзано да се твърди коя е първата лекарка в Княжество България и Източна Румелия след Освобождението 1878 г.
14. **Данова, Надя.** Българо-руски медицински връзки и Освободителната Руско-турска война (1878 – 1878 г.) – В: Национална научна конференция с международно участие на тема Освобождението на България и първи стъпки в изграждането на общественото здравеопазване, 23.XI. 2007. Доклади. С., Нац. център по опазване на общественото здраве, [2008], 44 – 51.
15. **Назърска, Жоржета.** Лекарките в българската социална модернизация (1878 – 1944). – Трудове на Специализираното висше училище по библиотекознание и информационни технологии, т. 6, 2007, 395 – 410.
16. **Исторически преглед на Медицинската част в България 15 август 1878 – 15 август 1898.** – Медич. сборник, г. IV, 1898, № 8, 449 – 627.
17. **Alleged sex and Threatened violence:** Doctor Russel, Bishop... of Terence Emmons – 1997 – History – 251 стр. books.google.bg/books?isbn=0804727678... (6 юли 2010, 9:50 ч.).
- с. 30 – 37 от тази книга съдържат сведения за българския период на д-р Н. Судзиловски-Русел.
18. **Женски болести.** Госпожа Л. Русел, доктор на медицината, приема болни жени от 10 до 12 ч. сутринта в дома си на Сахат-тепе, до фотографията на Кавра. Д-р Н. Руссел – очни и хирургични болести. – Съединение, № 2, 10 апр. 1886, с. 4.
- Очни и хирургически болести.** Доктор Н. Русел има чест да извести клиентите си, че приема както по-напред от 9 – 11 часа сутринта и от 4 – 5 след пладне, в аптеката на Калмар, Панитовий дом, на Джумаята. – Съединение, г. IV, № 2, 10 апр.; № 3, 17 апр.; № 12, 17 юли 1886 г.
- Този източник е издирен от Анна Илиева от Пловдив с колегиалното съдействие на д-р Румяна Кацарова от РИМ – Пазарджик. Дължа благодарност и на двете за предоставеното ми право да го публикувам.
19. Биографиите на д-р Л. Регутенко и д-р Н. Судзиловски (Русел) са тясно свързани, но досега в българската историография те са слабо проучени. За д-р Л. Регутенко има една популярна статия от 1967 г. [1] и оскъдни податки тук-там, неподкрепени обикновено с източници. Животът и делото на д-р Н. Судзиловски (Русел) се радват на значително по-голям интерес от страна на български автори, но причината е преди всичко във възможността да се спекулира с връзката му с Хр. Ботйов през периода 1875 – 1876 г. и с политическите му разбирания, сиреч в крайна сметка да се експлоатира темата за българо-руското революционно сътрудничество. Комай единственият през последните години съществен принос на български автор в това направление е на Калина Канева, която през 1997 г. публикува неизвестна преписка от 1911 г. между Георги Бакалов и Н. Судзиловски (Русел) [20]. Нейното съдържание ясно показва, че многобройните идеологически писания се нуждаят от критично преразглеждане.
- Конкретно за българската история биографията на д-р Николай Константинович Судзиловски (Нико-

лас Русел, Каука Лукини) представлява особен интерес от историко-научно и историко-медицинско гледище. Той има белоруски произход. Отначало следва право и медицина в Санкт Петербург, но завършва медицина в Букурещ (1877 г.). Псевдонима Николас Русел приема ок. 1876 г. За организирането на политическа демонстрация през март 1881 г. е арестуван от румънските власти и принуден същата година да напусне Румъния, след което заедно с жена си Любов Фьодоровна Савич и двете си дъщери (на 7 и 3 години) през Цариград се преселва във Франция [16, с. 31 – 32], [30, с. 36 – 37]. Оттам през втората половина на август 1882 г. пристига в Пловдив със семейството си [32, с. 195]. Тук работи като частен лекар. Според първата му обява в местен вестник (“Народний глас” от 22 септ. 1882 г.), той приема пациенти с “очни и хирургически болести” [21, с. 440]. През 1883 г. жена му Любов Фьодоровна заедно с двете си дъщери го напуска и се връща в Русия, след което той получава развод от руското консулство в Пловдив [30, с. 37].

Д-р Н. Судзиловски е висококвалифициран хирург и прави откритие в медицината, наречено на неговото име (“телца на Русел”), известен е като учен етнограф, географ, ентомолог, химик, биолог, агроном и социолог, член е на Американското дружество на генетиците, наричан е “първият и последен енциклопедист на ХХ в.” [22], [23]. Българската историография на науката все още няма дори бегла представа каква част от това широкообхватно научно творчество е свързано с България.

Причините, поради които д-р Н. Судзиловски е принуден да напусне България, не са изяснени напълно. На повърхността е фактът, че той не одобрява Съединението на Източна Румелия с Княжество България на 6 септ. 1885 г., но обясненията за подбудите му са твърде разнопосочни и изискват допълнително проучване. Още повече че с част от неговия български период, отпътуването завинаги от България и по-нататъшния му жизнен път е свързана и съдбата на д-р Л. Регутенко. Неизяснено е и времето, когато напускат страната – според едни автори, например [32, с. 199] – около края на 1886 г., според други – лятото на 1887 г., т. к. на 17 май 1887 г. „...в. “Пловдив” публикува съобщение, че д-р Русел продава хубава къща, мебели и медицински инструменти” [30, с. 44].

20. **Канева, Калина.** Ботев през погледа на един приятел. Кореспонденция между Георги Бакалов и д-р Р. Судзиловски. – Дума, №2, 4 ян. 1997, с. 8.

21. **Ташев, Тодор Л.** Животът на Летописеца. 2. изд. С., Вулкан - 7, 2000. 920 с.

22. http://ru.wikipedia.org/wiki/Судзиловский,_Николай_Константинович (29 дек. 2009, 15:20 ч.).

23. http://en.wikipedia.org/wiki/Nikolai_Sudzilovsky (29 дек. 2009, 15:55 ч.).

24. http://www.ub.se/kvinn/digtid/03/1887/dagny1887_1.pdf (29 дек. 2009, 16:20 ч.).

25. [http://www.spsl.usc.ru/win/vbkepxrxt_kk/\(63\)prep-pch.DOC](http://www.spsl.usc.ru/win/vbkepxrxt_kk/(63)prep-pch.DOC) (29 дек. 2009, 17:10 ч.).

26. <http://www.bulletinonline.org/.../bulletinedition.2006-12-23.4923519151/-Беларус> (29 дек. 2009, 17:45 ч.).

Статията “Робинзонада доктора Русселя” от Игорь Александрович.

27. Сведенията за смъртта на д-р Л. Регутенко са противоречиви. Авторът на единствената българска биографична статия за нея твърди, че тя умира на 3 ян. 1910 г. в Нагасаки (Япония) [1], но не посочва източник. Статията на руския автор Игор Александрович [26] дава основание да се приеме, че той е ползвал малко известни източници, а според него тя умира края на 1909 г. Възможно е тази разлика да се дължи на несъобразяването с календарните стилове в Япония и Русия по онова време. Към 1910 г. в Япония е в сила Григорианският календар (от 1 ноем. 1873 г.), докато в Русия той е въведен от 14 февр. 1918 г. От друга страна, редица руски автори твърдят, че след смъртта на втората си жена д-р Судзиловски (Русел) изпада в депресия, прекратява сътрудничеството си с в. “Воля”, напуска Япония и се преселва във Филипините. В “Воля” наистина е издаван в Нагасаки, но до март 1907 г., а не до 1909 г. [28]. Освен това в личния архив на Н. Судзиловски (Русел), съхраняван в Държавния архив на Руската федерация (ф. Р-5825), има негови документи за пребиваването му на Филипините, които започват от 1906 г. [29]. В този архив се пазят документи за пребиваването му в България, напълно е възможно между тях да има сведения и за д-р Л. Регутенко.

28. http://www.pseudology.org/Orjikh/Orjich_Nagasaki_Volia.htm (29 дек. 2009, 19:19 ч.).

29. http://guides.rusarchives.ru/browse/gbfond.html?bid=201&fund_id=683155 (29 дек. 2009, 19:40 ч.).

30. **Анев, Петър.** Някои сведения за живота и дейността на д-р Николай Константинович Судзиловски (Русел) в Пловдив (1882 – 1887 г.) – В: Медицинската общественост и революционното движение в България. С., Медицина и физкултура, 1983, 33 – 45.

31. **Сръбско-българската война 1885. Сборник документи.** С., Военно изд-во, 1985. 496 с.

32. **Поглъбко, К. А.** Българо-руски революционни връзки през втората половина на XIX век. С., Наука и изкуство, 1982.

33. Полският историк Збигнев Клейн твърди, че д-р Л. Регутенко е полякия, но се предоверява на биографията на д-р Н. Судзиловски (Русел), публикувана през 1976 г. от съветския историк М. Иосько [34, с. 168], и не е правил собствено проучване. Не изключвам възможността д-р Л. Регутенко да има полски произход, но при записването си за студентка в Цюрих и Берн тя се самоопределя като руския.

34. **Клейн, Збигнев.** Полски следи в изграждането на Нова България 1877 – 1914 г. Прев. от полски Благовеста Лингорска. С., Парадигма, 2003. 362 с.

Полковник НИКОЛАЙ РЕШЕТИН **(1842 – 1914 г.)**

Николай Лаврентиевич Решетин е роден на 21 ноември 1842 г., има дворянски произход. Завършва Михайловския Воронежски кадетски корпус и Михайловското артилерийско училище (Санкт Петербург) [1], след което през периода 1862 – 1867 г. служи в Брест-Литовската крепостна артилерия и 5-а батарея на Кавказката гренадирска бригада. От 1867 г. до 1869 г. следва и завършва Михайловската артилерийска академия в Санкт Петербург. Произведен е в чин капитан от гвардейската конна артилерия и до 1881 г. изпълнява “редица технически длъжности в Санктпетербургския патронен и казанския барутен завод и в същото време преподава математика и военни науки в Казанското пехотно юнкерско училище”. През 1881 г. по собствено желание е командирован в България [2].

В Българската земска войска е назначен на 4 октомври 1881 г. с чин подполковник, като отначало е офицер за поръчки при Щаба на артилерията [3]. Само за една година подполк. Н. Решетин постига солиден авторитет и към началото на 1883 г. е вече между малцината офицери, канени на приеми в княжеския дворец [4].

На 24 март 1883 г. е произведен в чин полковник [5, с. 165] и към 5 април с.г. е споменат в заповед на военния министър като командир на 9-сантиметрова далекобойна батарея [6]. Батареята е формирана от 13 март 1882 г. [7] и вероятно полк. Н. Решетин е нейният пръв командир. Доколкото със заповедта на военния министър от 5 април 1883 г. той е упълномощен да замества началника на артилерията генерал-майор Иван М. Лесовой по време на неговата задгранична командировка [6], по това време полк. Н. Решетин очевидно е вторият офицер в йерархията на българската артилерия.

През юли 1883 г. генерал-майор И. Лесовой е освободен от длъжността началник на артилерията и на нея е назначен полк. Н. Решетин. От 15 септември с.г. тази служба е закрита и е създадено Управление на инспектора по артилерията [8], а той от тази дата е инспектор на артилерията. Полага големи усилия да повиши боеспособността на артилерийските части. При неговото управление е издадена „Инструкция за оръжейните майстори и майстерски“ (април 1884 г.), създаден е учебен артилерийски полigon, започва побългаряването на терминологията на оръдейните части [3].

Първото телефонно предаване в българската столица е свързано пряко с полк. Н. Решетин. То е осъществено на 25 ноември 1884 г., непосредствено след освещаването на новопостроената сграда на Народното събрание, между неговата квартира (ул. Вълкович 13) и квартирата на кап. Кон-

стантин Никифоров, кап. Петър Груев и пор. Андрей Блъсков (ул. Вълкович 18). Тъй като прокарването на тази телефонна линия е “частен опит на артилерийското управление” [9, с. 15], логично е да се приеме, че неговият началник е взел решението и е ръководил внедряването на телефона в София. Още повече че телефонните апарати, кабелите и другите материали за прокарването на линията са взети от Щаба на артилерията, т.е. необходимо е било разпореждане за доставката, съхранението и използването им по предназначение.

В това историческо за българската техника събитие участват: от едната страна на телефонната линия – полк. Н. Решетин и семейството му, от другата страна – председателят на Народното събрание Стефан Стамболов, министър-председателят Петко Каравелов, кап. К. Никифоров, кап. П. Груев, пор. А. Блъсков и пор. Олимпий Панов (адютант на полк. Н. Решетин). Пръв говори полк. Н. Решетин и благодари на кап. П. Груев “за неговата майсторска и сполучлива работа. След това Каравелов и Стамболов си размениха с Решетина поздравления и благопожелания по случай това събитие. Симпатичната г-ца Решетина изпя 2 – 3 руски мелодии, които Каравелов и Стамболов още като руски студенти знаят и сега с удоволствие слушаха по телефона” [9, с. 15].

Съпругата на полк. Н. Решетин, Мария Петровна, е лекар-акушер [10] и към 16 февруари 1883 г. има официално разрешение за лекарска практика в Княжество България [11]. По това време тя е една от няколкото лекарки в страната (наред с г-р Леокадия Резутенко и г-р Анастасия Головина). Дъщерята Олга Николаевна също става акушерка [10].

Към края на март 1885 г. Н. Решетин все още е на служба в Българската войска. Доказва го фактът, че той фигурира в списъка на членовете на БТД, но е отбелязан само като “артилерийски полковник” и все още не е изяснено каква длъжност е заемал и до кога. Вероятно след Съединението е отзован с другите руски офицери и е отпътувал за Русия (края на септември – началото на ноември 1885 г.) [12].

През периода януари 1886 – декември 1905 г. служи като командир на батарея в Туркестанската артилерийска бригада, командир на дивизион в 28-а артилерийска бригада, помощник-началник на артилерията в Приамурския военен окръг [1], завежда артилерията на Квантунгската област и активно участва в създаването на руската военноморска крепост Порт Артур [2], изпълнява длъжността началник на артилерията на Приамурския военен окръг. В края на 1905 г. е изпратен като заместник на Кавказ в крепостта Батуми със задачата да усмири бунтуващото се местно население. Там само за два-три месеца успява да въведе законност, ред и спокойствие, без да прилага жестоки мерки и без нито едно смъртно наказание. При изпращането му след тази операция батумските жители му подаряват благо-

дарствен адрес и албум с изгледу от града. За този успех в размирния район е награден с орден “Св. Владимир” – II ст. [13].

През 1897 г. е произведен в чин генерал-майор [2], а генерал-лейтенант – след 1904 г. Излиза в запас през декември 1905 г. и се заселва в гр. Есентуки (днес – в Ставрополски край, Руска федерация). Тук семейството му се увлича по изучаването на есперанто, а той става широко известен с обществената си дейност.

Умира на 7 април 1914 г. в Есентуки. На погребението му присъства и неговият голям приятел генерал Радко Димитриев (българин по произход) [2].

1. <http://sammler.ru/index.php?showtopic=62341> (участник Jus, 12 дек. 2009 г.) (30 дек. 2009, 9:15 ч.)
2. <http://sammler.ru/index.php?showtopic=62341> (участник Санитарный врач, 11 дек. 2009 г.) (30 дек. 2009, 9:25 ч.)
3. **Стойчев, Иван Кръстев.** Полковник Николай Лаврентиевич Решетин (Втори инспектор на артилерията от 11.IV.1883 – 31.XII.1884). – Арт. преглед, 1930 – 1931, № 8, 714 – 719.
Дължа благодарност на Ани Златева от София, която ми предостави възможност да ползвам този източник.
4. **Известия от Двора на Негово Височество.** – Държ. вестник, № 23, 1 март 1883, с. 1.
5. **Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г. Т. V П-П, т. VI С-Т. С.,** Изд-во на МО “Св. Г. Победоносец”, 1996. 360 с.
6. **Приказ № 102 от 5 април 1883 г.** (на военния министър). – Държ. вестник, № 45, 30 апр. 1883, с. 380.
7. <http://www.boinaslava.net/forum/showthread.php?t=7802> (участник dibo, 29 юни 2009, 17:15 часа) (30 дек. 2009, 10:35 ч.)
8. <http://www.boinaslava.net/forum/showthread.php?t=7802> (участник dibo, 7 ян. 2006, 16:24 часа) (30 дек. 2009, 10:50 ч.)
9. **Блъсков, А.** Освещаване сградата на Народното събрание. Първият телефон в София – Сила, г. III, № 11, 10 юни 1922, 14 – 16.
10. <http://sammler.ru/index.php?showtopic=62341&st=0&> (участник Санитарный врач, 16 дек. 2009 г., 7:58 часа) (30 дек. 2009, 11:20 ч.)
11. **Списък на лекарите, на които е позволено да вършат лекарска практика в Княжеството, 16 февруари 1883 г.** – Държ. вестник, № 52, 12 март 1883, с. 233.
12. Според руски и български историци, полк. Н. Решетин служи в Българската земска войска до 31 дек. 1884 г. Освен членството му в БТД, основано на 26 март 1885 г. в Русе, още един факт показва, че е необходимо да се преразгледа възприетата досега версия за продължителността на службата му в Княжество България. От руски източник от ок. 1903 г. става ясно, че в руската армия той е произведен в чин полковник на 15 ян. 1886 г. и същия ден е назначен за командир на батарея в Туркестанската артилерийска бригада; назначения до ян. 1886 г. не са отбелязани; последните две производства в чин от руската армия са: капитан – 4 ноем. 1884 г. и... полковник – 15 ян. 1886 г. [1]. Твърде странно би било да се върне в Русия през ян. 1885 г. и една година да не получи назначение, а необичайното прескачане на един офицерски чин (от капитан направо полковник?) в период от само 14 мес. може да бъде обяснено с това, че е признат последният му чин от българската войска.
13. <http://sammler.ru/index.php?showtopic=62341&st=0&> (участник Санитарный врач, 13 дек. 2009, 01:11 часа) (30 дек. 2009, 12:15 ч.)

Капитан-лейтенант

ЗИНОВИ РОЖЕСТВЕНСКИ

(1848 – 1909 г.)

Зиновий Петрович Рожественский е роден на 30 октомври 1842 г. [1]. През 1868 г. завършва Морския кадетски корпус, произведен е в чин гардемарин и е назначен във 2-ри флотски екипаж на Балтийския флот. Отначало плава на броненосната батарея “Первенец” – първия голям железен броненосец в руския флот (3200 т). Тук “отблизо се запознал с новите образци на артилерийската техника – стоманените нарезни оръдия образец 1867 г.” и вероятно поради това прави необичайния за онова време избор на флотски офицер да специализира корабна артилерия [3, с. 332]. После плава на гърбената винтова фрегата “Дмитрий Донской” (4500 т), “Первенец” и винтовата корвета “Память Меркурия”.

През април 1870 г. е произведен в първи офицерски чин мичман. През септември с. г. постъпва в Михайловската артилерийска академия в Санкт Петербург. Завършва я с отличие през май 1873 г., след това плава на винтовия клипер “Алмаз”, но през октомври встъпва в длъжност като член на Комисията за морските артилерийски опити, създадена да извършва изпитвания на оръдия, боеприпаси и брони. Тук натрупва богат практически опит, изпълнявайки тази функция десет години, което за тогавашните руски флотски офицери било рядък случай [3, с. 335]. Междувременно плава на броненосната фрегата “Петропавловск” – един от най-големите кораби на руския флот (6040 т) като флаг-офицер в щаба на началника на ескадрата, намира време да превежда научни военноморски статии, увлича се по зараждащата се корабна електротехника и дори участва в конкурс за проектиране на електрическото осветление на театри в Санкт Петербург, организиран от Императорското Руско техническо дружество, а през 1876 г. получава разрешение да посещава лекции в Санктпетербургския институт за съобщителните пътища.

Още в началото на Руско-турската война З. Рожественский е назначен за “завеждащ артилерията на корабите и плаващите батареи на Черноморския флот” (април 1877 г.). Заедно с парахода “Веста” участва в неравния бой със значително по-голямата турска броненосна корвета “Фетхи-Буленг” в Черно море на 11 юли 1877 г., когато в най-критичния момент проявява съобразителност и решителност, благодарение на които е произведен решаващият залп, принудил турския кораб да отстъпи. След завършването на войната е назначен за един от представителите на флота в Главната квартира на Действащата армия на Балканите.

През юли 1878 г. публикува статия, в която остро критикува техни-

ческата изостаналост на руския флот и преувеличаването на подвига на “Веста” и призовава Морското министерство да се пренасочи към строеж на броненосци. Гражданската му позиция остава обаче неразбрана, предизвиква всеобщо възмущение, но назначеното ведомствено следствие не установява наличието на клевети в текста на критичния материал.

На 13 юли 1883 г. З. Рождественски е назначен за изпълняващ длъжността завеждащ на Флотилията и Морската част в Русе и командир на княжеската яхта “Александър I”, от 1 август с.г. встъпва в длъжност, на 14 февруари 1884 г. е утвърден за завеждащ на Флотилията и Морската част [3, с. 356 – 357]. Проявява настойчивост за увеличаване на корабния състав на българския флот и през 1884 г. Русия подарява миноноските “Бычок” и “Черепаха” (с прътови мини), с които е поставено началото на Минната част. Убедително обосновава необходимостта от съхраняването и развитието на флота и издейства през януари 1885 г. Народното събрание за пръв път да утвърди “бюджет на Флотилията и Морската част, който отговаря на действителните потребности” [4, с. 15 – 16].

Под негово ръководство са разработени “първите в историята на българския флот документи по организацията на бойната подготовка”. Категорично отхвърля опитите да се внушава “мисълта за природната неспособност на българина за мореплаване”. Предлага създаването на морска библиотека и морски музей. Привлича на служба в България опитни руски флотски специалисти като лейт. И. Н. Лебедев, лейт. М. Я. Бал, инж.-механик М. Н. Годубятников, пор. И. И. Широков, инж.-механик П. Кузмински. Подготвеният от З. Рождественски проект за флотско офицерско събрание е отхвърлен при обсъждането му през януари 1885 г., но става причина да се предложи създаването на Българското техническо гружество. През лятото на 1885 г. между З. Рождественски и инж.-механик П. Кузмински възниква остър конфликт, вследствие на който в крайна сметка завеждащият Флотилията и Морската част в Русе на 23 септември 1885 г. напуска завинаги страната под предлог за лечение в Румъния [5].

През периода 1886 – 1891 г. служи като флагмански офицер, старши офицер и капитан на кораби в Балтийския и Тихоокеанския флот на Русия. През 1891 – 1893 г. е руски военноморски аташе в Лондон. От 1894 до 1902 г. е командир на крайцера “Владимир Мономах”, броненосеца “Первенец” и Учебно-артилерийския отряд на Балтийския флот. Междувременно (1898 г.) е произведен в чин контраадмирал, а през 1900 г. става широко известен с изключително добре организираното спасяване на броненосеца “Генерал-адмирал Апраксин”, заседнал край остров Гогланд във Финския залив. През 1903 г. е назначен за началник на Главния морски щаб, от септември 1904 г. е вицеадмирал.

Командва 2-ра Тихоокеанска ескадра по време на прочутото морско

сражение при Цушима (14 – 15 май 1905 г.), в което японският флот разгромява ескадрата му и тя престава да съществува, а вицеадмирал З. Рожественски с миноносеца “Беговий” се предава в японски плен – уникален случай в руската флотска история. След подписването на мирния руско-японски договор в Портсмут (23 август 1905 г.) е освободен от плен и се връща в Русия. На последвалия военноморски съд настоява да получи смъртно наказание, но е оправдан заради тежкото му раняване по време на морското сражение.

След процеса се самоизолира от обществото и умира на 1 януари 1909 г. в Санкт Петербург.

1. В българската литература научна биография на З. Рожественски е публикувана от Р. Боев [2], но най-задълбочено животът и делото му са изследвани от руския автор Вл. Грибовски [3]. Доколкото биографията му е добре проучена и широко популяризирана, тук я представям накратко, но с някои наложителни уточнения.

2. **Боев, Ради.** Капитан-лейтенант Зиновий Петрович Рожественски и българският военен флот. – В: Юбилеен сборник 50 години Военноморски музей – Варна 1923 – 1873. В 2 части. Ч. 2. Варна, изд-е на ВММ, 1974, 165 – 212.

3. **Грибовский, Владимир.** Вице-адмирал Рожественский. – В: Последние адмиралы. Сергей Семанов. Адмирал Макаров. Владимир Грибовский. Вице-адмирал Рожественский. Москва, Издательство АСТ; Санкт Петербург, Terra Fantastica, 2002, 319 – 626.

4. **История на българския военноморски флот.** С., Военно изд-во, 1989. 291 с.

5. Българската флотска историография неправилно приема, че кап.-лейт. З. Рожественски е командир на флота до 14 окт. 1885 г. Дори по документи формално да е така, той напуска България окончателно на 23 септ. с.г. и положително военният министър е издал заповед кой да поеме командването на Флотилията и Морската част под формата на “изпълняващ длъжността”. Отчитайки тогавашната сложна обстановка в навечерието на война, по-вероятно е подобна заповед да е писмена, а не устна.

Капитан **НИКОЛАЙ САММЕР**

Николай Адамович Саммер [1, с. 184] е руски офицер, който към 9 септември 1878 г. като подпоручик е командир на първи взвод в строевата сапърна рота на Българската земска войска [2, с. 23]. На 25 март 1879 г. е назначен за командир на новосформираната телеграфна команда [2, с. 27]. Постава началото на организираното обучение по телеграфно дело и съобщителна служба в Българската земска войска и в учебния процес се стреми да прилага “новите свързочни средства, използвани за управлението на войските” [2, с. 167].

През 1881 г. е произведен в чин капитан [1, с. 184]. На 12 март 1883 г. е назначен за командир на трета рота в новосформираната пионерна дружина с командир подполк. Адолф Чудовски [4, с. 35]. В състава на тази рота е и телеграфната команда. Под ръководството на кап. Н. Саммер нейното техническо оборудване е подновено още през същата година [4, с. 36].

Към началото на 1885 г. щабът на пионерната дружина е в Русе. През юни 1885 г. към нея е сформирана телеграфна рота с мирновременен щат

80 души, включително четирима офицери. За неин командир е назначен кап. Н. Саммер [3, с. 169].

Вероятно след Съединението (6 септември 1886 г.) е отзован в Русия.

1. **Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г. Т. V П-Р, т. VI С-Т.** С., Изд-во на МО "Св. Г. Победоносец", 1996. 360 с.
2. **Инженерните офицери на България 1878 – 2004 г. С.**, Военно изд-во, 2007. 464 с.
3. **125 години от Освобождението на България и възстановяването на Българската армия.** С., Военно изд-во, 2003. 248 с.
4. **История на инженерните войски на България.** С., ВИК "Св. Г. Победоносец", 1992. 268 с.

***Поручик* ГЕОРГИ САПУНОВ**

Георги Петров Сапунов е роден в Русе. На 10 май 1979 г. завършва с първия випуск на Военното училище в София и е назначен в 16-а пехотна Плевенска дружина [1, с. 188].

На 19 януари 1882 г. е публикуван княжески указ за формирането на три оръжейни мастерски (работилници), включително една подвижна в Плевен, която да обслужва шест пехотни дружини [2, с. 30]. За неин началник е назначен пор. Г. Сапунов [3, с. 130]. През юни 1885 г. майор Коста Паница му възлага заедно с кап. П. Колобков да пласира във Виена откраднати румънски облигации, но австрийската полиция арестува двамата и ги хвърля в затвора. Освободени са едва след намесата на руския консул във Виена.

През февруари 1887 г. участва активно в бързото потушаване на русофилските бунтове на офицери в Силистра и Русе, след което е назначен като защитник в състава на военнопoleвия съд за съдене на виновниците [4, с. 598].

1. **Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г. Т. V П-Р, т. VI С-Т.** С., Изд-во на МО "Св. Г. Победоносец" 1996. 360 с.
2. **Спасов, Светослав.** Изграждане и развитие на военната икономика в България. Част 1. Изграждане и развитие на военната икономика (1879 – 1944). С., Военно изд-во, 2009. 224 с.
3. **Калнъков, Никола.** Оръжието на българския народ през вековете. С., Военно изд-во, 1984. 300 с.
4. **Радев, Симеон.** Строителите на съвременна България. Т.2. Регентството. С., Бълг. писател, 1990. 696 с.

***Поручик* ВАСИЛ СЕВОВ (1857 – 1928 г.)**

Васил Йорданов Севов е роден на 8 ноември 1857 г. в Ески Джумая (днес – Търговище) [1, с. 194], [2]. На 10 май 1879 г. завършва първия випуск на Военното училище в София, произведен е в чин подпоручик и е назначен за завеждащ отдел в Разградския артилерийски склад [1, с. 194], [2, с. 67]. На 30

август 1882 г. е произведен в чин поручик, в капитан – на 30 август 1885 г. [1, с. 194]. Към март 1889 г. е началник на Русенския артилерийски арсенал и ръководи комисия за приемането на артилерийски материали, доставени от германския производител на оръжие “Круп” [5, с. 16].

Като полковник (от 1895 г.) участва в Първата световна война и известно време е командир на 5-и артилерийски полк [4].

Умира на 29 декември 1928 г. [1, с. 194].

1. **Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г.** Т.V П-Р, т. VI С-Т. С., Изд-во на МО “Св. Г. Победоносец”, 1996. 360 с.

2. Според списъка на К. Божков, член на БТД е “Саввов – поручик артилерии”. Приемам, че е допусната грешка от мемоариста или печатницата и става дума за фамилното име Сегов. Мотиви:

- “Офицерският корпус...” съдържа справки за 47 офицери с фамилното име Сегов. От тях поради възраст и звание към 1885 г. отпадат 46. Формално погледнато, единствената теоретична възможност остава поручик Михаил Попович Сегов (роден 1857 г.) – бъдещият генерал и военен министър [1, с. 180], но той завършва Николаевската академия на Генералния щаб в Санкт Петербург през 1885 г., след което получава назначение в Източнорумелийската милиция и служи в нея до Съединението (6 септ. 1885 г.);

- От четиримата офицери с фамилия Сегов трима отпадат поради възраст и остава само Васил Й. Сегов, който към март 1885 г. е поручик и по специалност – артилерист. Проучените сведения показват, че името му се среща и във формата Вичо Сегов [3, с. 67].

3. <http://edinzavet.wordpress.com/2009/06/10/vnvv-1vip1879/> (2 ян. 2010, 8:30 ч.).

4. <http://boiniznamera.com/?action=article&id=136> (2 ян. 2010, 9:15 ч.).

5. **Братанова, Христина.** Чуждестранните военни доставки за българската армия през управлението на Ст. Стамболов (1887 – 1894 г.). – ВИС, 1999, № 1, 7 – 27.

Поручик ПЕТЪР СТАЙКОВ (1858 – 1926 г.)

Петър Стайков Стайков е роден на 5 юли 1859 г. във Видин [1, с. 233]. През 1880 г. завършва Военното училище в София [2, с. 414] и на 30 август с.г. е произведен в чин подпоручик, след което последователно служи в 23-а пехотна Русенска дружина и 5-и пехотен Дунавски полк (формиран края на 1884 г.) с щаб в Русе. Междувременно (30 август 1883 г.) е произведен в чин поручик [1, с. 233].

Член е на БТД, но вероятно за кратко време, т. к. още през 1885 г. е изпратен да следва в Николаевската академия на Генералния щаб в Санкт Петербург. През есента на с.г. се връща в България и участва в Сръбско-българската война [2, с. 414], [3]. През февруари 1887 г. участва в потушаването на проруския бунт на офицерите в Русе [4, с. 578]. През периода 1887 – 1889 г. е военен прокурор в Русе. След това завършва право с докторат в Брюксел, след което отново служи като военен прокурор в Русе. На 9 август 1894 г. е уволнен с чин подполковник [2, с. 414 – 415].

През периода 1894 – 1905 г. е адвокат в Русе, народен представител в XI ОНС (22 февруари – 23 декември 1901 г.), председател на XIII ОНС (2 ноември 1903 – 30 януари 1904 г.), министър на правосъдието (12 февруари –

31 декември 1905 г.). От 1906 г. е адвокат в София.

Проявява се и като издател на вестници. През октомври-ноември 1896 г. е редактор на “Русенски глас” – предизборен вестник на русенските народнолиберали [5, с. 253], през февруари 1899 – февруари 1900 г. – главен редактор на русенския седмичен политически и литературен вестник “Надежда” [5, с. 2].

Умира на 18 юли 1926 г.

1. **Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г. Т. V П-П, т. VI С-Т.** С., Изд-во на МО “Св. Г. Победоносец”, 1996. 360 с.

2. **Ташев, Ташо В.** Министрите на България 1879 – 1999. Енциклопедичен справочник. С., Св. Г. Победоносец, 1999. 680 с.

3. “Офицерският корпус...” внушава, че П. Стайков е “завършил Военноюридическата академия” и, като че ли, преди 30 авг. 1880 г. Вероятно става дума за Александровската военноюридическа академия в Санкт Петербург, но логичният анализ на сведенията от този източник [1, с. 233] и сведенията на Т. Ташев [2, с.] ми дават основание да приема за достоверно твърдението на Т. Ташев.

4. **Радев, Симеон.** Строителите на съвременна България. Т. 2. Регентството. С., Бълг. писател, 1990. 696 с.

5. **Български периодичен печат 1878 – 1944. Т. II.** С., Наука и изкуство, 1966. 520 с.

СПИРИДОН СТОМОНЯКОВ *(ок. 1846 – 1913 г.)*

Спиридон Иванов Стомоняков е роден ок. 1846 г. в Габрово. Родственник е с едни от най-известните възрожденски родове – Рашееви и Палаузови. През 1860 г. започва работа като секретар в търговската кантора на вуйчо си Васил Рашеев в Одеса. Същевременно учи във Втората одеска гимназия, после – в гръцко търговско училище в Одеса.

Участва активно в живота на българската колония в Одеса [1]. През 1869 г. е един от основателите и спомоществователите на Българското книжовно дружество в Браила (днес – Българска академия на науките) [2, с. 250 – 251].

През 1882 г. се премества със семейството си в Русе и открива търговската кантора “Рашеев – Стомоняков” [3, с. 89]. В края на 1883 г. одеската търговска къща “Княз Юрий Гагарин и К-о” основава корабоплавателната компания “Дружество за черноморско-дунавско параходство”, която открива линията Одеса – Сулина – Тулча – Галац – Браила – Силистра – Тютракан – Русе – Свищов и обратно с корабите “Олга” и “Феодор” [4, с. 233]. За представител на агенцията си в Русе дружеството определя С. Стомоняков [1]. През пролетта на 1886 г. то пуска в експлоатация по тази линия още два парахода – “Русь” и “Болгария” [4, с. 233]. Още същата година русенското общинско управление подкрепя разрастването на дейността на оде-

ското дружество, като по молба на С. Стомоняков разрешава то да ползва помещение за агентство и склад в Русе в продължение на 10 години [5, с. 6 – 63]. На 10 май 1889 г. русенските общинари отново изслушват негово предложение, този път за необходимостта от построяването на “постоянна газена наливна станция на първо време за около 65 – 70 хиляди пуда” (с цел намаляване на цената на газта), и решават да отстъпят на руското паракходно дружество “3 – 4 хиляди квадратни метра място по крайбрежието на Дунава... по 2 лева за квадратен метър” [5, с. 127 – 128].

С. Стомоняков е един от учредителите и член на първия управително-административен съвет на първото българско застрахователно дружество – “България”, основано на 16 декември 1890 г. [6, с. 27]. През февруари 1895 г. е избран за председател на новосъздадената Българска търговска банка в Русе [7, с. 108]. На 14 декември 1897 г. става един от основателите на Анонимното акционерно дружество за циментови и тухлени изделия “Труд” в Русе [8, с. 119]. Предлага проект за организиране на българско крайбрежно плаване по Дунава [7, с. 108].

През 1897 г. е главният организатор на тържественото пренасяне на костите на Васил Априлов от Галац в Габрово. Когато през 1907 г. един от изпълнителите на завещанието му – Васил Рашеев, умира, С. Стомоняков е избран на негово място [1].

Спиридон Стомоняков умира през 1913 г. в Русе.

Синът му Борис Стомоняков (роген 1882 г. в Русе) завършва през 1907 г. електроинженерство в Лиеж, Белгия. Синът му Гавраил завършва инженерство в Германия и остава там [7, с. 108].

1. **Стомоняков (Стомоняков), Спиридон Иванов...** – В: Българската възрожденска интелигенция... Енциклопедия. С., ДИ “Д-р П. Берон”, 1988, с. 625.

2. **Уставите на Българската академия на науките 1869 – 1984.** Фототипно издание. С., Изд-во на БАН, 1989. 290 с.

3. **Бърчева, Мариана и Стоян Йорданов.** Русенската хроника. Дати, събития и личности до средата на XX век. Русе, Авангард принт, 2004. 214 с.

4. **Алексиев, Иван.** Омаяни от кораби мъже. Дейци на българското корабостроене и кораборемонт до 30-те години на XX в. Варна, ИК “Морски свят”, 2006. 431 с.

5. **Епоха на строителство. Т. 1.** Съставители Иво Жейнов, Веселина Антонова. Русе, Държ. архив – Русе, 2005. 512 с.

6. **100 години Русенска търговско-индустриална камара. Документален сборник.** Русе, ИК “Наука и практика”, 1995. 298 с.

7. **Драганов, Боян.** Зад завесата на големите скандали 2. Русе, Ахат, 2009. 303 с.

8. **Велинова, Роза и Маргарита Трифонова.** Индустиалните предприятия в Русе 1878 – 1947. Русе, Утро прес, 1995. 201 с.

ВАСИЛИЙ ТЕОДОРОВ

Учител в реалната гимназия в Русе

Поручик *МАРИН УЗУНОВ* **(1860 – 1920 г.)**

Марин Маринов Узунов е роден на 17 юли 1860 г. в Русе. Завършва Военното училище в София и на 30 август 1880 г. е произведен в чин подпоручик, от 30 август 1883 г. е поручик [1, с. 6]. На 12 март 1883 г. е назначен за командир на четвърта рота в новосформираната пионерна дружина. Към началото на 1885 г. тя е в състава на Русенския гарнизон. Като командир на тази сапьорна рота взема пряко участие както в инженерното осигуряване, така и в преките бойни действия през Сръбско-българската война 1885 г., във връзка с което е награден с орден “За храброст” – IV ст. [2, с. 35 – 47]. През февруари 1887 г. участва в потушаването на проруския офицерски бунт в Силистра [3, с. 568], [4].

През 1905 г. е уволнен с чин полковник [1, с. 7]. Участва в Балканската война като командир на 51-ви пехотен Вардарски полк (формиран септември 1912 – разформиран 10 август 1913 г.) и е награден с орден “За храброст” – III ст. [5].

Умира на 21 юли 1920 г.

1. **Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г. Т. VII У-Я. Указател на селищата.** С., Изд-во на МО “Св. Г. Победоносец”, 1996. 220 с.
2. **История на инженерните войски на България.** С., ВИК “Св. Г. Победоносец”, 1992. 268 с.
3. **Радев, Симеон.** Строителите на съвременна България. Т. 2. Регентството. С., Български писател, 1990. 696 с.
4. Марин Узунов е брат на майор Атанас М. Узунов, който застава начело на проруския офицерски бунт в Русе и по решение на военнополовия съд е разстрелян на 22 февр. 1887 г.
5. <http://www.boiniznamena.com/?action=article&id=155> (3 ян. 2010, 11:20 ч.)

Подполковник *ПЪОТЪР ФЕОДОРОВ*

Пьотър Петрович Феодоров [1] е руски офицер, който отначало служи в 4-а пехотна Самоковска дружина [2, с. 9]. На 17 октомври 1881 г. е формирана 6-а пехотна Плевенска дружина и той вероятно е назначен за неин командир. Към началото на 1883 г. е на тази длъжност с чин подполковник и очевидно е авторитетен военен, за да участва в прием в княжеския дворец [3]. В края на 1884 г. е формиран 5-и пехотен Дунавски полк и той е назначен за негов командир [5, с. 93]. Отзован е с руските офицери след Съединението 1885 г.

1. Според списъка на К. Божков фамилията е Феодоров, в “Офицерският корпус...” – Феодоров [2, с. 9], но приех формата Феодоров, т.к. тя е използвана в съобщения в “Държ. вестник” [3], [4].
2. **Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г. Т. VII У-Я. Указател на селищата.** С., Изд-во на

МО "Св. Г. Победоносец", 1996. 220 с.

3. *Известия от Двора на Негово Височество*. – Държ. вестник, № 23, 1 март 1883 г., с. 1.

4. *Известия от Двора на Негово Височество*. – Държ. вестник, № 36, 2 апр. 1883, с. 297.

5. *Бърчева, Мариана и Стоян Йорданов*. Русенската хроника. Дати, събития и личности до средата на XX век. Русе, Авангард принт, 2004. 214 с.

ТОГОР ХАДЖИСТАНЧЕВ **(1849 – 1903 г.)**

Тодор Хаджистанчев е роден на 9 март 1849 г. в Русе, в семейството на известния майстор дюлгерин хаджи Станчо Драгошинов [1].

Завършва гимназия и семинария в гр. Сремски Карловац (днес – в Сърбия). През 1870 г. се връща в Русе, но не става духовник, а трайно се посвещава на литературна, журналистическа, политическа и обществена дейност. Още през същата година основава първия русенски хор – “Българско черковно певческо дружество” [1]. Той е най-плодовитият автор на пиеси на своето време [2].

След Освобождението 1878 г. Т. Хаджистанчев е избран за народен представител в Учредителното събрание (10 февруари – 16 април 1879 г.). Той е единственият депутат в него, който непримиримо протестира против решението на Берлинския конгрес от 1878 г. (разцепва освободената България на три области), отказва да се съгласи с натиска на Русия върху Учредителното събрание да се откаже от приемането на протестен мемоар до европейските държави и предпочита да си подаде оставката от представителството [3, с. 75]. После се занимава предимно с журналистика.

През 1880 г. в Русе основава собствена печатница. В нея са издадени 25 негови литературни произведения, отпечатани са 9 периодични издания и 111 книги, учебници и календарчета. Най-известен е вестникът му “Славянин” – “най-гълолетният русенски вестник, излизал с прекъсвания от 1878 до 1931 г.” Заради политическата си позиция Тодор Хаджистанчев си създава врагове и по нареждане на окръжния управител Д. Мантов печатницата му е конфискувана и продадена на търг, отнемат и къщата му [4, с. 58 – 62], [5], през периода август 1887 – юли 1889 г. вестник “Славянин” не излиза. Т. Хаджистанчев се вижда принуден да емигрира в Одеса. Връща се в Русе през 1890 г.

Вестник “Славянин” е безценен източник за историята на науката, техниката и индустрията в България. Неговият издател има завидно чувство за историчност и още от първата годишна страница на вестника предлагат популярно научно-техническо знание, съобщения за новости в науката, техниката и медицината, проблеми на стопанското развитие на страната, събития в културния живот на града и страната, историко-на-

учни и историко-технически материали.

Единствено вестник “Славянин” пропагандира създаването на Българското техническо гружество в Русе и благодарение на него и Константин Божков са съхранени малкото известни днес сведения за историята на първото българско научно-техническо гружество.

Т. Хаджистанчев умира на 7 март 1903 г. [1].

Една улица в Русе носи неговото име.

1. **Драганов, Боян.** Патриот с горещо сърце, публицист с остро перо. – Дунавска правда (Русе), № 195, септ. 1989, с. 3.

2. **Н. А. Станчев, Тодор Х...** – В: Енциклопедия на българската възрожденска литература. Велико Търново, Абагар, 1997, 698 – 700.

3. **Радев, Симеон.** Строителите на съвременна България. Т. 1. Царуването на кн. Александра 1879 – 1886. Бълг. писател, 1990. 840 с.

4. **Жейнов, Иво.** Печатарството в Русе. Русе, 2004. 288 с.

5. Всъщност закриването на печатницата на в. “Славянин” (Русе) и неприятностите, сполетели Тодор Хаджистанчев, са ясно указание на Стефан Стамболов до окръжния управител: “Повикай го и му кажи, че го съветвам приятелски да не рита против ръжена, защото ще си утрепе крака. Той добре знае как ние постъпваме с противниците си” [1].

ПЕНЧО ЧЕРКОВСКИ **(1847 – 1917 г.)**

Пенчо Димитров Черковски е роден през 1847 г. в Дряново, в семейството на дюлгерина Димитър Черковски-Майстора. Посещава училище в родния си град и в Свищов, след което продължава образованието си в морско училище в Лондон, но после се прехвърля в техническо учебно заведение в Берлин. Там най-вероятно следва известно време в Строителната академия (Бергакадеми), без да я завърши [1], [2].

През 1866 г. в Русе е основано читалище “Зора”. По това време П. Черковски положително се е върнал от Берлин, става спомагателен член на читалището [5] и е негов библиотекар до 1867 г. [6]. През 1867 – април 1868 г. участва във Втората българска легия в Белград. През 1869 г. е назначен за телеграфист на гара Червена вода по жп линията Русе – Варна. Около 1870 – 1871 г. продължава техническото си образование в Германия [1], но досега не са публикувани достоверни сведения за евентуалното му дипломиране. Като учител в Сливен през 1873 – 1875 г. “въвежда изучаването на експериментална физика и химия” [15]. След Старозагорското въстание през 1875 г. е назначен за главен учител в Карнобат, после участва в подготовката на Априлското въстание, през Руско-турската война 1877 – 1878 г. изпълнява разузнавателни задачи.

Непосредствено след Освобождението 1878 г. е назначен за “губернски техник” във Видин [1], после става първият българин окръжен началник в

Белоградчик [7] и служи на този пост докъм средата на 1880 г. [1]. Непосредствено след това в София е основана печатницата “П. Черковски и Ф. Филчев”, от която още през същата година излизат:

- “Бодилник. Сатирически и хумористически вестник”. От него през периода 19 юли – октомври 1880 г. са издадени 19 броя [8, с. 95].

- **Черковски, П.** Опровержение на една клевета. С., печ. П.Черковски и Ф. Филчев, 1880. 44 с. [9, с. 203].

Към края на 1882 – началото на 1883 г. живее вече в Русе, където на 15 април 1883 г. се ражда синът му Димитър Пенчев Черковски (по-късно завършва Военно училище и достига чин подполковник) [10, с. 91]. В неговата къща на квартира е завеждащият Флотилията и Морската част кап.-лейт. Зиновий Рожественски – член на БТД [11, с. 151].

Според протокол на Общинския съвет в Русе от 18 юли 1885 г. П. Черковски влиза в състава на комисия, формирана със задачата да оценява недвижимите имоти в Русенска околия [12, с. 32]. На 26 февруари 1885 г. Общинският съвет назначава “една постоянна комисия, състояща [се] от почетния член при русенския градски общински съвет Симеон Сп. Златов и Пенчо Черковски, която под председателството на правителствения инженер... да констатира вехтостта и негодността за живеене здания и за своите заключения да съставява акт, който да представлява на общинското управление за далнейшие разпореждане”. Тази комисия е съставена след изслушването на “рапорта на градския инженер”, но протоколчикът не е отбелязал нито името на градския инженер, нито длъжността на П. Черковски, въз основа на която е включен в комисията [12, с. 50 – 51]. Доколкото С. Златов е търговец, П. Черковски най-вероятно е избран заради техническата си квалификация.

На 9 и 20 август 1886 г. е арестуван по нареждане на окръжния управител на Русе Димитър Мантов и жестоко е изтезаван в подземното на Окръжното управление, известно като “Мантовата гробница”. Според Телемах Х. Пенев, арестуван тогава заедно с П. Черковски, причината е “жадост за кръв” [21, с. 243 – 263]. Успява да се възстанови едва след двумесечно боледуване.

През декември 1886 г. в Русе е образуван таен комитет, “начело на който застанали влиятелните търговци С. и П. Златеви, Ал. Цветков, Г. Геров и П. Черковски... Целта му (на комитета) била не да организира гражданското население за въстание, а да привлече за участие в подготвяното движение против регентството войските от Русенския гарнизон” [13, с. 321]. След неуспеха на проруските офицерски бунтове през февруари 1887 г. в Силистра и Русе П. Черковски емигрира в Румъния, а оттам – в Одеса [1], [22].

Връща се в България след падането на правителството на Стефан Стамболов през 1894 г. След това в Русе е издадена втората му книга:

Черковски, П. Войната на Русия за освобождението на християните. Войната през 1769 – 1774 г. Русе, скоропеч. Спиру Гулабчев, 1897. 160 с. [9, с. 203].

През периода август 1901 – 1902 г. е околийски началник във Враца [14]. Умира на 27 ноември 1917 г.

Днес неговото име носят улици в Дряново и Габрово.

1. **Черковски, Пенчо Димитров...** – В: Българска възрожденска интелигенция... Енциклопедия. С., Д-р П. Берон, 1988, с. 702.

2. В списъка на К. Божков фигурира “Черковски Петър – архитект”. Името и титлата се нуждаят обаче от критични уточнения, без които не е коректно направо да се приема, че той и Пенчо Черковски са едно и също лице. Още повече че в историческата литература са известни немалко случаи на коварни съвпадения или различия на имена. Конкретно за името П. Черковски битуват поне три възможности:

- арх. Петър Черковски (според К. Божков), който не се среща в историко-техническата и краеведската (за Русе) литература;
- Петър Черковски – бесарабски българин, руски възпитаник, учител в Карнобат (ок. 1859 – 1876) [3, с. 702];

- Пенчо Д. Черковски от Дряново, който към 1875 г. е главен учител в Карнобат, докато по същото време Петър Черковски е обикновен учител (?). Това е твърде странно съвпадение и не е изключено да се дължи на безкритично ползване на мемоарни източници от карнобатски и дряновски краеведи.

Карнобатският учител Петър Черковски (с бесарабски произход?) най-вероятно е плод на доверчиво ползване на поизбледнели спомени, т.е. учителят е Пенчо Д. Черковски. От друга страна, въз основа на техническата следа в биографията на Пенчо Д. Черковски и арх. Петър Черковски приемам, че те също са едно лице. Но има и още нещо, обясняващо в значителна степен титлата “архитект”.

Според [1], П. Д. Черковски ок. средата на 60-те години на XIX в. се прехвърля “във висше техническо уще в Берлин”, а според М. Куомджиева, ок. 1865 г. той следвал “инженерство” в Берлин [4, с. 288].

И двете твърдения са колкото неясни, толкова и съмнителни. Към 1865 г. в Берлин има три технически учебни заведения:

- Минната академия (Бергбауакадеми), основана 1770 г., от 1860 г. – със статут на висше техническо училище;
- Строителната академия (Бауакадеми), осн. 1799 г. – висше училище за строителни майстори;
- Кралски занаятчийски институт, осн. 1821 г. като Висше техническо училище (от 1827 г. – КЗИ).

През 1878 – 1879 г. Строителната академия и КЗИ се обединяват във Висшето техническо училище Берлин – Шарлотенбург (днес Технически университет Берлин).

Допускам, че П. Д. Черковски е учил ок. 1865 г. в Строителната академия Берлин, без да я завърши. Това обяснява факта, че след Освобождението 1878 г. той е изпълнявал дейности, свързани със строителството, но не е използвал професионална титла. Друг е въпросът, че с квалификацията си е заслужил неофициално да го титулуват “архитект” и това е останало в съзнанието на добросъвестен мемоарист като К. Божков. Допускам, че той е ползвал личен дневник, в който през 1885 г. записва името П. Черковски и след половин век е обяснимо, че разшифрова инициала “П” с широко разпространеното име Петър.

3. **Българска възрожденска интелигенция... Енциклопедия.** С., Д-р П. Берон, 1988. 740 с.

4. **Куомджиева, Миглена.** Интелектуалният елит на българското общество през Възраждането. С., УИ “Св. Кл. Охридски”, 1995. 300 с.

5. <http://chitzora.8m.com/members.htm> (3 ян. 2010, 10:10 ч.)

6. <http://zora.freeservers.com/Obretenov.htm> (3 ян. 2010, 10:30 ч.)

7. <http://www.vidin-online.com/istoria/Belogradchik1938-2.php> (4 ян. 2010, 9:15 ч.)

8. **Български периодичен печат 1844 – 1944.** Т. I А-М. С., Наука и изкуство, 1962. 504 с.

9. **Български книги 1878 – 1944.** Библиографски указател. Т. VI У-Я. Издания на чужди езици. С., НБКМ, 1983. 443 с.

10. **Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г.** Т. VII У-Я. Указател на селищата. С., Изд-во на МО “Св. Г. Победоносец”, 1996. 220 с.

11. **Божков, Константин.** Бележки и спомени по Морската ни част. – ВИС, г. VII, 1933, кн. 13, 110 – 160.

12. **Епоха на строителството. Т. I.** Съставители Иво Жейнов и Веселина Антонова. Русе, Държ. архив – Русе, 2005. 512 с.

13. **Попов, Радослав.** България на кръстопът. Регентството 1886 – 1887. С., УИ “Св. Кл. Охридски”, 1991. 512 с.

14. http://www.vratza.mvr.bg/OD_Police/default.htm (5 ян. 2010, 10:50 ч.)

15. Според поостаряло краеведско издание, “Като учител в Сливен, Пенчо Черковски въвел за пръв

път в нашите училища преподаването на **експериментална физика** и химия и военна гимнастика” [16, с. 150]. През 2005 г. М. Цонев възприе, че той “първ въвежда в нашето училище преподаването на експериментална физика и химия” [17, с. 8], но поне що се отнася до твърдението за експерименталната физика, то е твърде несигурно.

Доколкото П. Черковски е учител в Сливен през периода 1873 – 1875 г., липсва яснота кога всъщност въвежда това преподаване – 1873, 1874 или 1875 г. Известно е обаче, че през 1872 г. Иван Гюзелев урежда кабинет по физика в Габровското училище, като уредите за него са купени от Виена [18, с. 314], а като учител в Плевен през дек. 1867 – 1870 г. Нестор Марков също доставя физически уреди.

Несигурна е и податката, че по време на пребиваването му в Сливен “пуснал и балон, нещо нечувано тогава и може би за пръв път в България” [16, с. 150]. Чак “нечувано тогава” е твърде пресилено, защото, от една страна, още през 1849 г. в учебника по физика на Н. Геров има подробно описание на аеростат (с. 161 – 163), а по същото време съобщения за балоните се появяват и във възрожденския периодичен печат. Чрез него българите научават и за първите демонстрации на балон в Цариград – през 1844 г. и 1861 г. Известен е и експериментът през есента на 1875 г. в Богословското училище към Лясковския манастир, за който си спомня ученикът Петър Пешев: “под ръководството на учителя по физика Хр. Брусев, като практически опит по този предмет, ний учениците пригответихме от хартия грамадно – 2 метра дълго и 1 и пол. метър в диаметър кълбо (шар) и като го напълнихме чрез една клапа огън... пуснахме го... Чели бяхме, че през време на обсадата на Париж от германците (1870 – 1871 г.) Гамбета излезнал от обсадения град с балон...” [19, с. 36]. Този спомен се потвърждава и от друг ученик – Иван Церов [20, с. 96].

16. **Чолов, П.** История на град Дряново. С., 1969.

17. **Цонев, Младен.** Неизвестните биографии на основателите. – Наука и общество, № 3, 24 март 2005, 6 – 8.

18. **Борислав, Милко, Александър Ваврек и Г. Камишева.** Основоположници на обучението по физика в България. С., Нар. просвета, 1988. 392 с.

19. **Пешев, Петър.** Историческите събития и деятели от навечерието на Освобождението ни до днес с бележки за живота ми. Чуго, видяно, преживяно. Трето фототипно изд-е. С., Изд-во на БАН, 1993. 864, XIX с.

20. **Церов, Иван П.** Богословското училище в Лясковския манастир (Спомени и бележки, по случай 50-годишнината на училището). – Духовна култура, г. XXV, 1924, кн. 20 – 21, 90 – 122.

21. **Пенов, Телемах Х.** Мантовата гробница. Русе, 1889. – В: Драганов, Боян. Зад завесата на големите скандали 2. Русе, Ахат, 2009, 237 – 300.

22. На 18 март 1887 г., по време на пребиваването на Д. Мантов в Букурещ (по покана на руския посланик М. Хитрово), над него е извършен атентат, при което той е тежко ранен. Около месец по-късно двамата атентатори са заловени и при разпита пред съдия-изпълнителя признават, че убийството им е възложено от П. Черковски срещу сумата 20 000 франка. Всъщност той е бил само посредник, защото атентатът е организиран от българските офицери-емигранти в Букурещ. Румънската полиция не открива П. Черковски, т. к. междувременно той е заминал вече за Русия. По онова време предполагат, че парите за атентаторите са осигурени от руския посланик в Букурещ [23].

23. **От Букурещ известяват, че злодейците...** – Свобода, г. 1, № 52, 2 май 1887, с. 2 (Хроника).

ТОДОР ЧЕРНЕВ

Учител в Русе през 1873 – 1874 г. [1, с. 703] и след Освобождението 1878 г. Към март 1882 г. е член на масонската ложа “Балканска звезда” в Русе [2, с. 23].

1. **Българската възрожденска интелигенция... Енциклопедия.** С., Д-р П. Берон, 1988. 740 с.

2. **Петров, Тодор.** Армията и масонството: първите български офицери масони. – ВИС, 2006, № 4, 21 – 30.

Подполковник АДОЛФ ЧУДОВСКИ (неизв. – 1904 г.)

Адолф Алексеевич Чудовски [1, с. 105] е руски гвардейски капитан, кой-

то със заповед на военния министър на Княжество България от 22 февруари 1883 г. е произведен в чин подполковник и назначен за командир на пионерната дружина [2]. Към началото на 1885 г. нейният щаб е в Русе.

След Съединението 1885 г. е отзован в Русия. Там “служи в инженерните войски, заемайки различни командни длъжности. Умира на 4 май 1904 г. в Киев, достигнал офицерското звание генерал-лейтенант” [3, с. 35].

1. **Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г. Т. VII У-Я. Указател на селищата.** С., Изд-во на МО “Св. Г. Победоносец”, 1996, 220 с.

2. **Приказ № 16 от 22 февр.** 1883 г. – Държ. вестник, № 25, 5 март 1883, с. 205.

3. **История на инженерните войски на България.** С., ВИК “Св. Г. Победоносец”, 1992, 268 с.

ЕРОЛИНО ЯКС

Еролино Якс е по произход италианец [1], постъпва на служба във Флотилията и Морската част в Русе като волнонаемен механик от 1 август 1879 г. [2, с. 114]. Отначало работи във Флотския арсенал, но към началото на 1883 г. е механик на военния параход “Взрив”. В предписание от 5 март 1884 г. Военното министерство потвърждава, че той е български поданик, но предупреждава, че не може да бъде военен чиновник, нито офицер, респ. да носи военноморска униформа, защото “няма никакъв документ, че е свършил негде, а е неизвестно и неговото произхождение, вяра и т.н.” [2, с. 136]. През периода 1881 – началото на 1887 г. е преподавател в Машинната школа в Русе (днес ВВМУ “Н. Й. Вапцаров” – Варна) по машинно чертане, лезярство и стругарство [3], [4], [7, с. 96].

Непосредствено след проруския офицерски бунт в Русе на 19 февруари 1887 г. е арестуван заради изявленията му пред русенски дами, че е “знаел от по-рано за готвене на бунта”, но след известно време е освободен и на 13 март с.г. уволнен от флота [8, с. 96].

Към 1909 г. Е. Якс е старши механик на руския параход “Великий князь Александр Михайлович” [5].

1. В списъка на К. Божков фигурира името Жироламо Якса, чието точно изписване засега не може да се установи достоверно, въз основа на първичен документ. В спомените на К. Божков [2] то се среща като: с. 114 – Жироламо-де-Жакса, с. 118 – Якса, с. 126 – Яска, с. 133 – Етолино Якса. Според други източници – Яксин [3, с. 44], Якси [4], Жироламо (Еролино) да Якс [5]. За достоверна приех формата Еролино Якс, защото така фигурира във ведомост за изплащане на заплатите на работниците от Флотския арсенал в Русе от 29 авг. 1879 г. [6, с. 178]. Това твърди Р. Боев в дисертацията си от 1965 г., но има известна несигурност, защото той публикува препис от списъка, а не копие от оригиналния документ.

2. **Божков, Константин.** Бележки и спомени по Морската ни част. – ВИС, г. VII, 1933, кн. 13, 110 – 160.

3. **Атанасович, Димитър.** Как се тури началото на Машинното училище в 1881 година. – В: Юбилеен сборник за 50-годишната дейност на Морското училище. 1881 – 1931. Варна, Морско у-ще, 1931, Н.о., 40 – 46.

4. **Недков, Иван.** Из мое то минало. – В: Юбилеен сборник за 50-годишната дейност на Морското училище. 1881 – 1931. Варна, Морско у-ще, 1931, Н.о. 47 – 48.
5. **Павлов, Владимир.** Първите български военноморски фамилии. – Маяк (Варна), № 34, 31 авг. 1979, с. 3.
6. **ВММ – Варна,** НА, сбирка III, инв. № 131 – Ради Боев. Българският военен флот от Освобождението на България от отоманско иго до края на XIX век. Дисертация за присвояване учена степен “кандидат на исторически науки”. С., ВА “Г. Раковски”, катедра “Оперативно изкуство”, 1965 г. 196 л.
7. **Юбилеен сборник за 50-годишната дейност на Морското училище. 1881 – 1931.** Варна, Морско у-ще, 1931. 232, 208 с.
8. **Божков, Константин.** Бележки и спомени по Морската ни част. – ВИС, г. VIII, 1934, кн. 16, 84 – 121.

Приложение 3

СЛОВО,
*което инженер-механик П. Д. Кузмински произнася
пред тържественото събрание на БТД на 6 април 1885 г.*

Ужъ тысчу летъ Кирилъ, Мефодий
Зажгли светъ знания Славянъ.
Неволя жъ многихъ поколений
Затмила светъ тотъ для Болгарь...

В конецъ усилились стenanья
От боли сердце всехъ Славянъ
Забилось мощно. Вопль страданья
Боянь Руси вотъ такъ вещалъ:

Люди Русские!
Четыреста ужъ летъ съ излишкомъ
Как южныхъ мучаетъ Славянъ
Орда потомковъ агарянъ,
Гнетя страдальцевъ въ иге тяжкомъ.

Славянскихъ душъ погибло много
В борьбе тяжелой, роковой;
Но не погибъ ихъ кличъ родной:
“Съ врагомъ боритесь, братья, бодро!”

Кличъ тотъ живеть въ земле Балкана,
Живеть онъ въ воздухе, воде,

Живетъ въ растенья лепестке
И в немъ славянская отрада.

Подможемъ же славянской силе,
Пусть жизнь славянства зацвететъ.
Терпеть собратий южныхъ гнетъ
Довольно ужъ сынамъ России!

Такъ громко пелъ боянъ России.
Ему сочувствовалъ Народъ
И Царь съ Народомъ во всей силе
Къ Балканамъ двинулся в походъ...

В Балканахъ мечъ освобожденья
Сверкнулъ к рабству для Болгаръ.
Насталъ конецъ; но единенья
Все какъ то мало у Славянъ.

Славяне братья! единенью
Указанъ путь ведъ тысячю летъ.
Отбросимъ же мы все сомненья
И на научный станемъ путь.

Болгарья! мать светодавецъ,
Воспрянь наукой ты теперь
И, осенясь знанья солнцемъ,
Рости, цвети и богатеи;

А храмъ техническихъ ты знаний
Любя роди, любя рости,
Чтобъ былъ он лучшимъ изъ всехъ зданий
Какия можешь возвести.

Вестник "Славянин" (Русе), № 108, 11 апр. 1885 г., с. 430

БЪЛГАРИ,
*избрани за членове на чуждестранни научни
дружества до 1889 г. [1]*

1810 г. – **Никола Пиколо** (1792 – 1865 г.) става член-основател на Гръцко-дакийското литературно дружество в Букурещ [5, с. 230].

към 1850 г. – **Д-р Петър Берон** (ок. 1799 – 1871 г.) е член на Медико-физиологичното дружество в Атина и Азиатското дружество в Париж [6].

1855 г. – **Николай Тошкович** (1831 – 1893 г.) е избран за член на Дружеството по селско стопанство в Южна Русия [10, с. 54 – 55].

1863 г. – **Д-р Георги Атанасович** (1821 – 1892 г.) става член-основател и подпредседател на Медицинското дружество в Румъния [11, с. 33].

1876 г. – **Проф. Марин Дринов** (1838 – 1906 г.) е избран за член на Дружеството по история и руски древности при Московския университет и за член на Дружеството на любителите на естествознанието, антропологията и етнографията при Московския университет [2, с. 22].

1877 г. – **Проф. Марин Дринов** е избран за секретар на новооснованото Историко-филологическо дружество при Историко-филологическия факултет на Харковския университет и за член на Руското географско дружество. [2, с. 22].

1883 г. – **Георги Златарски** (1854 – 1909 г.) е избран за дописен член на Сръбското учено дружество и дописен член на Геологическата служба във Виена [2, с. 68].

1885 г. – **Михаил К. Сарафов** (1854 – 1924 г.) е избран за член на Парижкото статистическо дружество [3, с. 85].

1886 г. – **Георги Златарски** е избран за действителен член на Московското дружество на естествоизпитателите и действителен член на Хърватското природоизпитателно дружество в Загреб [12, с. 69].

1887 г. – **Георги Златарски** е избран за редовен член на Френското геоложко дружество в Париж [12, с. 69].

1888 г. – **Георги Златарски** е избран за действителен член на Белгийското дружество по геология, палеонтология и хидрология [12, с. 69].

1889 г., 1 юни – Студентът по естествени науки **Боне Баяв** (неизв. – 1894 г.) е избран за член на Швейцарското геоложко дружество в Лугано [14].

1889 г., 24 октомври – **Стефан Стамболов** е избран за член на Националната академия по антропология, биология и праисторическа археология на Белгия [3].

* * *

Колкото и да е непълна тази кратка справка, тя показва, че до октомври 1889 г., когато българският министър-председател Стефан Стамболов очевидно протоколно е избран за член на една белгийска академия, най-малко 8 българи получават научно признание като членове на 16 дружества в 9 държави (Франция, Австрия, Белгия, Швейцария, Русия и др.). Особено впечатляващи са постиженията на Г. Златарски – член на шест научни дружества в шест държави, М. Дринов – член на четири научни дружества в Русия и секретар на едно от тях, г-р П. Берон – член на две научни дружества, и г-р Г. Атанасович – подпредседател на научно дружество в Румъния.

1. Досега тази тема не е проучвана. В историографията на нея е посветена само една публикация [2], но тя разглежда членството на българи единствено в руските научни дружества. Причината да избера 1889 г., а не 1885 г. за горна граница на настоящата справка е прелюбопитното съобщение от юли 2003 г. на известните историци ст. н.с. II ст., д-р Милен Куманов от Института по история на БАН и д-р Димитър Иванов, че в Българския исторически архив на Народната библиотека “Св. св. Кирил и Методий” са открили диплом от 24 окт. 1889 г., с който Националната академия по антропология, биология и праисторическа археология на Белгия избира за свой член тогавашния български министър-председател Стефан Стамболов. Откривателите почтено признават, че “Стамболов не е познат като учен, нито се е занимавал с научна дейност”, и основателно търсят причините за странния избор “единствено в изявите на Стамболов като обществен, политически и държавен **деец от европейски мащаб**”. Твърде прибързано обаче го обявяват за “първият българин, признат от Европа” [3]. През 2009 г. д-р Д. Иванов напомни за този научен диплом и въз основа на него отново увери българската общественост, че Стамболов “става първият българин, признат от Европа” [4]. Във връзка с това твърдение тук систематизирам сведения за българи, получили чуждестранно научно признание до 1889 г.

2. **Цонев, Младен.** Участието на български учени в дейността на руските научни дружества (XIX – XX в.). – Трудове по история и теория на науката и техниката. Т. VII, 1991, 19 – 34.

3. **Куманов, Милен и Димитър Иванов.** Стамболов – първият ни европеец, оценен от Брюксел. Големият българин станал член на белгийска академия още през 1889 г. – 24 часа, № 181, 5 юли 2003, с. 28.

4. **Иванов, Димитър.** Първият българин, когото Брюксел призна. – Труд, № 28, 30 ян. 2009, с. 23.

5. **Д-р Никола С. Пиколо.** Изследвания и нови материали, издадени по случай сто години от смъртта му (1865 – 1965). С., Изд-во на БАН, 1968. 504 с.

6. В библиотеката на Кралското научно дружество в Лондон се съхранява ръкописният доклад “Изложение на едно ново и ефикасно средство за избягване и гасене на пожари в сгради и градове” (на англ. език) от д-р П. Берон, донесен от него в британската столица през пролетта на 1850 г. На челната страница на доклада авторът е отбелязал членството си в две научни дружества [7], но липсват сведения кога е приет в тях. Известно е обаче, че на 15 ян. 1853 г., на заседание на Медико-физиологичното дружество в Атина, той изнася научния доклад “Всемирният потоп и следи от него” [8, с. 38]. На 14 юни 1859 г. българският учен изнася пред френското метеорологично дружество реферат “върху своите възгледи по метеорология и за причините за нейните явления” [9, с. 76], но членството му в това дружество не е потвърдено.

7. **Бъчварова, Н.** Произведения на д-р Петър Берон в големите лондонски библиотеки. – Списание на БАН, 1978, № 2, 53 – 60.

8. **Алексиев, Иван.** Омаяни от кораби мъже. Дейци на българското корабостроене и кораборемонт до 30-те години на XX в. Т. 1. Варна, ИК “Морски свят”, 2006. 431 с.

9. **Каснер.** Съчиненията на Петър Берон по метеорология. – В: Сборник Д-р Петър Берон по случай стогодишнината на Рибния буквар 1824 – 1924. С., Държ. печ., 1925, 73 – 79.

10. **Цонев, Младен.** Българи-изобретатели. С., Техника, 1973. 364 с.

11. **Куртев, Вълчо, В. Ганева и П. Серафимов.** Дейци на българската медицина и здравеопазване. С., Медицина и физкултура, 1986. 431 с.

12. **Бончев, Еким.** Георги Златарски. С., УИ “Кл. Охридски”, 1988. 78 с.

13. **Танчев, Иван.** Българската държава и учението на българи в чужбина (1879 – 1892). С., Изд-во на БАН “М. Дринов”, 1994. 219 с.

14. **Зорница, г. XIV, № 38, 23 септ. 1889, с. 152.**

ТВОРЧЕСКО-ПРОФЕСИОНАЛНИ СДРУЖЕНИЯ в България 1878 – 1944 г. [1]

1885 г., 26 март. В Русе Българското техническо гружество провежда първото си събрание.

1893 г., 3 януари. В София е основано Българското инженерно-архитектно гружество [4, с. 10].

1895 г., 11 юни. В София е основано Българското икономическо гружество [5], [6]. От 2005 г. датата 11 юни се чества като Ден на икономиста – професионален празник на българските икономисти [7].

1900 г., януари. В Русе е основана Русенската техническа гружба.

1901 г., 24 февруари. В София е основано Българското химическо гружество [8], [9], [10].

1902 г. В Пловдив е основано Дружество на практиците машинни техници [11, с. 242].

1906 г., 6 април. В с. Садово, Пловдивско, е основано Дружество на българските агрономи [12].

1908 г., 10 ноември. Във Варна е основана Варненската техническа гружба (днес ТО на НТС – Варна) [13, с. 117 – 126], [14].

1909 г., 30 март. В Търново е основана Търновската техническа гружба [15].

1909 г., 20 април. В София е основано Дружеството на българските лесовъди [16, с. 138], [17], [18] (днес Съюз на лесовъдите в България).

1909 г. Във Варна е основано Дружество на машинните техници [11, с. 242].

1915 г., 26 май. Във Варна 13 параходни механици от Българското търговско параходно гружество основават Морско механическо гружество [19], което съществува до 1921 г. [20, с. 153].

1918 г., края. Основано е гружество на машинните техници в България [20, с. 152].

1919 г., 2 ноември. Основано е Общо гружество на техниците в България – София [21, с. 41 и 75]. То обединява гружеството на машинните техници, съставено предимно от възпитаници на Морското училище във Варна и техници-строители. През 1921 г. към него се присъединява Морското механическо гружество [20, с. 153]. Съгласно устава на гружеството, утвърден от Министерството на вътрешните работи на 16 ноември 1922

г., то се преименува на Дружество на българските техници (със средно образование) [21, с. 71], от 1941 г. – Съюз на българските техници със средно образование [4, с. 68], [22].

1920 г., **началото**. В София е основана **организация на свободно практикуващите инженери и архитекти в България** [4, с. 53].

1921 г., **май**. Във Варна е основано **Химическо дружество**. Дейността му е кратковременна, но на 17 май 1924 г. е възобновена трайно [25].

1922 г., **22 октомври**. В Пловдив е основано **неутралното професионално дружество “Пловдивски техник”** [26]. От юли 1923 г. – Българско професионално дружество “Пловдивски техник” [27, с. 9].

1922 г., **8 юни**. Във Варна е основано **Занаятчийско техническо дружество “Клуб на техниците”** [28, с. 9].

1924 г. В Сливен е основано **Сдружение на текстилните техници** (от юни 1929 г. – Съюз на текстилните техници) [29, с. 49].

1924 г., **5 – 8 юни**. В София е проведен учредителният конгрес на **Съюза на българските химици** [30].

1924 г., **26 юни**. Утвърден е уставът на **Съюза на електротехниците в България** [31, с. 4].

1924 г., **17 декември**. Утвърден е уставът на **Руското инженерно дружество в България** [32, с. 298], [33].

1925 г., **24 април**. Утвърден е уставът на **Неутралното дружество на практиците техници – гр. Варна** [34, с. 5].

1926 г., **2 – 4 май**. В Габрово е основан **Съюзът на практиците машинни техници** [11, с. 243].

1926 г., **15 май**. Утвърден е уставът на **Дружеството на тютюневите техници – Варна** [34, с. 5].

1926 г., **13 юни**. Във Варна е основано **Дружеството на свършилите висши стопански учебни заведения** [35].

1926 г., **17 юли**. Утвърден е уставът на **Неутралното дружество на практиците техници, машинисти и огняри – Русе** [36, с. 10].

1926 г., **12 август**. Утвърден е уставът на **Неутралното професионално дружество на практикуващите машинни техници – с. Перник, Софийско** [31, с. 7].

1926 г., **16 октомври**. Утвърден е уставът на **Неутралното професионално дружество на практиците машинни техници – София** [31, с. 7].

1926 г., **16 декември**. Утвърден е уставът на **Дружеството на практиците машинни техници – Провадия** [34, с. 5].

1926 г., **24 декември**. Утвърден е уставът на **Съюза на руските земемери и техници в България** [31, с. 7].

1926 г., **24 декември**. Утвърден е уставът на **Дружеството на прак-**

тиците машинни техници – Русе [36, с. 10].

1926 г., 24 декември. Утвърден е уставът на Дружеството на практиците машинни техници – Стара Загора [36, с. 12].

1927 г., 18 февруари. Основано е Дружеството на българските архитекти [37].

1927 г. От Дружеството на българските агрономи (осн. 1906 г.) се отделят агрономите с висше образование и основават Съюзът на агрономите-академици [38].

1928 г., 10 – 12 юли. В София е проведен Учредителният конгрес на съюза на завършилите Морските специални школи при флота “Морски техник” [42], [43, с. 42 – 59].

1929 г., към май. Функционира Дружеството на техниците с полувисше образование (от 1933 г. – Дружество на асистент-инженерите) [4, с. 75].

1929 г. В София е основано Дружеството на икономистите-академици в България [39].

1930 г., началото. Основан е Съюзът на инженерите и архитектите на свободна практика [4, с. 76].

1931 г., 27 декември. В София е основан Съюз и Колегии на възпитаниците на Морското машинно училище в България. Уставът му е приет на 24 януари 1932 г. и утвърден на 28 март с.г. [44].

1937 г. 7 октомври. В “Държавен вестник” е поместена Наредба-закон за инженерно-архитектната камара и за академичната организация на инженерите и архитектите в България.

Към 1937 г. Функционира Дружеството на българските специалисти по водопроводно и канализационно дело, което започва да издава списание “Водоснабдяване и канализация” (излиза до 1943 г.) [40, с. 192].

1938 г., 9 – 12 януари. В София е проведен учредителният конгрес на Съюза на българските инженери и Архитекти (обединява БИАД, Дружеството на българските архитекти и Съюза на инженерите и архитектите на свободна практика в България) [41].

1939 г., август. Проведен е учредителният конгрес на Съюза на агрономите и агродеятелите, който обхваща Българското агрономическо дружество (агрономи с висше образование от Дружеството на българските агрономи и членове на Съюза на агрономите-академици) и Дружеството на агродеятелите (агрономи с полувисше и средно образование) [38].

1. Тук правя опит да систематизирам сведения за основаването на творческо-професионални сдружения в областта на техниката, икономиката и земеделието, чиято история би следвало да представлява интерес при изследване и написване на историята на ФНТС. За значителна част от тях не открих публикации, посветени на историята им, както и уставите им, поради което единствено по косвени признаци определям дали да ги включа в това приложение, или да отпадна поради предположение, че са всъщност синдикални организации. Голяма трудност представлява и липсата на яснота в съвременната историография относно раз-

витието на формите на неполитическо сдружаване с нестопанска цел, включително техния понятийно-терминологичен апарат. Например авторът на обширна статия от 1898 г. за дружествата след Освобождението 1878 г. разглежда в една група „Дружества с благотворителна, ученолюбива, **научно-изпитателна** (подч. м. – И.А.), политическа и пр. [цел]”, но между тях не споменава дори БИАД [2, с. 108 – 112]. Според класификацията на Министерството на вътрешните работи и народното здраве към 1924 г., в групата „Професионални дружества” са отнесени както творчески организации като БИАД, така и синдикални и браншови сдружения [3, с. 4 – 7], вследствие на което само по регистрираните официални наименования и без разглеждане на уставите им е практически невъзможно да се определи кои от тях си поставят предимно професионално-творчески и научно-просветни цели и задачи.

Все пак, надявам се предложеният хронологичен списък да подсети историците относно необходимостта от комплексно изследване на историята на ФНТС до средата на ХХ в., като не я свеждат единствено до историята на БИАД, което е съществена методологическа грешка. Исторически факт е, че редица въпроси в техническото развитие на страната по онова време са решавани в условията на остър сблъсък между различни технически сдружения, поради което днес е **крайно неправилно това развитие да се представя единствено от позициите на децата на БИАД.**

2. **Ляпчев, А.** Дружествата от правно и икономическо гледище. – Списание на БИД, г. III, 1898, № 3 – 4, 102 – 136.

3. **Списък на дружествата в България, които имат устави, утвърдени от Министъра на вътрешните работи и народното здраве, съгласно закона за училищата и дружествата и съгласно чл. 2 от същия закон могат да действуват в страната.** – Държ. вестник, № 228, 11 ян. 1927, 3 – 7.

4. **Цонев, Младен.** Българското инженерно-архитектно дружество в дати и събития (1893 – 1949). Кратък летопис. С., ИК „Феномен”, 1993. 127 с.

5. **Боев, Б.** По съставянето на икономическото дружество. – Списание на БИД, г. I, 1896, № 1, 4 – 9.

6. **Устав на Българското икономическо дружество.** – Списание на БИД, г. I, 1896, № 2, 147 – 150.

7. **Порязов, Делчо.** За просперитета на България – Наука и общество, № 6, 28 юни 2005, 4 – 5.

8. **Българско химическо дружество в София.** – Списание на БИД, г. V, 1901, № 9 – 10, 655 – 658.

9. **Парушев, Мирослав.** Кратък очерк за развитието на химията в България. II част (1889 – 1915 г.). С., Изд-во на БАН, 1964. 130 с.

10. **Сборник на Българското химическо дружество за изтеклите 1901 – 1907 дружествени години.** С., Св. София, 1910. 196 с.

Изт.: Български книги 1878 – 1944. Библиографски указател. Т. V P-T С., НБКМ, 1981, с. 179.

11. **Рашева, Тодорка.** Съюз на практиците машинни техници в България (1926 – 1927 г.). – Год. на Нац. политехн. музей, т. 12, 1982, 241 – 270.

12. **Дружество на българските агрономи.** – В: Енциклопедия „България”. В 7 т. Т. 2. С., Изд-во на БАН, 1981, 443 – 444.

13. **Алексиев, Иван.** Когато машините бяха рядкост. Варненски приноси в техническото развитие на България 20-те години XIX – 40-те години XX в. Варна, Икар, 1996. 152 с.

14. **100 години Научно-технически съюзи Варна (1908 – 1949). Сборник документи и материали.** Т.1. Състав. Борислав Дряновски. Варна, График, 2008. 294 с.

15. **Г. К.** По анкетата за основаване съюз между българските инженери и архитекти. – Списание на БИД, № 16, 15 апр. 1909, 141 – 142.

16. **Стоянов, Ил.** История на идеята за сдружаване и реализирането. – Горски преглед, г. I, кн. IV, 1 окт. 1910, 128 – 133.

17. **Устав на Дружеството на българските лесовъди.** – Горски преглед, г. II, кн. IV, 1 апр. 1911, 22 – 26.

18. **Богданов, Богдан С., Б. Божов и Б. Господинов.** 95 години Съюз на лесовъдите в България 1909 – 2004. С., Съюз на лесовъдите в България, 2004. 40 с.

19. **Павлов, Владимир.** Първата организация на българските параходни механици. Една малко известна страница от историята на нашия флот. – Нар. дело (Варна), № 24, 29 ян. 1974, с. 2.

20. **Люцканов, Тодор.** Приносът на възпитаниците на Военноморското училище за създаването на технически кадри за земеделското стопанство, образуването на Дружеството на българските техници и обединяването на отделните технически дружества и съюзи в общ научно-технически съюз. – Трудове на ВНВМУ „Н. Й. Вапцаров”, 1969, 147 – 156.

21. **Уставите на Федерацията на научно-техническите съюзи в България 1885 – 2005.** С., АИ „Проф. М. Дринов”, 2007. 208 с.

22. Според чл. 1 на Устава на Научно-техническия съюз по машиностроене (2001 г.), той е „продължител на делото на основателите ... на Дружеството на техниците и механиците от флотата... на Общото дружество на техниците със средно образование...” [23]. От друга страна, Уставът на ФНТС (2005 г.) приема, че ФНТС е “правоприемник... на Дружеството на българските техници (1919 г.)” [21, с. 197], а инж. Стоян Богданов – организационен секретар на Съюза на геодезистите и земеустроителите в България, уверява, че през 1919 г. било основано Дружество на техниците [24]. Най-вероятно тези дружества са взаимствани от популярни писания, чиито автори едва ли са правили някакви проучвания. Имам основание да се съмнявам и в това, че съставителите на уставите са ползвали първична документация или поне някаква достоверна публи-

кация:

- 22.1. В морскоисторическата литература сведения за “Дружество на техниците и механиците от флотата” не са публикувани. Вероятно съставителят на Устава на НТС по машиностроене е поукрасил твърдението на М. Цонев, че през ноем. 1918 г. е основано “Дружество на техниците и механиците в България” [4, с. 50].
- 22.2. При твърденията за останалите три дружества от 1919 г. очевидно става дума само за едно – Общо дружество на техниците в България [21, с. 41].
23. <http://www.nts-bg.itm.bg/USTAV.pdf> (21 юли 2010, 21:35 ч.)
24. <http://www.geomedia.bg/index.php/article:275?PHPSESSID=ef72931072ff2140156ac14378f09f> (21 юли 2010, 21:40 ч.)
25. **Вчера химиците в града...** – Варн. поща, № 1550, 18 май 1924, с. 2.
26. **Шивачев, Стефан.** Създаване и начална дейност на неутрално професионално дружество “Пловдивски техник” (1922 – 1925 г.). – Изв-я на музеите от Южна България, т. XVII, 1991 г., 163 – 166.
27. **Списък на дружествата в България, които имат устави, утвърдени от...** – Държ. вестник, № 243, 23 ян. 1927, 3 – 10.
28. **Списък на спортните, благотворителните, гимнастическите, туристическите и други дружества и клубове в гр. Варна.** – Държ. вестник, № 148, 1 окт. 1924, 8 – 9.
29. **Текстилната промишленост в България. Минало, настояще, бъдеще.** С., Техника, 1982. 248 с.
30. **Йоцов, Л.** Десет години съюзен живот. – Химия и индустрия, г. XII, 1934, № 10, 395 – 404.
31. **Списък на дружествата в България, които имат устави, утвърдени от...** – Държ. вестник, № 228, 11 ян. 1927, 3 – 7.
32. **Русское зарубежье в Болгарии. История и современность.** С., Русский Академический Союз в Болгарии, 2009. 316 с.
33. Съгласно официален списък в “Държавен вестник”, уставът на Руското инженерно дружество в България е утвърден на 22 дек. 1924 г. [31, с. 5], но тук приемам 17 дек. с.г., защото тази дата фигурира във факсимилето на челната страница на утвърдения устав, публикувано в [32, с. 298]. Разликата е несъществена, но показва (за кой ли път?), че дори официален източник като “Държ. вестник” може да подведе, и е необходимо да се издирва първична документация.
34. **Списък на дружествата в България, които имат устави, утвърдени от...** – Държ. вестник, № 233, 17 ян. 1927, 2 – 5.
35. **Дружество на свършилите висши стопански учебни заведения. Една инициатива във Варна.** – Слово (Варна), № 1213, 26 юни 1926, с. 3.
36. **Списък на дружествата в България, които имат устави, утвърдени от...** – Държ. вестник, № 257, 15 февр. 1927, 7 – 12.
37. **Дружество на българските архитекти.** – В: Енциклопедия “България”. В 7 т. Т. 2. С., Изд-во на БАН, 1981, с. 444.
38. **Дружество на българските агрономи.** – В: Енциклопедия “България”. В 7 т. Т. 2. С., Изд-во на БАН, 1981, 443 – 444.
39. **Дружество на икономистите академици в България.** – В: Енциклопедия “България”. В 7 т. Т. 2. С., Изд-во на БАН, 1981, с. 444.
40. **Български периодичен печат 1878 – 1944. Т. I.** С., Наука и изкуство, 1962. 504 с.
41. **Учредителния конгрес на българските инженери и архитекти.** – БИА, г. XXXVIII, 1038, № 1 – 2, 16 – 19.
42. **Учредителния конгрес на техниците, завършили Морските специални школи при флота.** – Дневник, № 8581, 14 юли 1928, с. 2.
43. **Морски специални школи.** С., Военно изд-во, 1985. 156 с.
44. В морскоисторическата литература тази организация е известна предимно като Съюз на възпитаниците на Морското училище [45, с. 72 – 75], но тук отбелязвам официалното наименование съгласно утвърдения тогава устав [46, с. 131]. Съществува до 1962 г., възстановен през октомври 1997 г. като Асоциация на възпитаниците на Морско училище [47, с. 3].
45. **Колев, Кольо Н.** 120 години Морско училище. Хроника на една вековна традиция. Варна, ВВМУ “Н. Й. Вапцаров”, 2001. 287 с.
46. **Панайотов, Атанас.** Българската морска идея (1919 – 1939 г.) Ролята на печата за развитието на българския флот между двете световни войни. Варна, ИК “Морски свят”, 2003. 336 с.
47. **Алманах на възпитаниците на Морско училище 1881 – 2005. 2. изд-е.** Варна, СТЕНО, 2006. 808 с.